

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

БИЦЮРА ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 334.012.36

**АКЦІОНЕРНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ФАКТОР СТАЛОГО
ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ**

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Науковий керівник:

Радченко Володимир Васильович
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економічної теорії
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКЦІОНЕРНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ФАКТОРА СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ.....	14
1.1. Стале економічне зростання як економічна категорія.....	14
1.2. Методологічні підходи до визначення факторів та показників сталого економічного зростання.....	33
1.3. Сутність акціонерної власності та її вплив на забезпечення сталого економічного зростання.....	55
Висновки до першого розділу.....	71
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ АКЦІОНЕРНОЇ ВЛАСНОСТІ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ ТА ОЦІНКА ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ.....	74
2.1. Особливості та суперечності формування акціонерної власності в Україн.	74
2.2. Оцінка відповідності акціонерної власності умовам сталого економічного зростання в Україні.....	101
Висновки до другого розділу.....	123
РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ АКЦІОНЕРНОЇ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	125
3.1. Забезпечення активної ролі акціонерної власності у формуванні інноваційної моделі розвитку економіки України.....	125
3.2. Підвищення ефективності реалізації акціонерної власності на основі удосконалення механізму екологізації виробництва в Україні.....	147
3.3. Створення ефективної системи управління акціонерною власністю в Україні.....	167
Висновки до третього розділу.....	190
ВИСНОВКИ.....	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	195
ДОДАТКИ.....	215

ВСТУП

Актуальність теми. Досвід функціонування акціонерної власності в розвинутих країнах свідчить, що саме вона в значній мірі забезпечує умови для сталого економічного зростання (СЕЗ). З акціонерними товариствами (АТ) пов'язується розвиток великого капіталомісткого і наукомісткого виробництва. В розвинутих країнах корпорації забезпечують 80–90 % валового випуску продукції, їхня частка витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки становить 65–70 %. Суб'єкти акціонерної власності спроможні здійснювати значні інвестиції у фізичний та людський капітал, екологізувати виробництво, і, головне, підвищувати життєвий рівень населення.

Забезпечення СЕЗ є важливим стратегічним завданням кожної країни, оскільки збільшення обсягу продукції у розрахунку на одну особу з мінімізацією впливу на навколишнє природне середовище означає підвищення рівня життя в країні. При цьому повніше задовольняються потреби людей і зростають можливості щодо ефективнішого розв'язання соціально-економічних та екологічних проблем.

В Україні, починаючи з кінця 80-х років, екологічні проблеми поєдналися з розгортанням глибокої трансформаційної кризи (1991–1999 рр.) та економічними кризами 1998 р. і 2008–2009 рр. Світова фінансово-економічна криза спричинила падіння реального ВВП у 2009 р. на 14,8 %, суттєво погіршивши перспективи забезпечення СЕЗ в національній економіці. Проте, такий спад та уповільнення темпів економічного зростання не є приводом для послаблення зусиль, спрямованих на забезпечення СЕЗ. Особливість нинішнього відновлення економічного зростання полягає в необхідності зробити його соціально та екологічно збалансованим.

Ринкова трансформація економічної системи України зумовила відповідні зміни у економічних відносинах власності. Була сформована нова система відносин власності, у якій визначальну роль стала відігравати акціонерна власність. Проте, поки що в Україні не вдалось запровадити ефективні правові

та організаційні механізми реалізації її переваг, створити сприятливі умови для нагромадження акціонерного капіталу, розробити дієві механізми управління ним тощо. Приватизація не виконала завдання формування ефективних власників, зацікавлених у зростанні інвестиційної привабливості власних підприємств, прискореному оновленні матеріально-технічної бази виробництва, його екологізації.

Трансформація економічних відносин власності визначає характер, напрямок і динаміку соціально-економічного розвитку суспільства. Щоб в Україні відродити продуктивні сили і удосконалити виробничі відносини, потрібно розбудовувати соціально орієнтовану ринкову економіку, пріоритетом якої має стати СЕЗ. Дослідження його сутності та механізму забезпечення є однією з найактуальніших проблем як економічної теорії, так і господарської практики. У цьому контексті особливого значення набула проблема розвитку акціонерної власності, яка має потужний потенціал у забезпеченні СЕЗ. Необхідно науково обґрунтувати рекомендації щодо напрямів підвищення ефективності її реалізації для забезпечення в країні СЕЗ. Таким чином, постає необхідність дослідження комплексної соціо-економіко-екологічної проблеми, що і зумовило актуальність теми дисертаційної роботи та її структуру.

Стан наукової розробки проблеми. Теоретичні засади дослідження впливу акціонерної власності на забезпечення СЕЗ відображені в працях відомих зарубіжних вчених: М. Аокі, А. Берлі, Т. Веблена, Дж. Гелбрейта, Ф. Енгельса, Дж. М. Кейнса, Р. Коуза, К. Маркса, Д. Норта, П. Самуельсона, Й. Шумпетера та інших.

Проблему розвитку акціонерної власності взагалі і в трансформаційній економіці, зокрема, вивчали такі російські вчені як: Л. Абалкін, Т. Долгоп'ятова, В. Іноземцев, Р. Капелюшніков, Ю. Кочеврін, А. Радигін, К. Хубієв, В. Цакунов та інші.

Вагомий внесок у дослідження проблеми акціонерної власності та її впливу на розвиток економіки зробили такі українські вчені-економісти: Ю. Бажал, В. Базилевич, А. Гальчинський, В. Геєць, О. Глушко, О. Гош, М. Данько, П. Єщенко, І. Лазня, І. Лукінов, Л. Мамічева, В. Мандибура,

С. Мочерний, О. Пасхавер, А. Покритан, В. Радченко, В. Рибалкін, А. Сірко, О. Тарасенко, А. Чухно, Л. Федулова та інші.

Разом з тим, у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених недостатньо досліджується взаємозв'язок між акціонерною власністю та економічним зростанням. Немає спеціальних робіт, що розглядають як єдину проблему вплив акціонерної власності на забезпечення СЕЗ з урахуванням специфіки ринкової трансформації економіки України. Відсутня методика комплексного оцінювання ефективності господарської діяльності АТ в контексті забезпечення СЕЗ. Наукова і практична значимість вказаних проблем обумовили вибір теми дисертаційної роботи, її мету, основні завдання та послідовність наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри економічної теорії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова у межах комплексної науково-дослідної теми «Актуальні проблеми розвитку економічної системи України в умовах трансформаційних перетворень» (реєстраційний номер 0103U004015). Особистий внесок автора полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад дослідження акціонерної власності як фактора СЕЗ в економіці України.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є визначення теоретико-методологічних засад розвитку акціонерної власності як фактора СЕЗ та обґрунтування на цій основі методичних і практичних рекомендацій щодо напрямів підвищення соціально-економічної ефективності її реалізації в умовах трансформаційної економіки України.

Реалізація мети дослідження зумовила постановку та вирішення таких **завдань**:

– визначити об'єктивні можливості та механізм впливу акціонерної власності на забезпечення СЕЗ через розкриття її соціально-економічної природи та особливостей;

– з’ясувати сутність, характерні ознаки та значення для суспільства СЕЗ і у зв’язку з цим виявити теоретичні засади сучасного наукового осмислення поняття «економічне зростання»;

– класифікувати фактори СЕЗ та обґрунтувати місце акціонерної власності в їх системі;

– розробити методика оцінювання впливу акціонерних товариств на забезпечення СЕЗ;

– дослідити особливості, суперечності та етапи формування акціонерної власності в Україні;

– виявити зміни, що відбуваються в структурі акціонерної власності, та основні тенденції її трансформації в економіці України;

– проаналізувати ефективність реалізації акціонерної власності в Україні у зв’язку з проблемою створення умов для забезпечення СЕЗ;

– розробити науково-практичні рекомендації щодо визначення пріоритетів розвитку акціонерної власності як фактора СЕЗ.

Об’єктом дослідження є власність як соціально-економічна основа економічного зростання в трансформаційній економіці.

Предметом дослідження є акціонерна власність в контексті її впливу на забезпечення сталого економічного зростання в умовах трансформаційної економіки України.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є застосування загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Для з’ясування сутності та характерних ознак акціонерної власності і СЕЗ, а також визначення об’єктивних можливостей та механізму впливу акціонерної власності на забезпечення СЕЗ, використано історичний та логічний, системний та еволюційний підходи, діалектичний метод пізнання, індексний метод, факторний та структурно-функціональний аналіз, методи класифікації, наукової абстракції, порівняльного і термінологічного аналізу (розділ 1). Єдність логічного та історичного підходів, методи статистичного й порівняльного аналізу, економіко-математичного моделювання, емпіричний метод, класифікація та узагальнення використані при визначенні особливостей,

суперечностей та етапів формування акціонерної власності в Україні, а також для аналізу ефективності її реалізації в контексті забезпечення СЕЗ (розділ 2). Метод узагальнення, поєднання аналізу та синтезу, просування від абстрактного до конкретного були застосовані при визначенні пріоритетів розвитку акціонерної власності як фактора СЕЗ в Україні (розділ 3).

Інформаційну базу дослідження становлять праці вітчизняних та зарубіжних учених щодо проблем акціонерної власності та пріоритетних напрямів її розвитку; аналітичні матеріали вітчизняних і зарубіжних міністерств, відомств та науково-дослідних організацій; нормативно-правові акти України з питань функціонування АТ. Статистичною базою дослідження є дані річних звітів результатів господарської діяльності АТ, дані інформаційно-аналітичних бюлетенів Державної служби статистики України, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України, Фонду державного майна України, Міністерства промислової політики, Міністерства екології та природних ресурсів України, доповіді ООН, звіти Світового економічного форуму, опубліковані в пресі, спеціальних виданнях та розміщені в мережі Internet.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в розробці теоретико-методологічних засад дослідження акціонерної власності як фактора сталого економічного зростання, що дозволило здійснити оцінку ефективності її реалізації й обґрунтувати методичні та практичні рекомендації щодо напрямів її розвитку в умовах трансформаційної економіки України.

Найбільш суттєві теоретичні і практичні результати, які характеризують новизну дослідження, одержані особисто здобувачем, полягають у наступному:

вперше:

– запропоновано теоретико-методологічний підхід щодо визначення ролі акціонерної власності у забезпеченні сталого економічного зростання (СЕЗ) в умовах трансформаційної економіки України; доведено наявність системного взаємозв'язку між рівнем розвитку акціонерної власності та ступенем забезпечення СЕЗ, обумовленого особливостями та перевагами самої акціонерної власності. Вони проявляються у її потенційних можливостях

забезпечувати підвищення ступеня концентрації й централізації капіталу, здійснення масштабних інвестицій у людський та фізичний капітал, розробку і впровадження нових технологій, демократизацію власності, збереження та ефективне використання природних ресурсів, задоволення потреб нинішнього та майбутніх поколінь з урахуванням зростаючих стандартів життя людей, що в комплексі забезпечують якісні перетворення продуктивних сил і соціально-економічних відносин суспільства;

– розроблено і застосовано методику оцінювання впливу акціонерних товариств на забезпечення СЕЗ завдяки конструюванню, аналізу динаміки і складових мікроіндексу СЕЗ, який включає економічні, соціальні та екологічні параметри. Зазначена методика дає можливість сформулювати основи для моніторингу та визначення напрямів підвищення ефективності діяльності акціонерних товариств в контексті забезпечення СЕЗ. Застосування цієї методики дозволило виявити загальну позитивну тенденцію впливу великих промислових акціонерних товариств на забезпечення СЕЗ в Україні за період 1999–2010 рр.; рейтингувати акціонерні товариства за рівнем соціально-економічної ефективності; з'ясувати проблеми, що перешкоджають використанню в Україні потенціалу акціонерної власності.

удосконалено:

– трактування категорії «стале економічне зростання» з поглибленим і осучасненим змістом, яка відображає органічний взаємозв'язок стабільного збільшення обсягів і якості суспільного продукту з якісними змінами у продуктивних силах та соціально-економічних відносинах, непогіршенням стану природного середовища і покращенням якості життя нинішнього та майбутніх поколінь з урахуванням змін у стандартах життя людей;

– класифікацію факторів економічного зростання в сучасних умовах шляхом введення критерію їх відповідності елементам економічної системи, що дозволило обґрунтувати місце акціонерної власності як впливового фактора СЕЗ, який виражає роль соціально-економічних відносин у розвитку національної економіки та через зміну організаційно-економічних відносин впливає на продуктивні сили і може забезпечити СЕЗ;

– визначення основних етапів формування акціонерної власності в Україні на основі таких критеріальних ознак як переважний спосіб формування і зміни структури власності, а саме: 1) зародження акціонерної власності в процесі первісного нагромадження капіталу в умовах роздержавлення та «малої» приватизації в інтересах бувшої партійно-господарської номенклатури (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.); 2) масове формування розпорошеної та інсайдерської акціонерної власності в процесі сертифікатної приватизації (1995–1998 рр.); 3) перерозподіл акціонерного капіталу у зв'язку зі зміною його суб'єктного складу в напрямку від працівників і менеджерів до зовнішніх інвесторів (переважно вітчизняних фінансово-промислових груп, «наближених» до державної влади) на фоні загальної концентрації акціонерної власності в процесі грошової приватизації та «реприватизації» (з 1999 р.).

набули подальшого розвитку:

– характеристика особливостей та суперечностей формування і розвитку акціонерної власності у трансформаційній економіці України. Виявлено, що основними особливостями у цьому процесі є: формування акціонерної власності на нетрудовій основі в результаті широкомасштабного роздержавлення та приватизації власності; неспівпадання реальної і формальної суб'єктної структури акціонерної власності (рекомбінація власності); концентрація акціонерного капіталу в окремих фінансово-промислових групах; використання рейдерських схем при перерозподілі акціонерної власності та ін. Це визначило характер суперечностей у відносинах акціонерної власності: між асоційованою природою акціонерної власності і спрямованістю механізму її реалізації на інтереси вузького соціального прошарку; між номінальним та реальним статусом міноритарних і формальних акціонерів як власників акціонерного капіталу; між тенденцією до зростання концентрації акціонерного капіталу та його дезінтеграцією; між соціально-економічним потенціалом акціонерних товариств та вузькими межами реалізації акціонерної власності;

– дослідження пріоритетних напрямів розвитку акціонерної власності у контексті забезпечення СЕЗ в Україні, а саме: забезпечення найповнішого використання властивого акціонерній власності потенціалу у формуванні

інноваційної моделі розвитку; підвищення ефективності реалізації акціонерної власності на основі удосконалення механізму екологізації виробництва; створення ефективної системи управління акціонерною власністю, її демократизація.

Практичне значення отриманих результатів полягає у поглибленні розуміння сутності, механізмів і основних тенденцій розвитку акціонерної власності в контексті її впливу на забезпечення СЕЗ в трансформаційній економіці України. Обґрунтовані у дисертаційній роботі положення, висновки й запропоновані рекомендації можуть бути використані у процесі розробки державних програм соціально-економічного розвитку України, нормативно-правового забезпечення регулювання господарської діяльності АТ, при розробці методів і механізмів підвищення ефективності управління акціонерною власністю.

Науково-практичні висновки та рекомендації дисертанта щодо механізмів реалізації потенціалу акціонерних товариств у забезпеченні СЕЗ в Україні використані Міністерством промислової політики України при розробці пропозицій в процесі прийняття Закону України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2007 рік» (проект Закону України № 2176 від 15.09.2006 р.), при доопрацюванні положень нормативного документу «Порядку конкурсного відбору інвестиційних проектів, спрямованих на реалізацію інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції у сфері промисловості, у тому числі вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» (Наказ Міністерства промислової політики України № 329 від 11.09.2006 р.), а також при доопрацюванні Проекту Закону України «Про акціонерні товариства» (довідка № 01/2-4-1508 від 12.12.2006 р.).

Окремі положення, висновки та пропозиції дисертаційної роботи щодо механізмів та напрямів удосконалення регулювання акціонерної власності в Україні були враховані Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР) України при розробці пропозицій в процесі прийняття Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» (№ 3480-15 від 23.02.2006 р.); при доопрацюванні положень нормативного документу «Про затвердження

Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів» (Рішення ДКЦПФР № 1591 від 19.12.2006 р.), а також при розробці Проектів Законів України «Про акціонерні товариства» і «Про систему рейтингування» (довідка № 10/10682 від 26.06.2007 р.).

Теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи були впроваджені при розробці навчальних програм курсів «Політекономія», «Основи економічної теорії», спецкурсів «Власність в умовах сучасної України» та «Актуальні проблеми трансформаційної економіки України», що внесені до навчальних планів спеціальностей («Економічна теорія» та ін.), навчальний процес з яких забезпечує кафедра економічної теорії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/3865 від 12.12.2011 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеною самостійною науковою роботою, в якій викладено авторський підхід щодо наукового обґрунтування акціонерної власності як фактора СЕЗ та надано практичні рекомендації щодо підвищення соціально-економічної ефективності реалізації акціонерної власності в трансформаційній економіці України. Наукові положення, висновки й пропозиції, що містяться в дисертації, одержані автором самостійно. Отримані результати знайшли відображення в одноосібно опублікованих працях.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи доповідались та обговорювались на засіданнях і теоретико-методологічних семінарах кафедр економічної теорії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, політичної економії факультетів управління і управління персоналом та маркетингу ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Найважливіші теоретичні та практичні положення й результати досліджень, які відповідають темі дисертації, доповідались автором та одержали позитивну оцінку на 20 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглих столах, а саме: Всеукраїнській науково-

практичній конференції викладачів та аспірантів, присвяченій 170-річчю НПУ імені М. П. Драгоманова (6 лютого 2004 р., м. Київ); Науково-практичному круглому столі до 70-річного ювілею кафедри економічної теорії НПУ імені М. П. Драгоманова «Економічна теорія на початку XXI століття в контексті трансформаційних процесів в Україні та завдань економічної освіти» (25 березня 2005 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі» (8–9 лютого 2006 р., м. Київ); II Міжнародній науковій конференції «Драгоманівські читання» (27–28 жовтня 2006 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Фінансові ресурси регіону: організація і управління» (9–11 листопада 2006 р., м. Івано-Франківськ); V Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених вищих навчальних закладів «Формування та проблеми розвитку підприємництва в Україні» (23–24 листопада 2006 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Економічна організація та економічна освіта: взаємообумовленість стратегій розвитку» (7–8 лютого 2007 р., м. Київ); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність національної економіки» (23–24 березня 2007 р., м. Київ); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю» (11–13 квітня 2007 р., м. Черкаси); II Науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність української економіки» (25 квітня 2007 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Нова якість економічного зростання: інновації, інвестиції, конкурентоспроможність» (25–26 жовтня 2007 р., м. Мінськ); V Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток демократії і демократична освіта в Україні» (8–10 листопада 2007 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні фактори розвитку України в умовах глобалізації» (9–10 квітня 2008 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Україна у XXI столітті: проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку» (17–18 квітня 2008 р., м. Кам'янець-Подільський); I Міжнародній науково-практичній конференції «Умови економічного росту в

країнах з ринковою економікою» (23–24 квітня 2008 р., м. Переяслав-Хмельницький); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні фактори розвитку України в умовах глобалізації» (9–10 квітня 2008 р., м. Київ); II Міжнародній науково-практичній конференції «Умови економічного росту в країнах з ринковою економікою» (23–24 квітня 2009 р., м. Переяслав-Хмельницький); Міжнародній науковій конференції «Проблеми верховенства права: теорія і практика» (23–24 квітня 2009 р., м. Київ); X Міжнародній науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність національної економіки» (26 березня 2010 р., м. Київ); III Міжнародній науково-практичній конференції «Умови економічного росту в країнах з ринковою економікою» (28–29 квітня 2010 р., м. Переяслав-Хмельницький).

Публікації. За основними результатами та висновками дисертаційної роботи опубліковано 28 одноосібних наукових праць загальним обсягом 12,0 д.а., з них: 13 статей – у наукових фахових виданнях (7,6 д.а.), 5 статей – у наукових виданнях (2,3 д.а.), 10 публікацій – за матеріалами конференцій (2,1 д.а.).

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації становить 240 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 194 сторінках, які містять 4 таблиці, 4 рисунка, 4 формули. Робота містить 16 додатків. Список використаних джерел включає 223 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКЦІОНЕРНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ФАКТОРА СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

1.1. Стале економічне зростання як економічна категорія

З кінця XX – початку XXI сторіччя загострилися суперечності у системі взаємовідносин «суспільство-природа». Глобальна екологічна криза, зумовлена посиленням антропогенного впливу на довкілля, поставила на порядок денний питання про кардинальні зміни у поведінці людства в процесі його життєдіяльності, зміни підходів до освоєння і використання природно-ресурсного потенціалу. Масштаби антропогенного впливу на навколишнє природне середовище (НПС) досягли сьогодні майже критичної межі, навіть незначне їх збільшення у будь-який момент загрожує перевищенням потенціалу його самовідновлення.

Екодеструктивна діяльність людини проявляється у значному вичерпанні природних ресурсів, забрудненні НПС, порушенні режиму водних ресурсів, парниковому ефекті, руйнуванні озонового шару, зміні клімату. Це означає не просто погіршення комфортності життя. Йдеться про негативний вплив на біологічні системи і матеріальні цінності. Причиною деградації довкілля є не стільки саме економічне зростання, скільки фактори, що його визначають.

Криза зумовлена неефективним господарюванням людини, яка у намаганні поліпшити свій добробут і у гонитві за прибутками зруйнувала баланс між природою і суспільством. Дуже ймовірно, зазначає Г. Дейлі, що ми вступили в еру, коли зростання збільшує екологічні та соціальні витрати швидше, ніж воно збільшує блага виробництва [1, с.180]. Якщо раніше природа справлялася з негативними наслідками економічної діяльності людини, то сьогодні це їй вже не під силу.

Римський клуб, Міжнародний інститут прикладного системного аналізу, Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень та інші започаткували новий підхід до подолання вищезазначених глобальних проблем, який отримав назву – концепція сталого розвитку. Цей підхід став продовженням вчення про ноосферу, сформульованого В. І. Вернадським ще в першій половині ХХ століття. Суть його полягає в обов'язковій узгодженості економічного, соціального та екологічного розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не зменшувалися якість та безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля та відбувався соціальний прогрес.

Досліджуючи біосферу, В. І. Вернадський характеризує її як активну оболонку Землі, населену живими організмами, як систему, що здатна нагромаджувати сонячну енергію, компенсуючи тим самим її втрати. Вплив людської діяльності на біосферу зумовлює її еволюцію. Разом з тим, перед людством вимальовується питання про перебудову біосфери в ноосферу – сферу розуму. Це новий еволюційний стан біосфери, в якому розумна діяльність людини перетворюється на вирішальний фактор її ж розвитку. Класичне вчення В. І. Вернадського про біосферу і ноосферу визначає подальший шлях людства на засадах оптимізації взаємовпливу суспільства і природи, а отже, і сталого розвитку [2, с.87].

В працях С. Подолинського, В. Вернадського, М. Руденка теоретично і методологічно обґрунтовано нову концепцію суспільного розвитку, що побудована на поєднанні фізичного з економічним. Першим у світовій науці таке поєднання здійснив С. Подолинський (1850–1891). Використовуючи закони термодинаміки, він розробив новий підхід до аналізу суспільного розвитку, поклавши в його основу нагромадження і збереження енергії. Надбання С. Подолинського розвинув у своїх вченнях про живу речовину, біосферу та ноосферу В. Вернадський (1863–1945). Дослідження ідей попередників продовжив М. Руденко (1920–2004). Він дав назву «фізична економія» новому напрямку економічної теорії, ввів до наукового обороту фізико-економічну інтерпретацію цілого ряду наукових категорій.

Про актуальність ноосферної соціально-економічної теорії зазначає В. В. Оскольський. «Ця теорія утверджує принципи духовно-морального і ненасильницького прогресу суспільного виробництва, що дозволить створити антикризові механізми господарювання, придатні для будь-якої країни світу. При цьому головними критеріями ефективності економіки мають бути не прибуток і навіть не зростання ВВП (хоча і це важливо), а здоров'я народу, поліпшення його трудової життєдіяльності, збереження та відтворення природи» [3, с.11].

Забезпечення сталого розвитку вимагає адекватних заходів протидії глобальним загрозам, що обумовлені нищівним руйнуванням навколишнього природного середовища. Подальше базування на таких засадах господарювання вступає в антагоністичну суперечність з інтересами прийдешніх поколінь, загрожуючи знизити рівень життя людей у майбутньому.

Основні положення економічної теорії сталого розвитку, висвітлені в праці Г. Дейлі «Поза зростанням: економічна теорія сталого розвитку». Він тлумачить поняття «сталий розвиток» як гармонійний, збалансований, безконфліктний прогрес всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами, коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками [1, с.16].

Першим проявом суспільної реакції на загрозу існуванню людства стало створення за ініціативою Генерального секретаря ООН у грудні 1983 р. Міжнародної комісії з навколишнього природного середовища та розвитку, на чолі з прем'єр-міністром Норвегії Г. Х. Брундтланд. Ця комісія підготувала Доповідь «Наше спільне майбутнє», яку було представлено на 42-гу сесію ООН (1987) і в якій визначено поняття «*сталий розвиток*», як *розвиток, який*

забезпечує потреби сучасного покоління і не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби (див. Док. ООН А/42/427, С.59).

У 1992 р. в Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН з питань навколишнього середовища і розвитку (Саміт «Планета Земля»), яка ухвалила «Порядок денний на ХХІ століття» [4]. У ньому було проголошено концепцію сталого розвитку людства, яка ґрунтується на розумінні тісного взаємозв'язку та необхідності комплексного вирішення економічних, екологічних і соціальних проблем людства.

На спеціальній сесії ООН (1997) з проблем навколишнього природного середовища і сталого розвитку («Ріо+5») і на саміті (2002) в Йоганнесбургу («Ріо+10») було відзначено певні зрушення на шляху до реалізації концепції сталого розвитку на національних рівнях. Разом з тим, висловлювалося занепокоєння погіршенням стану довкілля та інших складових якості життя, а також незадовільним виконанням рекомендацій «Ріо-92» більшістю країн світу. Таке становище пояснюється кризою суспільної системи, нестачею у багатьох країнах необхідних коштів і ресурсів, юридично необов'язковим характером документів «Ріо-92».

Подоланню назрілих проблем покликана сприяти реалізація концепції сталого розвитку. У ній сказано про неприйнятність подальшого збереження трьох основних варіантів використання природно-ресурсного потенціалу планети, що існували на той час. Зокрема, модель економіки країн Заходу зумовлює не виправдані (з огляду на природно-ресурсний потенціал планети) масштаби використання природних ресурсів; моделі країн з плановою економікою – неефективні і незбалансовані за еколого-економіко-соціальними параметрами використання ресурсів; для моделі країн що розвиваються, характерним є нееквівалентний обмін ресурсами, що призводить до бідності і стагнації.

Концепція сталого розвитку суттєво відрізняється від концепції індустріального господарювання. Соціально-економічний розвиток при індустріальному господарюванні забезпечується за рахунок нарощування

обсягів виробництва шляхом нещадного використання природного середовища, концентрації виробництва і населення, урбанізації тощо. В таких умовах соціально-економічний розвиток підпорядковується використанню наявних природних, трудових і капітальних ресурсів.

Традиційна концепція економічного розвитку визначає провідним критерієм ефективності господарювання досягнення високих темпів економічного зростання. Поряд з цим, поглиблення взаємозалежності економічних, соціальних і екологічних процесів функціонування національних господарств потребують розробки та обґрунтування нових концептуальних положень щодо пріоритетних факторів сталого економічного зростання (СЕЗ).

На сучасному етапі розвитку проблема СЕЗ є однією з найскладніших проблем економічної теорії. Крім того, СЕЗ є важливою практичною проблемою кожної країни, яка прагне підвищити рівень життя населення. Ефективний розподіл виробленого продукту і доходів у зростаючій економіці спроможний повніше задовольняти потреби людей і краще розв'язувати соціально-економічні та екологічні проблеми суспільства. Тому держави визначають головною метою забезпечення СЕЗ як найважливішу передумову сталого економічного розвитку.

Так, забезпечення СЕЗ є одним із основних стратегічних пріоритетів відповідно до «Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 роки» [5, с.43–44]. У цьому документі зазначено, що на основі забезпечення сталого економічного зростання можна подолати розрив в обсягах ВВП на душу населення між Україною та державами-членами ЄС. Це вимагає реалізації стратегії випереджаючого соціально-економічного розвитку, яка могла б забезпечити щорічні темпи зростання ВВП в Україні у 1,5–2 рази вищі, ніж загалом у країнах ЄС.

Пріоритетні напрями розвитку науки і техніки в Україні (зокрема, раціональне природокористування та здійснення фундаментальних наукових досліджень розвитку науково-технічного та людського потенціалу) націлені на забезпечення конкурентоспроможності України та сталого розвитку [6].

Державною установою «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» здійснюються дослідження економіки природокористування, спрямовані на забезпечення економічного обґрунтування формування та реалізації державної політики у сфері використання та охорони природних ресурсів і сталого розвитку України. Поряд з цим, негативним є те, що останнім часом ліквідуються інституції (зокрема, Національна рада з питань науки, інновацій та сталого розвитку України [7]; Академія екологічних наук України [8]), головним завданням яких є впровадження концепції сталого розвитку в Україні.

У концепціях, стратегіях, посланнях, доповідях, конференціях, ЗМІ звучать заклики про необхідність забезпечення СЕЗ та сталого розвитку. Але, як показує практика, доволі часто ці заклики звучать лише декларативно. Україна ще далека від забезпечення СЕЗ, але вже зараз необхідно з'ясувати та науково обґрунтовувати передумови переходу до зазначеної моделі.

Для з'ясування сутності категорії «стале економічне зростання», скористаємось науковим методом розробки та уточнення понять (метод термінологічного аналізу), першоджерелами та авторським баченням науковців, які трактують сутність його родових понять, а саме: «розвиток», «сталий розвиток», «сталий економічний розвиток», «економічне зростання».

Сьогодні у монографіях, дисертаціях, статтях, підручниках і навчальних посібниках «зростання» та «розвиток» застосовуються як ідентичні та чергуються авторами для поліпшення стилю викладення матеріалу. На нашу думку, така позиція дослідників є не коректною.

З точки зору етимології (походження) поняття «зростання» близьким, але ширшим за змістом є поняття «розвиток». *Економічний розвиток – це процес переходу країни від одного стану економіки до іншого, більш досконалого – тобто якісно нового на основі відповідних структурних та інституціональних зрушень.* Комплексно це проявляється в якісному вдосконаленні всієї економічної системи [9, с.316].

«Економічне зростання – це процес кількісно-якісних зрушень у межах технологічного способу виробництва, зумовлених відповідними суперечностями та чинниками, який виражається у збільшенні обсягів суспільного виробництва, сукупного суспільного продукту» [10, с.74].

На думку С. В. Мочерного, відмінності між економічним зростанням і економічним розвитком полягають у тому, що друга категорія відображає незворотні, спрямовані на закономірні зміни технологічного способу виробництва. Якщо незворотність економічного розвитку означає, насамперед, появу сутнісних змін у структурі продуктивних сил та техніко-економічних відносин, що розширює адаптивні можливості технологічного способу виробництва, то зворотний характер економічного зростання характеризує здебільшого процес функціонування способу виробництва і кількісно-якісні зміни в межах однієї сутності [11, с.199–200].

Погоджуючись з К. Т. Кривенком, В. С. Савчуком, О. О. Беляєвим та іншими, приймаємо за основу таке визначення: *«Економічний розвиток – це процес переходу країни від одного стану економіки до іншого, більш досконалого – тобто якісно нового на основі відповідних структурних та інституціональних зрушень»* [9, с.316].

Зауважимо, що до 70-х років ХХ століття економічний розвиток найчастіше розглядався як невід’ємний наслідок економічного зростання. Вважалося, що швидке збільшення абсолютного обсягу ВВП (ВВП) на душу населення автоматично призведе до зростання добробуту і якості життя. При цьому проблеми бідності, безробіття, розподілу доходів та забруднення довкілля відсувалися на другий план. Зменшенню цих негативних наслідків повинна сприяти реалізація концепції сталого розвитку.

З’ясуємо визначення, яке отримав новий тип розвитку суспільства. Зауважимо, що це визначення, так само, як і весь понятійний апарат концепції сталого розвитку, поки що не отримали належного рівня дослідження.

Вперше термін «sustainable development» інтерпретований при перекладі як «стійкий розвиток» прозвучав у доповіді Міжнародної комісії з питань

навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє» під головуванням прем'єр-міністра Норвегії Г. Х. Брундтланд у 1987 році. Надалі термін був закріплений на другій Конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку у 1992 році в Ріо-де-Жанейро.

Комісією ООН з питань навколишнього середовища та розвитку поняття **«сталий розвиток»** визначається як *розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління, та не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби* (див. Док. ООН А/42/427, С.59).

Головним завданням, у цьому контексті, є забезпечення людством такого характеру використання ресурсів, який, даючи змогу задовольняти життєво необхідні потреби нинішнього покоління, не підривав би потенційні можливості забезпечувати потреби наступних поколінь. Нинішнє покоління для існування і розвитку своїх нащадків, повинне дбати про відновлення ресурсів та вести пошук заміників ресурсів, що вичерпуються.

Сталий розвиток повинен узгоджуватися з рекреаційними можливостями навколишнього природного середовища, тобто здійснюватися в умовах екологічної безпеки відтворювальних процесів, гарантувати нащадкам наявність достатньої кількості природних ресурсів і повноцінного життєвого середовища. Тобто сталий економічний розвиток повинен являти собою узгоджений розвиток економічної системи та соціальної і екологічної сфер.

Концепція сталого еколога-соціально-економічного розвитку, узагальнення якої були зроблені всесвітніми самітами ООН у 1992 та 2002 роках, за участі понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених, системно поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну. А. С. Філіпенко наголошує на обов'язковості визнання притаманності сталому розвитку трьох «принципових вимірів: економічного зростання, соціального прогресу й захисту навколишнього середовища» [12, с.516].

«Під сталим економічним розвитком розуміють особливий тип економічної динаміки, спрямований на якомога повніше задоволення потреб

сьогодення; при цьому нічого не загрожує задоволенню потреб майбутніх поколінь» [13, с.468].

В *економічному* аспекті сталий розвиток має забезпечити ефективність та збалансованість зростання, тобто оптимальне використання обмежених ресурсів та застосування природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для забезпечення стабільних темпів виробництва суспільного продукту, який би забезпечував принаймні збереження сукупного капіталу (фізичного, природного та людського), з використанням якого цей сукупний суспільний продукт створюється для задоволення потреб нинішніх та майбутніх поколінь.

З погляду екології, сталий розвиток має забезпечити узгодженість біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усїєї біосфери. «В *екологічному* аспекті завдання сталого економічного розвитку полягає в забезпеченні всім поколінням доступу до природних ресурсів і довкілля, не сплюндрованого економічною діяльністю» [13, с.468–469].

Соціальна складова орієнтована на забезпечення людського розвитку. Економіка повинна бути повернена до людини для забезпечення її потреб. Вона повинна брати участь у прийнятті, реалізації й контролі за виконанням рішень щодо власної життєдіяльності. Важливе значення для забезпечення цих умов має ефективний розподіл благ між людьми та збереження культурної спадщини тощо. «У *соціальному* аспекті сталий економічний розвиток має спрямовуватись: на зменшення розриву між доходами найбагатших і найбідніших верств населення; збереження надбань матеріальної та духовної культури; забезпечення демократичних прав щодо участі різних верств населення у прийнятті управлінських рішень та ін.» [13, с.468].

Системне узгодження та збалансування цих трьох складових – завдання величезної складності. Зокрема, взаємний зв'язок соціальної та екологічної складових приводить до необхідності збереження однакових прав сьогоденішніх і майбутніх поколінь на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при

розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги бідним прошаркам суспільства. І, нарешті, взаємозв'язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на довкілля. Вирішення цих завдань – найголовніший виклик сьогодення для урядів країн та суспільства в цілому.

Зважаючи на необхідність виконання багатьох умов для забезпечення сталого розвитку, окремі автори [14, с.85] доводять, що такий розвиток є нереальним, оскільки це поняття породжує ілюзію безциклічного розвитку суспільства. О. Єфремов пропонує при визначенні шляху розвитку суспільства орієнтуватися не на поняття «сталий розвиток», а на гармонійний (з екосистемою) розвиток суспільства під яким він розуміє «історичний процес, де корисна потужність екосистеми забезпечує неубуваючі темпи зростання життєзабезпечення людства при екологічній нормалі» [14, с.87]. Це поняття відбиває своєрідну відповідальну самодію із збереження гармонії у відношенні суспільства і природи, за якої навколишнє природне середовище зберігається у нормальному для життєзабезпечення суспільства стані й створює умови для формування певних принципів життя і суспільного розвитку.

На нашу думку, *сталий економічний розвиток* – процес переходу країни від одного стану економіки до більш досконалого, якісно нового, зокрема, її соціально-економічної і екологічної сфер, на основі невиснажливого довготривалого використання ресурсів для забезпечення потреб нинішнього покоління з одночасним забезпеченням можливості майбутніх поколінь задовольняти власні життєво необхідні потреби.

У вищенаведеному означенні «сталого економічного розвитку» фактично об'єднано трактування «економічного розвитку» і формулювання «сталого розвитку», дане комісією ООН з розвитку і навколишнього природного середовища. Запропоноване визначення, на наш погляд, виражає суть сталого економічного розвитку, його довготривалість та умови, за рахунок яких він може бути досягнутий. Зауважимо, що сталий економічний розвиток забезпечується завдяки довгостроковому СЕЗ.

Аналіз теоретичних досліджень та існуючих реалій спонукає вчених до висновку: «Дуже складним є питання про наявність реальних можливостей для здійснення сталого розвитку» [15, с.517]. Дослідники пов'язують можливість реалізації концепції сталого розвитку з економічним зростанням, наголошуючи, зокрема, на необхідності економічного зростання країн, які розвиваються [16, с.7].

Розглянемо різні підходи вчених до визначення поняття «економічного зростання». Зазначимо, що їхні уявлення про сутність цього поняття формувалися під впливом особливостей рівня розвитку продуктивних сил та виробничих відносин на кожному з історичних етапів розвитку. В економічній літературі можна виділити декілька поглядів, згідно з якими «економічне зростання» розглядається як:

- 1) результат суспільного виробництва, що вимірюється різними натурально-вартісними показниками;
- 2) збільшення обсягів суспільного виробництва та розширення можливостей економіки задовольняти зростаючі потреби;
- 3) ототожнення розширеного відтворення і економічного зростання;
- 4) поєднання кількісного і якісного аспектів економічного зростання.

До **першої групи** вищенаведених поглядів відносяться ті трактування, які визначають економічне зростання як результат суспільного виробництва, що вимірюється різними натурально-вартісними показниками. Так, К. Макконнелл і С. Брю економічним зростанням називають збільшення або реального обсягу продукції (валового національного продукту), або реального обсягу продукції на душу населення [17, с.785].

Лауреат Нобелівської премії П. Самуельсон зазначає, що країни зростають «за чисельністю населення; за загальними масштабами виробництва і зайнятості; за реальним національним продуктом; за рівнем життя типової родини; за кількістю вільного часу після роботи; за ступенем полегшення важкої, стомлюючої праці... Усе це, окремо й у цілому, – аспекти економічного

зростання» [18, с.792]. У даному визначенні представлена не стільки сутність економічного зростання, скільки кількісні показники, що його характеризують.

Зазначимо, що переважно у західній літературі під економічним зростанням прийнято розуміти збільшення обсягів товарів і послуг, створених за даний період. Сам механізм економічного зростання, як правило, розглядається незалежно від існуючих соціально-економічних відносин у тій чи іншій країні.

М. Бурда та Ч. Виплош стверджують, що «економічне зростання – це збільшення обсягів продукції економіки, яке звичайно вимірюють темпами зростання ВВП на душу населення» [19, с.658]. С. Будаговська та інші тлумачать економічне зростання як «збільшення реального ВВП (чистий валовий продукт або НД) в абсолютних вимірниках за певний проміжок часу; в розрахунку на душу населення; в розрахунку на одного зайнятого» [20, с.471].

В підручнику за редакцією Г. Климка і В. Нестеренка «економічне зростання означає регулярне, стійке розширення масштабів діяльності даної господарської системи, яка виявляється у збільшенні розмірів застосовуваної суспільної праці і виробленого продукту – товарів і послуг» [21, с.291].

До **другої групи** поглядів слід віднести точку зору тих авторів, які характеристику економічного зростання пов'язують не лише із збільшенням обсягів суспільного виробництва, але й з «розширенням можливостей економіки задовольняти зростаючі потреби населення у товарах і послугах» [22, с.88].

С. Панчишин зазначає, що «під економічним зростанням розуміють збільшення кількості товарів і послуг, які продукує національна економіка». При цьому він відзначає, що економічне зростання дає змогу повніше задовольняти потреби людей, ефективніше розв'язувати соціально-економічні проблеми, боротися з бідністю та забрудненням довкілля без зниження наявного рівня споживання та скорочення інвестицій [23, с.141].

До **третьої групи** слід віднести погляди тих економістів як А. Гальчинський, П. Єщенко, Ю. Палкін [24, с.304], В. Ковальчук [25, с.250] та

інші, які фактично ототожнюють економічне зростання з *розширеним відтворенням*.

Проте, як слушно зазначають К. Т. Кривенко та інші: «У теоретичному і практичному аспектах поняття «економічне зростання» тісно пов'язане з терміном «розширене відтворення», але за своїм змістом – це не тотожні економічні категорії. Так, остання (розширене відтворення) охоплює процеси як на макрорівні (національна, світова економіка), так і на мікрорівні (галузь, підприємство). Економічне зростання характеризує стратегічні цілі руху економіки в основному на макрорівні (національному чи світовому)» [9, с.315].

Четверта група авторів намагається поєднати кількісний і якісний аспекти економічного зростання, але при цьому, упускаючи окремі позитивні сторони другого підходу (врахування соціально-економічних відносин). Так, моделлю зростання А. Сміта [26, с.164] допускається наявність тенденції зростання або зниження реальної заробітної плати залежно від співвідношення темпів зростання населення і темпів технічних досягнень та інвестицій в основний капітал. А. Сміт виступав за економічне зростання як ціль і умову процвітання нації.

В економічній енциклопедії за редакцією Л. Абалкіна, крім соціально-економічної спрямованості економічного зростання, зазначається технологічна і екологічна складові («постійне збільшення реального обсягу виробництва, яке супроводжується покращенням економічної, технологічної і соціальної характеристик суспільства...» [27, с.692–693]).

К. Т. Кривенко, В. С. Савчук, О. О. Беляєв та інші визначають сутність поняття *«економічне зростання»* як *кількісне збільшення та якісне вдосконалення за відповідний період результатів виробництва (товарів, послуг) та його основних факторів* [9, с.316].

Аналогічної думки дотримується А. Шишкін: «економічне зростання – це кількісне збільшення і якісне вдосконалення суспільного продукту і факторів його виробництва» [28, с.299]; М. Чепурін та Є. Кисельова: «економічне

зростання означає кількісну і якісну зміну результатів виробництва і його факторів (їх продуктивності)» [29, с.587].

В. Д. Базилевич зазначає, що «економічне зростання – довгостроковий стійкий розвиток економіки, який виявляється двояко: 1) як поступальний приріст реального обсягу виробництва у формах ВВП, ВНП або національного доходу на основі більшого і (або) кращого використання ресурсів та удосконалення технологій; 2) як реальний приріст ВВП, ВНП чи національного доходу на одну особу у довгостроковому періоді без порушення рівноваги у короткострокових періодах» [30, с.533].

«Економічне зростання – процес кількісно-якісних зрушень на мікро- і макрорівнях у межах технологічного способу виробництва, зумовлених відповідними суперечностями та чинниками, який виражається у збільшенні обсягів суспільного виробництва, сукупного суспільного продукту, ВВП» [11, с.199].

У науковій літературі зустрічаються також інші визначення економічного зростання. Наявність такої великої кількості трактувань цього поняття Б. Селігмен пояснює тим, що «...економічне зростання становить надзвичайно складне явище. Задовільна теорія економічного зростання має брати до уваги природні ресурси, політичні інститути, законодавство, а також безліч психологічних і соціальних факторів. Розробка всеохоплюючої теорії видається майже нездійсненним завданням» [31, с.510]. Саме тому в ході дослідження вчені виділяють окремі аспекти цього поняття, які вважають найважливішими.

На нашу думку, вищенаведені трактування економічного зростання мають теоретичну значимість, оскільки кожним з них висвітлюються ті чи інші сторони (особливості) сутності цього явища. Разом з тим, переважна більшість вищенаведених точок зору не в повній мірі розкривають зміст економічного зростання, абстрагуючись від необхідності удосконалення соціально-економічних відносин та збереження середовища для життєдіяльності. Лише частково цей недолік усувається тими авторами, які трактують сутність економічного зростання через: поєднання кількісного і якісного його аспектів

(4-та група) та розширення можливостей економіки задовольняти зростаючі потреби населення (2-га група).

Узагальнюючи прийняті в економічній теорії трактування «економічного зростання» та враховуючи проведений нами аналіз існуючих підходів, визначимо це поняття т.ч.: *економічне зростання* – збільшення обсягів і якості суспільного продукту, спрямованого на задоволення потреб людей та підвищення якості їхнього життя, що здійснюється на основі розширеного відтворення та удосконалення продуктивних сил і соціально-економічних відносин.

Незважаючи на те, що у даному визначенні відображені результати та механізм забезпечення економічного зростання, воно потребує уточнення у контексті урахування положень концепції сталого розвитку. Вчені визначають окремі характерні ознаки та сутність СЕЗ. Так, на думку Г.Дейлі, економічний принцип кількісного зростання, на якому до недавнього часу базувався сучасний ринок, вже не відповідає завданням розвитку. Вчений наголошує: «Потреби економічної діяльності в зовнішній екосистемі для поновлення сировинних ресурсів «на вході» і поглинання «на виході» мають обмежуватися на рівнях, що можуть бути підтримувані цією системою» [1, с.217].

Деякі з дослідників, зокрема Л. Купінець та С. Харічков [32, с.66], розглядають перспективи економічного зростання у контексті теорії сталого розвитку і пов'язують його з вирішенням глобальних проблем збереження ресурсів для майбутніх поколінь.

«Стале економічне зростання має супроводжуватися адекватними соціальними перетвореннями та сприяти вирішенню проблеми підвищення якості навколишнього природного середовища. Якісні аспекти економічного зростання характеризуються стабільністю його темпів, а також поліпшенням стану соціальної та екологічної сфер» [33, с.36–37]. «Стале економічне зростання – результат ефективного використання суспільством обмежених ресурсів у тривалому інтервалі часу» [34, с.53].

О. І. Тихомирова зазначає, що поняття «стале економічне зростання» є достатньо ємним і включає в себе крім кількісної компоненти – темпів зростання, ще й якісні складники: конкурентоспроможність економічних суб'єктів, ефективність використання ресурсів, рівень інноваційної активності економіки, зростання рівня життя населення» [35, с.10–12].

За визначенням В. О. Мандибури, «Рівень життя» є системоутворюючою категорією, що відображає сукупність відносин і умов, які визначають життя, працю, побут і інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризує досягнуту в суспільстві на певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення [36, с.28].

Для удосконалення теоретичних основ аналізу економічного зростання в контексті реалізації положень концепції сталого розвитку, враховуючи вищезазначені трактування понять «стале економічне зростання», «економічне зростання», «сталій розвиток», «сталій економічний розвиток» та інші, пропонуємо авторське визначення категорії «стале економічне зростання» (Додаток А).

На нашу думку, *стале економічне зростання* (з англ. «sustainable economic growth») – стабільне збільшення обсягів і якості суспільного продукту, зумовлене якісними перетвореннями продуктивних сил і соціально-економічних відносин суспільства при повному і ефективному використанні ресурсів та непогіршенні стану природного середовища з метою найбільш повного задоволення зростаючих потреб нинішнього та майбутніх поколінь з урахуванням зміни стандартів життя людей.

Запропонований варіант визначення дозволяє в значній мірі передати сутність одночасно економічного зростання та сталого економічного розвитку. Ми вважаємо, що зміст цієї категорії коротко і ємно визначає кількісні і якісні форми прояву СЕЗ, механізм його забезпечення та сутність завдань, які мають бути вирішені для реалізації положень концепції сталого розвитку. Тому, розглядаючи проблеми та завдання для їх вирішення, зазначені в «Порядку денному на ХХІ століття», дані визначення «сталого економічного зростання»

та «сталого економічного розвитку» доцільно застосовувати при розробці Закону України «Про Стратегію сталого розвитку України» та інших нормативних актів і документів.

Основними *характерними ознаками* сталого економічного зростання є:

1. Стабільне зростання обсягів і якості суспільного продукту у розрахунку на одну особу більшими темпами, порівняно з темпами зростання забруднення навколишнього природного середовища.

2. Не перевищення обсягів виробничих відходів та шкідливих викидів у навколишнє природне середовище порівняно з їх кількістю, яка може бути перероблена природою і людиною.

3. Збереження або поліпшення стану довкілля, умов праці та здоров'я людей.

4. Переважання інтенсивного типу економічного зростання, якісне удосконалення продуктивних сил і соціально-економічних відносин, у т.ч. на основі підвищення ефективності механізмів розширеного відтворення, екологізації виробництва та фондового ринку.

5. Зменшення в структурі виробничих витрат частки невідтворюваних природних ресурсів, підвищення ефективності їх використання за рахунок застосування все більшої частки відтворюваних ресурсів-замінників, використання нових ресурсозберігаючих й удосконалення функціонуючих виробничих технологій.

6. Не перевищення темпів використання відтворюваних ресурсів порівняно зі швидкістю їх відновлення природою і людиною.

7. Підвищення якості життя завдяки найбільш повному задоволенню матеріальних і нематеріальних потреб нинішнього та майбутнього поколінь, відповідно до зростаючих науково-обґрунтованих стандартів життя людей.

СЕЗ є результатом розширеного відтворення, здійснюваного на новій якісній основі. В разі розширеного відтворення, частина додаткової вартості використовується на придбання додаткових засобів виробництва, робочої сили, розробку і (або) впровадження нових технологій, здійснення природоохоронних

заходів. Однією з головних ознак СЕЗ є стабільне зростання обсягів і якості суспільного продукту у розрахунку на одну особу більшими темпами, порівняно з темпами зростання забруднення довкілля.

Поряд з цим необхідно домогтися неперевищення обсягів виробничих відходів та шкідливих викидів у навколишнє природне середовище порівняно з їх кількістю, яка може бути перероблена природою і людиною. Це дозволить підвищити рівень якості життя в межах екологічної ємності природи. Необхідною умовою цього є кількісне збільшення та якісне удосконалення продуктивних сил (підвищення продуктивності праці, капіталу і землі) та виробничих відносин (демократизація власності) для задоволення зростаючих потреб людей.

Для збереження та невиснажливого довгопідтримуваного використання навколишнього природного середовища необхідним є: зменшення в структурі витрат виробничих ресурсів частки невідновлюваних вичерпних природних ресурсів, підвищення ефективності їх використання повинно здійснюватись за рахунок використання у виробництві все більшої частки відтворюваних ресурсів-замінників, використання нових ресурсозберігаючих й удосконалення функціонуючих виробничих технологій. Отже, для забезпечення СЕЗ перевага віддається інтенсивним факторам.

Наприклад, ознакою забезпечення СЕЗ є скорочення споживання традиційних джерел енергії (видобутку корисних копалин) та збільшення відновлюваних і альтернативних. Тобто, не за рахунок зростання частки видобутку вугілля забезпечується СЕЗ, а за рахунок зростання частки виробництва електроенергії від сонячних батарей і вітрових електростанцій.

Не менш важливим для екологобезпечного господарювання та ефективного використання природних ресурсів є необхідність узгоджувати: потужності застосовуваних технологій і темпи використання відтворюваних ресурсів зі швидкістю їх відновлення природою і людиною; обсяги виробничих відходів та шкідливих викидів у навколишнє природне середовище з їх кількістю, яка може бути перероблена природою і людиною; темпи зростання

забруднення навколишнього природного середовища з темпами зростання обсягів виробництва.

Для підвищення якості життя, найбільш повного задоволення матеріальних і духовних потреб нинішнього та майбутнього поколінь, відповідно до зростаючих науково-обґрунтованих стандартів життя людей, необхідно забезпечити: підвищення реальних доходів; зменшення диференціації доходів між найбіднішими і найбагатшими; високу якість товарів і послуг; міцне здоров'я і довголіття людей, зростання частки годин дозвілля і відпочинку; розвиток науки, освіти, медицини, культури та спорту; здобуття якісної освіти та підвищення кваліфікації і екологічної грамотності протягом життя; екологічно-безпечні умови праці та життєдіяльності тощо.

«Стале економічне зростання може сприяти розширенню зайнятості, створенню більш кваліфікованих і краще оплачуваних робочих місць, наданню якісніших товарів і послуг і відкриттю ширших можливостей для людей, підтриманню кращих і якісніших суспільних послуг, стимулюванню самопідтримуваного та претензійного клімату для розвитку підприємництва, заохоченню економічної активності бізнесу та інвестування виробництва, привнесенню культури довіри та особистої відповідальності у ділове життя, збереженню високої якості навколишнього природного середовища» [37, с.41].

Реформування економіки України протягом 90-х років розпочалося в умовах глибокої системної кризи, що посилило гостроту старих та породило низку нових проблем і суперечностей економіко-екологічного порядку (переважання екстенсивного економічного зростання, екологічна криза, неефективне використання природно-ресурсного потенціалу, перехід на використання важкодоступних природних ресурсів, нееквівалентний обмін товарів та ресурсів, поглиблення майнової нерівності, недостатня демократизація відносин власності та гуманізація економічних процесів тощо), які створюють серйозні перешкоди у забезпеченні СЕЗ.

1.2. Методологічні підходи до визначення факторів та показників сталого економічного зростання

Фактор – це умова, причина будь-якого процесу чи явища. При аналізі дії факторів необхідно визначити те, що сприяє, а що стримує забезпечення СЕЗ. Ґрунтова класифікація та визначення сутності факторів СЕЗ дасть змогу глибше вивчити природу цього явища, знайти та застосувати механізми ефективного регулювання.

Для визначення того, які фактори можуть забезпечити СЕЗ, необхідно ідентифікувати, класифікувати й систематизувати фактори економічного зростання. В економічній літературі визначені такі **напрями дослідження факторів економічного зростання:**

1) визначення і характеристика окремих факторів, які безпосередньо чи опосередковано впливають на економічне зростання та класифікація факторів економічного зростання за певними критеріями;

2) розробка моделей економічного зростання, які відображають взаємозв'язок факторів та існуючі закономірності.

В структурі **першого напрямку** дослідження існує ряд точок зору. Зауважимо, що визначення тих чи інших факторів економічного зростання та їх деталізація залежали від тогочасного рівня розвитку продуктивних сил та соціально-економічних відносин.

Класичне бачення факторів економічного зростання полягає у трактуванні факторів виробництва (землі, праці, капіталу) як факторів економічного зростання. А. Сміт вважав, що випуск продукції залежить від вкладень праці, капіталу і землі. Крім того, він виділяв ще такі фактори економічного зростання як поділ праці (спеціалізація) та покращення устаткування [26, с.243]. А. Маршалл визначив такий фактор, як підприємницькі здібності щодо організації та управління виробництвом.

Марксистська теорія поділяє фактори виробництва на дві групи: особистий фактор (робоча сила як сукупність фізичних та інтелектуальних здібностей людини до праці) та речовий фактор виробництва (сукупність засобів праці, предметів праці та природних умов).

В основі кейнсіанських моделей економічного зростання лежать фактори попиту, які визначають можливість реалізації зростаючого обсягу виробництва. Серед найважливіших виділяють такі фактори попиту, як зростання споживчих, інвестиційних і державних витрат, їх об'єднують у категорію сукупного попиту.

Класифікація факторів економічного зростання, запропонована К. Р. Макконнелом та С. Л. Брю, визначається шістьма складовими. Чотири фактори пропозиції зумовлюють фізичну здатність економіки до зростання: кількість і якість природних та трудових ресурсів, обсяг основного капіталу й наявні технології. Фактори пропозиції є необхідною умовою для забезпечення розширення обсягів виробництва, але недостатньою для забезпечення економічного зростання. Крім того, економічне зростання залежить від факторів попиту, адже вироблені економікою товари й послуги повинні бути підкріплені відповідним рівнем сукупних витрат. Шостою складовою цієї класифікації є фактори ефективності, завданням яких є забезпечення максимально ефективного розподілу ресурсів з метою виробництва найкориснішої для суспільства продукції. Поряд з цим виділяється і ряд інших факторів, які важко піддаються кількісній оцінці (наприклад, соціокультурні, інституціональні тощо) [17, с.381–387]. На наш погляд, обмеженням цієї класифікації є те, що не всі сторони економічних відносин окреслено, зокрема відносини власності, організаційно-економічні та техніко-економічні відносини.

«Фактори економічного зростання – особисті та речові фактори виробництва, які визначають масштаби збільшення ВВП, можливості підвищення ефективності, поліпшення якості економічного зростання і добробуту населення» [38, с.493].

В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, Л. О. Баластрик, виділяють такі три групи факторів економічного зростання: фактори попиту, фактори пропозиції та фактори розподілу [30, с.535–536]. П. С. Єщенко класифікує фактори економічного зростання на прямі (зростання чисельності і поліпшення якості трудових ресурсів, удосконалення технології та організації виробництва та інші) та непрямі (чинники попиту, пропозиції та розподілу) [39, с.361–363].

Як зазначають С. В. Мочерний та інші, основними факторами економічного зростання є: «кількість і якість трудових ресурсів; кількість і якість природних ресурсів; обсяг основного капіталу; технології; науково-технічний прогрес; інформаційні ресурси; фактор сукупного попиту; фактори розподілу (розподіл виробничих ресурсів за галузями, підприємствами, регіонами країни; існуючий в суспільстві порядок розподілу доходів між суб'єктами господарської діяльності; розподіл національного доходу серед різних верств населення) та ін.» [38, с.493].

С. Панчишин зазначає, що економічне зростання будь-якої країни визначають чотири групи факторів: 1) фактори пропозиції (кількість та якість природних ресурсів, кількість та якість трудових ресурсів, обсяг капіталу країни, технологія); 2) фактор попиту (макроекономічне середовище має забезпечувати такий рівень сукупних видатків, за якого повністю використовуються наявні ресурси); 3) фактор ефективності (виробнича та розподільча ефективність); 4) соціокультурні, інституційні та інші фактори [23, с.144–146].

К. Т. Кривенко та інші розглядають економічне зростання як результат дії економічних і неекономічних факторів. До економічних факторів відносяться: збільшення обсягу та підвищення якості використовуваних виробничих ресурсів, поліпшення способів використання ресурсів (удосконалення організації та технології виробництва). До неекономічних факторів належать географічно-кліматичні, національно-демографічні, військово-політичні, культурно-духовні, інституціональні тощо [9, с.318–319].

Характеристику факторів, відповідно до типу економічного зростання, дає С. М. Будаговська та інші завдяки виділенню таких двох груп: 1) екстенсивні (збільшення чисельності зайнятих; збільшення фізичного обсягу капіталу); 2) інтенсивні (технологічний процес, рівень освіти та професійної підготовки кадрів, економія за рахунок зростання масштабу виробництва, покращення розподілу ресурсів, законодавчі, інституційні та інші фактори) [20, с.472–473].

Як показує історичний досвід, теорія економічного зростання розвивається в напрямку синтезу поглядів неокласиків, кейнсіанців і марксистів на його фактори. В економічній політиці держави цей синтез зводиться до використання кейнсіанських методів регулювання сукупного попиту в умовах економічного спаду і використання рекомендацій неокласиків для сприяння економічному зростанню. В умовах загострення суперечностей між продуктивними силами та виробничими відносинами набуває актуальності використання схеми розширеного відтворення К. Маркса для забезпечення макрорівноваги, ефективного розподілу, вирішення гострих соціально-економічних та екологічних проблем. Крім того, сьогодні загально визнаним є дія інституційних факторів (зокрема, захист прав власності).

Розглянемо **другий підхід** щодо дослідження факторів економічного зростання, який полягає у розробці моделей, які відображають взаємозв'язок факторів та закономірності їх впливу на обсяги виробництва.

У кейнсіанських теоріях, як і у неокласичних, розглядаючи проблему економічного зростання, при аналізі користуються моделями. Головною метою при розробці та дослідженні моделей економічного зростання є з'ясування і послідовне обґрунтування основних, найсуттєвіших факторів, які визначають процес збільшення суспільного продукту.

Зауважимо, що фактично К. Маркс розробив першу модель економічного зростання (модель розширеного відтворення). Російським економістом Г. Фельдманом була розроблена модель економічного зростання при перегляді плану ГОЕЛРО (1928 р.) і на цілі десятиріччя випередила односекторні моделі, запропоновані Є. Домаром.

Якщо в неокейнсіанській теорії провідним параметром потенційно можливого темпу зростання вважалася норма нагромадження і передбачалася необхідність державного регулювання, то неокласики спираються на принципово інші положення: первинними факторами економічного зростання виступають основний капітал і робоча сила, які можуть комбінуватися і взаємодоповнюватися; враховуються і НТП, і виробнича функція, яка є формалізованим вираженням співвідношення факторів виробництва.

Посткейнсіанці (Дж. Робінсон, Н. Калдор та інші) запропонували власну концепцію економічного зростання і розподілу, яка спиралася на такі принципи: 1) темпи зростання залежать від розподілу національного доходу (його величина детермінується заощадженнями, схильність до яких вища у осіб, що одержують прибуток, ніж у осіб, що одержують заробітну плату); 2) сам розподіл доходу залежить від темпу нагромадження, який визначає норму прибутку.

Видатні досягнення в теорії економічного зростання належать нобелівським лауреатам С. Кузнецю, Я. Тінбергену, Р. Солоу, Дж. Стіглеру та їхнім колегам Р. Харроду, О. Домару та ін. Теоретичні та емпіричні дослідження факторів економічного зростання показали неправомірність приписування всіх заслуг праці та капіталу. Було доведено, що додатковий, доволі значний внесок у темпи економічного зростання забезпечується за рахунок підвищення продуктивності капіталу і праці, причинами якого є структурні зміни в економіці і технологічні зміни.

У загальному вигляді модель економічного зростання складається із системи семи рівнянь (зміст перших п'яти з нижченаведених визначає С. М. Будаговська та інші [20, с.474–475], а наступних двох сучасних моделей економічного зростання – І. Ф. Радіонова [40, с.329–332]):

Модель економічного зростання у загальному вигляді складається із системи *семи* рівнянь, які містять *дванадцять* змінних ($Y, K, L, H, A, C, I, \delta, s, n, g, u$), *шість* з яких задаються екзогенно (L, δ, s, n, g, h_a). Мета цих моделей – з'ясувати питання про те, як змінюються ендогенні змінні (Y, I, C, H) і який із

чинників є визначальним фактором довгострокового економічного зростання. Поступово в економічній теорії «...відбувається перехід від екзогенних до ендогенних моделей економічного зростання» [43], що дає змогу ґрунтовніше визначити які фактори забезпечують економічне зростання та чим обумовлена міра дії того чи іншого фактора.

Зауважимо, що кожна теорія або модель економічного зростання не є всеохоплюючою та універсальною теорією, а мають відповідні припущення та абстракції, які дозволяють виділити і вивчити найбільш суттєві фактори економічного зростання.

Дослідження еволюції поглядів науковців щодо факторів економічного зростання свідчить, що поряд з класичними факторами економічного зростання (земля, праця, капітал), вчені з часом виділяють й інші фактори, пов'язані з НТП, людським капіталом та інститутами, внесок яких у суспільне виробництво помітно зростає, що підтверджується сучасними емпіричними дослідженнями.

Теорія економічного зростання потребує подальшого розвитку, оскільки, у сучасних умовах, потрібно розглядати комплексну дію факторів економічного зростання. Не лише їх вплив на зростання суспільного продукту, а й підвищення рівня якості життя та захисту довкілля. Тобто, необхідно визначити ті фактори, які забезпечують саме СЕЗ. Наприклад, до таких факторів відносяться інвестиції в людський капітал, використання передових досягнень НТП, сучасні методи видобування та використання природних ресурсів тощо. Крім того, потребує глибшого дослідження власність (у т.ч. акціонерна власність) як соціально-економічна основа економічного зростання в трансформаційній економіці.

В основу класифікації факторів СЕЗ можуть бути покладені різні критерії. Найбільш поширеним в науці є виділення таких *груп факторів економічного зростання*:

- за засобами впливу (матеріальні та нематеріальні);
- за характером дії (прямі та непрямі);

- за характером діючих факторів (економічні та неекономічні);
- за напрямом дії (внутрішні та зовнішні);
- за типами економічного зростання (екстенсивні та інтенсивні);
- за елементами ринкового механізму та сферами життя суспільства (пропозиції, попиту, розподілу та ін.).

Незважаючи на різноманіття підходів до класифікації факторів економічного зростання, обмеженістю зазначеної класифікації є наявність еkleктики, тобто об'єднання декількох підходів, відсутність смислової єдності. Для обґрунтування місця акціонерної власності як впливового фактора СЕЗ, на відміну від загальноприйнятих в економічній теорії класифікацій факторів економічного зростання, введемо критерій їх відповідності елементам економічної системи:

1) в межах **продуктивних сил** виділимо такі головні фактори СЕЗ: чисельність і якість трудових ресурсів; інвестиції в людський капітал; обсяг і якісний склад засобів та предметів праці (техніки, сировини, матеріалів, палива); кількість і якість природних ресурсів за умови зменшення частки невідновлюваних природних ресурсів та підвищення ефективності їх використання; сучасні екологічнобезпечні технології; науково-технічний прогрес; інформаційні ресурси; підприємницькі здібності та ін.

2) в межах **техніко-економічних відносин** факторами СЕЗ є: спеціалізація виробництва та кооперація виробництва і праці; комбінування виробництва та його концентрація; методи видобування та використання природних ресурсів, оптимальний розмір підприємств, що забезпечує економію ресурсів за рахунок дії ефекту масштабу та ін.

3) в межах **організаційно-економічних відносин** фактори СЕЗ такі: форми і методи організації виробництва; впровадження передових методів управління підприємством (наприклад, екологічного менеджменту); підвищення ефективності управління власністю та ін.

4) в межах **соціально-економічних відносин** факторами СЕЗ є: акціонерна власність; оптимальне співвідношення між формами власності;

демократизація власності; захист прав власності; кількісний та якісний склад суб'єктів власності; ефективність використання об'єктів власності; ефективна система заробітної плати; фактори розподілу та ін.

Сучасна теорія економічного зростання, що представлена працями Р. Лукаса [41], Д. Ромера [42], Р. Солоу [44] та інших вчених, виділяє фактори нагромадження людського капіталу і розповсюдження нових технологій. Протягом останніх десятиліть економічні системи розвинутих країн світу демонстрували СЕЗ при практично нульовому збільшенні зайнятості, що підтверджує основні положення сучасної теорії економічного зростання, на відміну від неокласичної, яка його пояснює більш ефективним використанням традиційних факторів виробництва. Інвестиції в людський капітал, тобто в забезпечення здоров'я, освіти і культуру, безпосередньо впливають на зростання продуктивності праці, доходів працівника і якості життя в цілому, що сприяє забезпеченню СЕЗ.

Одним з головних факторів СЕЗ є інвестиції в людський капітал, що трактується не як абсолютне збільшення кількості зайнятих в економіці, а як зростання рівня освіти та професійної підготовки працездатного населення, його здатність засвоювати нові знання і використовувати їх для вдосконалення техніки і технології, підвищення якості виробленої продукції.

Дослідження сутності людського капіталу розпочалося в 60-х роках ХХ ст. Значний внесок в розробку теорії людського капіталу зробили Г. Беккер і Т. Шульц. Г. Беккер визначив зміст поняття та основні форми інвестування в людський капітал. У 1979 р. Т. Шульцу було присуджено Нобелівську премію з економіки, передусім, за праці, присвячені дослідженню людського капіталу, – «The economic value of education» (1963) та «Investment in human capital» (1971).

Як зауважує І. Ф. Радіонова, сьогодні можна виокремити низку загальновизнаних положень щодо змісту поняття «людський капітал». «По-перше, людський капітал є віддзеркаленням запасу знань, навичок, здатностей і мотивів працівників до продуктивної діяльності. По-друге, він може нагромаджуватися внаслідок інвестування в певні сфери. Зокрема, до таких

сфер належать фундаментальна освіта (навчання, що передує трудовій діяльності), система підвищення кваліфікації, медицина, виробнича інфраструктура в тій її частині, що забезпечує рух робочої сили, інформаційна інфраструктура, завдяки якій ринкові суб'єкти орієнтуються в цінах та доходах. По-третє, мотивом інвестування в людський капітал, як для уряду (держави), так і для окремих осіб, слугує очікувана віддача – додатковий доход або інші вигоди в майбутніх періодах. По-четверте, серед інших вигод від нагромадження людського капіталу присутні такі зовнішні ефекти, як оволодіння новим знанням у процесі діяльності, швидке його поширення в усій економіці, створення сприятливих умов для приросту знань та їхнього застосування» [45, с.19].

За розрахунками Світового банку, в складі національного багатства США основні виробничі фонди (будівлі, споруди, машини та устаткування) складають лише 19%, природні ресурси – 5%, а людський капітал – 76% [46, с.8]. Тому все більше дослідників вважає людський капітал найціннішим фактором економічного зростання. Відповідно, посилюється увага суспільства до системи освіти, науки, охорони здоров'я, інвестиції до яких сприяють нагромадженню людського капіталу.

Значний вплив на забезпечення СЕЗ здійснюють наука та сучасні екологобезпечні технології. Але їх можливості не безмежні, оскільки не всі технологічні операції піддаються механізації і автоматизації, обмеженими є можливості людини по обслуговуванню машин і контролю за ними, приросту сировинної продукції, загострюються екологічні проблеми.

Революційний переворот у технологічному способі виробництва зумовив появу якісно нових ознак економічного зростання, що проявляються у посиленні його соціальної орієнтації (зростання ролі людини у суспільному відтворенні, підвищення частки витрат на соціальні заходи тощо) й докорінній зміні факторів економічного зростання (приведення в дію інтенсивних трудо-, матеріало- та фондозберігаючих факторів). Нова техніка і новітні технології

потребують і нового працівника: більш освіченого, кваліфікованого, який гнучко пристосовується до інновацій.

Продуктивні сили суспільства зростають і розвиваються. Людина розвиває їх під впливом збільшення різноманітності потреб, бажання все повнішого їх задоволення, полегшення праці, збільшення вільного часу. Кількісний та якісний склад продуктивних сил визначає можливості фізичного збільшення та підвищення якості сукупного суспільного продукту. Наявність більшої кількості та кращої за якістю продукції дає змогу задовольняти більшу кількість потреб, тим самим, покращуючи добробут населення. Але для СЕЗ одночасно необхідно забезпечити збереження НПС та відновлюваність природних ресурсів.

Природні ресурси – це землі, корисні копалини, енергоносії, водні ресурси, клімат тощо. На планеті є лише кілька країн, що володіють такими багатими природними ресурсами, продаж яких забезпечує їм економічне зростання, зокрема, Кувейт та деякі інші. Більшість країн світу небагата на природні ресурси. Проте, навіть дуже бідні на них країни – Японія, Швейцарія чи Ізраїль – демонструють високі темпи економічного зростання і забезпечують високий рівень життя своїх громадян. Так, в звіті ПРООН за 2010 рік за індексом розвитку людського потенціалу ці країни займали відповідно такі місця: 11, 13, 15, а Кувейт – 47 [47]. Незважаючи на те, що Україна багата на природні ресурси, їх використання є наскільки неефективним, що зумовлює її низьке 69 місце за цим показником.

Зазначимо, що основними факторами, які складають матеріальну основу СЕЗ в країні є продуктивні сили, але через них значний вплив на забезпечення СЕЗ можуть здійснювати **економічні відносини власності**. Вони визначають спосіб поєднання людей із засобами виробництва і на цій основі всі інші економічні відносини. Від форми власності на засоби виробництва залежить суть і конкретне поєднання суспільних, колективних і приватних економічних інтересів членів суспільства, місце і положення людей у суспільному виробництві.

«Всяке виробництво є привласнення індивідуумом предметів природи в межах певної суспільної форми і за її допомогою. В цьому розумінні буде тавтологією сказати, що власність (привласнення) є умова виробництва» [48, с.671]. У цій тезі К. Маркс розглядає власність як привласнення, яке проявляється в процесі її реалізації безпосередньо через виробництво. Як відомо, «Власність виступає формою розвитку продуктивних сил суспільства в певному історичному періоді» [49, с.50].

Власність невідділима у своєму функціонуванні і розвитку від всієї системи соціально-економічних відносин, і тому її дія обумовлюється законом відповідності виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил. Зазначимо, що саме продуктивні сили є фактором глибинного порядку, першоосновою розвитку всієї системи економічних відносин, оскільки їх розвиток створює відповідні матеріальні передумови руху всього способу виробництва.

Вже давно досліджується в літературі [50, с.30] механізм взаємної дії власності і продуктивних сил. Його сутність полягає в тому, що перші імпульси розвитку відносин власності приймають функціональні форми організаційно-економічних відносин, потім вони передаються продуктивним силам безпосередньо через конкретні форми організації виробництва (концентрацію виробництва, спеціалізацію, комбінування, виробничі об'єднання, міжгалузеві і територіально-виробничі комплекси та ін.). Тобто, у ринковій системі власність через механізм ринку впливає на форми організації виробництва і створює необхідний простір для їхнього розвитку.

Будучи породженням умов організації праці, організаційно-економічні відносини виражають стан цих умов, тобто рівень суспільного поділу і кооперації праці, процеси його концентрації, спеціалізації і комбінування, різних форм організації. В кінцевому рахунку в них виражається стан, розвинутість самих продуктивних сил. Зазначимо, що *організаційно-економічні відносини виконують роль передавальної ланки імпульсів розвитку від власності до продуктивних сил і навпаки.*

Люди не можуть жити без виробництва і наступного споживання благ, але перш ніж виробляти, необхідно задіяти фактори виробництва, за якими стоять їх власники, спрямованість та ефективність використання яких залежить від сформованих у суспільстві відносин власності та державного регулювання. Власність, обумовлюючи виробничі відносини, є об'єктивним фактором розвитку продуктивних сил та виробництва, а, отже, може стати і фактором СЕЗ. Отже, СЕЗ є формою і критерієм соціально-економічної ефективності реалізації власності.

На нашу думку, саме акціонерна власність є визначальним фактором СЕЗ оскільки сприяє підвищенню ступеня концентрації й централізації капіталу, здійсненню масштабних інвестицій у людський та фізичний капітал, розробці і впровадженню нових технологій, демократизації власності, збереженню та ефективному використанню природних ресурсів.

Науковці підкреслюють, посилаючись на історичний досвід, що там, де з тих чи інших причин нехтувались об'єктивні інститути власності, там порушувався і об'єктивний порядок розвитку суспільств. Наприклад, негативний вплив на суспільний розвиток в Україні (і в Росії) мало насильницьке утримання кріпацтва, масова колективізація селянства і руйнування дрібної власності за радянських часів та ін. Навпаки, прискорювався соціально-економічний розвиток завдяки столипінським реформам в Росії, які впроваджували підприємницькі форми землеволодіння, нова економічна політика (НЕП), що допустила до життя приватну власність і бізнес, соціально-економічні перетворення в сучасному Китаї, які лібералізували відносини власності і стимулювали підприємництво та розвиток продуктивних сил тощо [51, с.92].

Для кількісної оцінки рівня СЕЗ на макро- і мікрорівні, для з'ясування проблем, що перешкоджають забезпеченню СЕЗ, важливим є визначення системи показників оцінки рівня СЕЗ та розробка методики оцінювання впливу АТ на забезпечення СЕЗ.

Державна служба статистики України не веде обліку узагальнених мікрота макроекономічних показників оцінки СЕЗ, тому завдання вибору, обґрунтування і розробки системи показників оцінки рівня СЕЗ є дуже складним.

Для оцінки рівня СЕЗ на макрорівні дуже важливим є показник реального ВВП у розрахунку на одну особу, але в цьому показнику практично не відображено багатьох соціальних і екологічних наслідків господарювання. Як зазначають П. Єщенко і А. Арсеєнко, зростання ВВП не завжди є визначальним показником для розвитку країни та рівня добробуту людей. «Це відбувається в тому випадку, коли воно супроводжується забрудненням навколишнього природного середовища, перевитрачанням економічних ресурсів на виробництво одиниці продукції, зниженням її якості, погіршенням умов праці та життя» [37, с.44].

Для оцінки якісного рівня економічного зростання та розвитку, сьогодні використовують ряд індикаторів, а саме: індекс розвитку людського потенціалу, індекс глобальної конкурентоспроможності, індекс економічної свободи, індекс якості життя, індекс живої планети, екологічно скоригований ВВП («зелений» ВВП), індекс сталого розвитку та інші. Але всі ці індикатори визначаються безвідносно до внеску і впливу суб'єктів різних форм власності на забезпечення СЕЗ.

Пропонуємо методика оцінки впливу акціонерних товариств на забезпечення СЕЗ на мікрорівні на основі аналізу доступних показників діяльності окремих АТ (за інформацією про майновий стан та фінансово-господарську діяльність, зокрема, баланс та звіт про фінансові результати).

У економічній літературі переважно розглядається два **підходи щодо визначення ефективності діяльності АТ**: 1) аналіз зміни ринкового курсу акцій (рівня капіталізації); 2) аналіз окремих показників: рентабельності, темпу зміни виручки від реалізації продукції, продуктивності праці та ін.

Багато авторів вважають, що рівень капіталізації є основним критерієм ефективності діяльності компанії. Проте, це суперечить іншим критеріям,

наприклад, прибутковості. Якщо акціонери вирішать направити на інвестиції значно меншу частину прибутку і, відповідно, збільшити його частину, що йде на виплату дивідендів, то капіталізація підвищиться, проте рівень виробництва і рентабельності в майбутньому можуть знизитись.

Капіталізація також може істотно зрости внаслідок спекулятивного попиту на акції певної групи компаній, який підігривається недобросовісною рекламою, чутками виступами чиновників, представників рейтингових агентств та бізнесменів. Саме так трапилося у США наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років, коли фондовий індекс досяг рекордного рівня, а капіталізація деяких корпорацій різко збільшилася. Проте, невдовзі з'ясувалося, що акції було переоцінено, ціна акцій різко відірвалася від реальної вартості фізичного капіталу компаній, що призвело до провалу індексу Доу-Джонса.

«Такий капітал породжує принципово нову економіку – *bubbleeconomics*, яка характеризується витісненням реального сектора економіки, зростанням фіктивного, спекулятивного капіталу, що перетворює гроші і цінні папери в особливо швидкозростаючі фінансові операції, мета яких – отримання не базового активу, а прибутку від зміни цін» [52, с.14]. Тому, на нашу думку, капіталізація визначає інвестиційну привабливість компанії і не може слугувати головним критерієм ефективної її роботи.

Окремі кількісні і якісні показники економічного зростання виділяє Р. Аметов [53, с.45]. Так, до показників ефективності використання трудового фактора він відносить продуктивність праці; природного – матеріаломісткість продукції; основного капіталу – фондівіддача та якість продукції; підприємницьких здібностей – максимізація прибутку; НТП і використання його досягнень – максимізація прибутку, нові товари та послуги, поліпшення охорони навколишнього середовища; сукупного попиту – соціально справедливий розподіл доходів. Зазначимо, що така система показників економічного зростання, а тим більше СЕЗ, є в значній мірі неповною.

Вченими та аналітиками, переважно, оцінюється ефективність АТ з економічної точки зору, проте, недостатньо дослідженими залишаються

соціальні та екологічні наслідки діяльності АТ. Крім того, акції переважної більшості вітчизняних АТ не котируються на фондовому ринку, а купівля-продаж акцій відбувається переважно з метою перерозподілу власності. АТ значною мірою впливають на життєдіяльність суспільства, користуються його ресурсами, внаслідок чого мають нести не тільки економічну, але й соціальну і екологічну відповідальність за результати своєї діяльності.

Питання корпоративної сталості розвитку стало предметом ініціативи ООН «Глобальний Пакт» (UN Global Compact), оголошеної на Давоському форумі в 1999 році. Пакт заохочує бізнес до прийняття таких стратегій, поведінки й систем звітності й рейтингування, які б відповідально враховували соціальні й екологічні пріоритети й проблеми суспільства.

Імператив сталого розвитку суспільства, як виклик традиційній організаційній культурі бізнесу, призвів до появи методології «Оцінки корпоративної сталості» (Corporate sustainability assessment). У її рамках, діяльність компаній оцінюється не тільки за обсягами продажу і прибутку, але й за впливом на стан суспільства, соціальне й екологічне середовище. На основі цієї методології, сформована система визначення й рейтингування корпоративної сталості. Зокрема, створений розширений індекс Доу-Джонса корпоративної сталості (Dow Jones Sustainability Index) [54].

Складові оцінки корпоративної сталості такі: **економічні** – корпоративне управління, відносини з інвесторами, управління ризиками і кризами, кодекси поведінки/угоди/корупція й хабарництво, управління відносинами з клієнтами, політика/заходи протидії злочинам, управління брендом, передове управління відносинами з клієнтами; **екологічні** – екологічна політика/управління, екологічні дії (еко-ефективність), екологічна звітність, ділові можливості фінансування послуг/продуктів, проектне фінансування ризиків бізнесу, передові екологічні дії; **соціальні** – трудові індикатори дій, розвиток людського капіталу, залучення й збереження талантів, зобов'язання перед зовнішніми акціонерами, корпоративне громадянство/добročинність, соціальна звітність, професійне здоров'я й безпека, кодекс етики в інвестуванні/фінансуванні,

соціальна додаткова цінність: фінансові вкладення/капітальне будівництво, стандарти для постачальників.

Ціль проведення моніторингу корпоративної сталості полягає в тому, щоб перевірити причетність компанії і її управління до важливих екологічних, економічних й соціальних кризових ситуацій, які можуть мати дуже негативний ефект на її репутацію і її основний бізнес. Крім того, сталість компанії й управління до кризових ситуацій розглянута відповідно до її задекларованих принципів і політики.

Застосування прийнятої на Заході методики оцінки корпоративної сталості, сприяє оцінка впливу корпорацій на довкілля та соціум, з'ясуванню окремих аспектів економічної, екологічної та соціальної політики у діяльності компаній, виявити які зі звичайних фінансових звітів неможливо. Але на нашу думку, ця методика має ряд недоліків: акцентується увага на оцінці ефективності управління, а не відносин власності; економічна складова індексу не містить оцінки ефективності використання трудових та капітальних ресурсів; при визначенні еко-ефективності, не визначається частка матеріальних витрат у собівартості продукції та ряд інших показників (Додаток Б); серед соціальних показників не враховано темп зміни реальної середньої заробітної плати, частку відрахувань на соціальні заходи тощо; окремі показники (наприклад, стандарти для постачальників) мають настільки незначну значимість у забезпеченні корпоративної сталості, що ними можна було б знехтувати.

Корпоративна сталість дає можливість акціонеру визначити довгострокові перспективи діяльності корпорацій на основі аналізу можливостей в управлінні ризиками, що відбуваються під дією певних економічних, екологічних і соціальних подій. Усе більше інвесторів розглядають за критерієм сталості успіхи і перспективи розвитку підприємства. У результаті інвестори усе більше диверсифікують свої портфелі, вкладаючи капітал у компанії, які сприяють забезпеченню СЕЗ.

Усе більше закордонних корпорацій формують звіти зі сталого розвитку,

соціальної відповідальності, взаємин з профспілками, з екології, дотримання прав людини, охороні здоров'я й безпеки праці. Вимоги по дотриманню екологічних і соціальних норм особливо актуальні у відношенні до паливно-енергетичних, гірничо-металургійних і нафтохімічних акціонерних компаній, які домінують в Україні.

Сприяння забезпеченню СЕЗ акціонерними компаніями в сучасних умовах повинне стати новою якістю їх функціонування, їхньою місією, що полягає у задоволенні зростаючих потреб суспільства в якісних товарах і послугах, у збереженні навколишнього середовища й підвищенні їхньої соціальної відповідальності. Замість традиційної економічної ефективності необхідним стає дотримання комплексного критерію соціально-еколого-економічної ефективності.

Розвиток відносин власності повинен бути спрямований на врахування не лише приватних інтересів акціонерів. Діяльність АТ повинна бути спрямована не лише на розширення виробництва продукції, а й підвищення ефективності праці, капіталу, розробку і впровадження інновацій, збільшення соціальних та екологічних витрат. Тому для комплексної оцінки впливу АТ на забезпечення СЕЗ на мікрорівні необхідно виділити цілу групу економічних, соціальних та екологічних показників.

СЕЗ є багатогранною і багаторівневою категорією, яка в умовах ринку стає інтегральною характеристикою ефективності функціонування господарюючого суб'єкта. Для оцінки впливу АТ на забезпечення СЕЗ необхідно визначити базовий набір мікроіндикаторів СЕЗ, який би був спрямований на виявлення ознак забезпечення СЕЗ на окремих АТ та суб'єктами акціонерної власності в цілому. Групи показників діяльності АТ, що характеризують економічну, соціальну та екологічну складові забезпечення СЕЗ містяться в Додатку Б.

Рівень ефективності використання кожного фактора виробництва та суспільного виробництва в цілому визначається за допомогою системи показників. Наприклад, зміну ефективності використання праці, засобів праці

та предметів праці можна визначити з допомогою показників продуктивності праці, рентабельності, фондівдачі та матеріаломісткості відповідно.

Зауважимо, що зростання продуктивності праці може супроводжуватися збільшенням матеріало-, енерго- та природомісткості. Тому для виявлення ефективності реалізації акціонерної власності в контексті забезпечення СЕЗ, необхідно одночасно враховувати динаміку зміни усіх цих та інших показників, що характеризують соціально-економічні та екологічні наслідки діяльності підприємств.

При цьому, дуже важливим є врахування специфіки господарювання підприємств в умовах трансформаційної економіки України. Досить часто, з метою зменшення оподаткування, на підприємствах завищують витрати і занижують прибуток, а виручка від реалізації менш за все зазнає можливих бухгалтерських коригувань і менш за все залежить від облікової політики підприємства. Тому для з'ясування реальної картини зміни обсягів виробництва продукції, необхідно визначити показник темпу зміни реального доходу від реалізації продукції.

«Рентабельність – це ступінь дохідності, вигідності, прибутковості бізнесу. Її вимірюють за допомогою цілої системи відносних показників, що характеризують ефективність роботи підприємства в цілому, прибутковість різних напрямків діяльності (виробничої, комерційної, інвестиційної тощо), вигідність виробництва продукції і послуг окремих видів. Показники рентабельності повніше, ніж прибуток, характеризують результати господарювання, тому що їхня величина відображає співвідношення ефекту з вкладеним капіталом або спожитими ресурсами» [55, с.295–296].

Налагодити високоефективну господарську діяльність без значних капіталовкладень неможливо. Інвестиції дозволяють здійснювати розширене відтворення основних засобів, зміцнюють матеріально-технічну базу підприємств, що сприяє збільшенню обсягів і якості виробництва продукції, прибутку, поліпшення умов праці й добробуту працівників.

Поряд з показниками, що визначають економічну ефективність суспільного виробництва, виділимо групу показників, що характеризують соціальну ефективність, тобто «...ступінь відповідності результатів виробництва соціальним потребам суспільства, інтересам окремої людини» [13, с.129]. Серед таких показників ми виділяємо: заробітну плату, частку витрат на оплату праці, частку відрахувань на соціальні заходи, зміну загальної чисельності працівників та ін. Важливим показником, що відображає ступінь захисту прав акціонерів на отримання доходів від власності є частка дивідендів на прості акції у чистому прибутку.

«Сучасна економічна наука вважає, що поряд з показниками економічної ефективності слід визначати й ефективність природокористування суб'єкта господарювання...» [13, с.131]. Екологічна складова мікроіндексу СЕЗ визначається такими показниками: матеріаломісткість, водомісткість, обсяг забруднювальних речовин та парникових газів, частка капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища та ін. Ці показники характеризують не лише відносну зміну обсягів виробництва, а й те, якими витратами природних ресурсів досягається ця зміна, визначають ступінь забруднення довкілля і заходи які здійснюються з його охорони, тобто ці показники оцінюють екологічні наслідки господарювання підприємств.

Між економічною, соціальною та екологічною ефективністю виробництва існує тісний взаємозв'язок. Економічна ефективність є матеріальною основою вирішення соціальних та екологічних проблем. У свою чергу, соціальний розвиток суспільства (зростання доходів, зайнятості та інше), збереження та відновлення природних ресурсів суттєво впливає на підвищення ефективності суспільного виробництва.

Система вищезазначених показників відображає внесок АТ у забезпечення СЕЗ і дає змогу глибше вивчити природу цього явища, удосконалити механізм реалізації акціонерної власності. З приведенного переліку основних показників видно, що кількісна оцінка внеску АТ у забезпечення СЕЗ представляється складною задачею з обмеженнями у наявності необхідних даних для аналізу

(особливо «екологічних» показників). Розрахунок і порівняння динаміки відповідних показників та мікроіндексів СЕЗ за різні роки, дасть можливість на основі аналізу емпіричних даних господарської діяльності АТ з'ясувати закономірності і тенденції впливу акціонерної власності на забезпечення СЕЗ в умовах трансформаційної економіки України.

На основі індексного методу, скориставшись окремими показниками, які можна розрахувати за даними господарської звітності АТ, розробимо власну методику визначення впливу АТ на забезпечення СЕЗ. Її застосування дає можливість визначити загальну тенденцію до зміни якісних показників, що є визначальними у забезпеченні СЕЗ. Крім цього, можна визначити мікроіндекс СЕЗ як для окремих підприємств, так і згрупувати та рейтингувати їх за окремими показниками. Це дасть змогу виявити чинники, які сприяють або перешкоджають досягненню СЕЗ, розробити заходи щодо підвищення ефективності функціонування акціонерної власності.

Для забезпечення методологічної єдності усіх показників й однозначну оцінку рівня і динаміки досліджуваного явища, аналітично визначимо загальний мікроіндекс СЕЗ. Зазначимо, що запропонований нами інтегральний мікроіндекс побудовано на основі розрахунків і використання трьох агрегованих індексів, кожен з яких розраховано на базі відповідної групи показників. Формула (1.1) для розрахунку загального мікроіндексу СЕЗ певного року така:

$$I_{\text{СЕЗ}} = \sqrt[3]{I_{\text{е}}^2 + I_{\text{с}}^2 + I_{\text{е}}^2} \quad (1.1),$$

де I_i – окрема складова мікроіндексу СЕЗ (економічна, соціальна, екологічна).

Формула для розрахунку окремої складової мікроіндексу СЕЗ певного року (1.2) така:

$$I_j = \frac{\sum_{j=1}^n z_j}{n} \quad (1.2),$$

де n – загальна кількість показників за якими розраховується окрема складова мікроіндексу СЕЗ певного року.

Мікроіндекс j -го показника i -тої складової СЕЗ певного року визначаємо за формулами:

$$I_{ij} = \frac{X_{ij} - X_{ij \min}}{X_{ij \max} - X_{ij \min}} \quad (1.3);$$

$$I_{ij} = \frac{X_{ij \max} - X_{ij}}{X_{ij \max} - X_{ij \min}} \quad (1.4),$$

де I_{ij} – мікроіндекс j -го показника i -тої складової СЕЗ певного року.

X_{ij} – усереднений j -й показник за усіма досліджуваними АТ i -ої складової мікроіндексу СЕЗ певного року;

$X_{ij \max}$ та $X_{ij \min}$ – відповідно максимальне та мінімальне значення усереднених j -их показників за усіма досліджуваними АТ i -ої складової мікроіндексу СЕЗ за розглядуваний період часу.

За допомогою використання формул (1.3) і (1.4) досліджувані показники були пронормовані, тобто приведені до порівняльно коректної форми для забезпечення порівняльності та зіставимості. При розрахунку мікроіндексів для стимуляторів СЕЗ було використано формулу (1.3), а для дестимуляторів (1.4).

Зазначимо, що по аналогії розраховується мікроіндекс окремого АТ за кожним з показників які визначають внесок АТ у забезпечення СЕЗ у певному році. Але при цьому за значення X_{ij} береться не усереднений, конкретний j -й показник досліджуваного АТ i -ої складової мікроіндексу СЕЗ певного року, а максимальні і мінімальні значення $X_{ij \max}$ та $X_{ij \min}$ визначаються у тому ж році що й X_{ij} відповідно. Т.ч. дані досліджуваного АТ порівнюються з даними кращого і гіршого АТ за певний рік, що дає змогу рейтингувати АТ за його внеском у забезпечення СЕЗ.

Сьогодні існує система розкриття інформації на фондовому ринку, порядок створення і функціонування якої передбачений Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» і Рішенням ДКЦПФР «Про затвердження

Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів» від 19 грудня 2006 р. №1591. В рамках цієї системи річна та особлива інформація щодо діяльності АТ оприлюднюється на сайті ДКЦПФР України, що забезпечує публічність діяльності підприємств.

Проблема вибору і використання показників, які відображають внесок АТ у забезпечення СЕЗ пов'язана з тим, що сучасна статистична звітність та сучасні бази статистичних даних мають низку недоліків, які негативно впливають на можливості проведення досліджень та ступінь коректності отриманих результатів, серед яких:

1. Недостатня оперативність існуючої системи статистичної звітності.
2. Зміна методики статистичної звітності окремих показників, наприклад, у зв'язку зі змінами у законодавстві (відміна Закону України «Про власність» у зв'язку з введенням в дію Цивільного Кодексу, що призвело до зміни класифікації форм власності і відсутності обліку узагальнених даних щодо результатів господарської діяльності АТ в Україні). При переході від одних форм звітності до інших, досить часто виникають проблеми з порівнянням і співставлення даних за різні роки.
3. Приховування та недостовірність звітної інформації (наприклад, про прибутки, витрати, забруднення землі, води та повітря).

Підкреслимо, що із-за вищезазначених причин, оцінка внеску АТ у забезпечення СЕЗ з допомогою вищеописаної методики хоча й надає явищу кількісну і якісну визначеність, але дозволяє здійснити лише приблизну оцінку. Тому мікроіндекс СЕЗ не може претендувати на самодостатність. Можна висловити зауваження і щодо ступеня його точності та довершеності (як і до решти з числа розроблених на сьогодні інтегральних показників, якими оперують в дослідженнях ефективності діяльності підприємств).

Комплексне застосування вищезазначеної методики, на нашу думку, дозволить здійснити відносно коректний і глибокий аналіз особливостей і проблем забезпечення СЕЗ в Україні та зробити кількісну і якісну оцінку акціонерної власності як фактора СЕЗ.

1.3. Сутність акціонерної власності та її вплив на забезпечення сталого економічного зростання

«Акціонерна форма власності є загальним породженням високого рівня розвитку ринкових відносин і використовується для підвищення ефективності виробництва» [56, с.184]. «У західних країнах частка продукції, виробленої на підприємствах з корпоративною формою власності, у загальному обсязі реалізованої продукції становить 80–90% і кожен третій дорослий громадянин є акціонером» [57].

Досвід розвинутих країн показує, що саме акціонерна власність сприяє підвищенню ефективності великого капіталомісткого виробництва і виступає одним із головних факторів СЕЗ. Внаслідок цього збільшується обсяг суспільного продукту у розрахунку на одну особу зі зростаючим рівнем соціального захисту та мінімізацією впливу на довкілля, зростають інвестиції в людський капітал, відбувається технічне переозброєння, підвищення якісних показників господарської діяльності на мікро- і макрорівнях і, головне, підвищення якості життя населення.

Сучасний етап трансформації економіки України, в якій домінує положення займають акціонерні товариства (майже 75% ВВП [13, с.81]), характеризується кризовим станом соціально-економічної системи, значним забрудненням довкілля, сировинною спрямованістю економіки, тінізацією економіки, значним зношенням основних фондів, застарілими технологіями, зосередженням зусиль на перерозподілі власності, а не розвитку виробництва.

У трансформаційній економіці України ще не склалися ефективні механізми реалізації акціонерної власності, які могли б забезпечити її позитивний вплив одночасно на економічну, соціальну і екологічну сфери, що сприяло б СЕЗ. Тому потреба подальшого дослідження особливостей формування та розвитку акціонерної власності в Україні нині є нагальною і, передусім, у напрямку розробки механізму забезпечення СЕЗ.

В Україні переважна частина приватизованих великих підприємств набула форми акціонерної власності, але закладений в неї потенціал щодо забезпечення СЕЗ не реалізовується належним чином. Чому ж великомасштабне перетворення державної власності на акціонерну форму не приносить очікуваних позитивних результатів? Відповідь на це питання потребує дослідження сутності акціонерної власності та механізму її впливу на забезпечення СЕЗ.

Родовою категорією для поняття «акціонерна власність» є «власність». Загальнометодологічні і теоретичні основи дослідження власності були розроблені К. Марксом. Марксистське вчення вперше дало відповідь на питання про походження власності як продукту суспільного розвитку, її сутності, форми прояву, рушії та джерела розвитку. Засновники марксизму трактували категорію «власність» як приналежність [58, с.482–483], тобто як привласнення, яке відбулося. Розкриваючи процес реалізації власності вони характеризували її як привласнення [59, с.713], сукупність виробничих відносин [60, с.65–185], юридичний їх вираз [61, с.5–9], відносин індивідів один до одного відповідно їх відношення до матеріальних благ [62, с.20].

Поділяючи думку К. Маркса, ми приймаємо за основу таке трактування відносин власності як економічних відносин між людьми з приводу приналежності умов життя і життєдіяльності людей – усього різноманіття засобів виробництва і предметів особистого споживання, послуг [58, с.482–483].

Вирішальне значення в характеристиці поняття «власність» має її економічний зміст, тобто з'ясування того, за допомогою яких виробничих відносин здійснюється процес привласнення. Марксизм запропонував шукати сутність власності не в актах фізичного володіння речами, не в нормах права, а в процесі безпосереднього виробництва, у виробничих відносинах як суспільної форми функціонування продуктивних сил суспільства, рівня їх розвитку [62, с.20].

Власність як *економічна категорія* виражає відносини між людьми з приводу привласнення об'єктів власності й перш за все засобів виробництва та його результатів. Власність як *юридична категорія* деталізує зміст процесу привласнення і відображає законодавче закріплення економічних відносин між фізичними і юридичними особами з приводу володіння, користування й розпорядження об'єктами власності через систему юридичних законів і норм. Отже, власність виражає діалектичний взаємозв'язок економічних та юридичних відносин, у якому економічні відносини власності є первинними, базисними, а юридичні – вторинними, похідними, оскільки зумовлюються економічними відносинами.

Відносини власності утворюють певну систему, що містить у собі три види відносин:

– *відносини з приводу привласнення об'єктів власності*. Відносини привласнення передбачають повне відчуження об'єкта власності певним суб'єктом від інших суб'єктів, тобто економічні відносини між людьми, які характеризують їхнє ставлення до речей (насамперед засобів виробництва) як до власних.

– *відносини з приводу економічних форм реалізації об'єктів власності (тобто одержання від них доходу)*. Відносини з приводу економічних форм реалізації власності є відображенням корисності чи прибутковості об'єкта власності для суб'єкта власності (одержання прибутку, ренти, процента, зарплати, дивідендів, гонорару тощо).

– *відносини з приводу господарського використання об'єктів власності*. Відносини з приводу господарського використання об'єктів власності виникають між власником об'єктів власності та підприємцем з приводу передачі останньому майна на певних умовах для використання з господарською метою [13, с.73–74].

Відносини власності в системі економічних відносин виражають найглибші причинно-наслідкові зв'язки порівняно з організаційно-економічними відносинами (відносинами концентрації виробництва,

спеціалізації, кооперації, комбінуння, організації праці і виробництва тощо), які виражають характер перших і складають основу господарського механізму.

На основі приведеного аналізу категорії «власність» та враховуючи відомі нам трактування «акціонерної власності», визначимо сутність останньої.

Проблеми формування та ефективної реалізації акціонерної власності для економічної науки не є новими. Наукова розробка теорії акціонерної власності має тривалу історію у світовій і вітчизняній економічній думці. До аналізу акціонерної власності зверталось багато вчених на всіх етапах її розвитку. Загальнометодологічні і теоретичні основи дослідження акціонерної власності були розроблені К. Марксом.

У працях К. Маркса проаналізована природа та суспільна значимість акціонерної власності. Оцінюючи у третьому томі «Капіталу» відповідні трансформаційні процеси приватної власності на основі її корпоратизації, К. Маркс писав, що цей процес відображає усупільнення капіталу в межах самого капіталістичного способу виробництва. Визначаючи акціонерну форму організації капіталу як результат вищого розвитку капіталістичного виробництва, К. Маркс тлумачив її як необхідний перехідний пункт до зворотного перетворення капіталу у власність виробників, але вже не у приватну власність роз'єднаних виробників, а у власність асоційованих виробників, у безпосередню суспільну власність [63, с.446–447].

Зазначимо, що в економічній літературі сутність акціонерної власності трактується по-різному. Одні автори розглядають її як соціалізовану, колективну форму власності. Інші, навпаки, думають, що по своїй суті вона є винятково приватною власністю [64, с.104]. Треті визначають її як приватно-колективну власність [64, с.179–180]. На нашу думку, найбільш адекватно відображає її сутність третій підхід. Будучи однією із змішаних форм власності, акціонерна власність формується на дольовій основі за допомогою випуску й продажу акцій.

З позицій двоїстої природи акціонерної власності, В. О. Рибалкін та І. В. Лазня визначають її сутність так:

1. Вона є приватною власністю акціонера-працівника, коли мова йде про його акції, що приносять невеликий прибуток, який відіграє в бюджеті акціонера другорядну роль.

2. Вона є однією з форм приватного присвоєння і приносить її власнику прибуток відповідно до вартості акцій, а не до кількості вкладеної праці.

3. У випадку, коли власник акцій одночасно є і працівником, на акції він отримує дивіденди, за використання робочої сили – заробітну плату.

4. Акціонерна власність виникає як об'єднання приватних і колективних власників, тобто є інтегрованою власністю, перетворюючи різних власників у одного колективного власника [56, с.187–188].

В. О. Рибалкін та інші визначають акціонерну власність як асоційовану приватну власність, що характеризується належністю реального капіталу акціонерного товариства всім його суб'єктам загалом, а фіктивного капіталу кожному акціонеру окремо в тій його частці, яка відповідає його вкладу в капітал акціонерного товариства [65, с.62].

В. Д. Базилевич та інші зазначають, що акціонерна власність – це система економічних відносин, які виникають між учасниками акціонерного товариства з приводу привласнення частки в його статутному капіталі, а також участі у розподілі фінансового результату від його діяльності [66, с.208].

П. С. Єщенко зазначає, що акціонерна власність поєднує ознаки індивідуальної і колективної форм власності [39, с.77]. К. Т. Кривенко, В. С. Савчук, О. О. Беляєв та інші визначають акціонерну власність як юридично приватну власність у формі індивідуального паю в сукупному, колективному капіталі, але економічний зміст її реалізується вже через колективне право володіння, розпорядження і користування [9, с.83].

Визначення, запропоноване Л. І. Тараш, розкриває зміни в механізмі привласнення. «Акціонерна власність є формою колективно-приватного привласнення, в якій за допомогою приватного привласнення втіленого в акціях фіктивного капіталу і колективного створення дійсного акціонерного капіталу здійснюється привласнення одержаного через найманих управляючих доходу

від функціонування цього капіталу його титульними власниками і розпорядниками (групою найманих управляючих) у властивих для них формах» [67, с.230].

Важливе значення має визначення відмінностей акціонерної власності, зокрема, від колективної. «Колективна власність для її суб'єктів (членів колективу) не може бути приватною власністю – для них вона спільна, тобто колективна. На відміну від колективної власності, у груповій власності дійсно є і приватне, і особисте. Так, наприклад, в акціонерних товариствах має місце єдність своєї (приватної) долі (паю, акції) і спільної власності на акціонерний капітал. У чистому ж вигляді колективна власність не передбачає виділення долі членів колективу» [56, с.13].

С. І. Дорогунцов та О. П. Гош стверджують, що «Колективна власність може прибирати форму пайованої і непайованої власності. Формою пайованої власності є акціонерна власність. Чим вища частина доходу підприємства, що розподіляється на паї (акції), тим більшою мірою колективна власність набуває форму приватної» [68, с.336]. Виходячи з цих позицій можна стверджувати, що акціонерна власність є пайовано-колективною формою власності.

Особливість акціонерної власності, як зазначає В. Д. Базилевич, полягає в тому, що вона поєднує риси приватної і суспільної власності. «З одного боку, власники акцій є приватними власниками тієї частки капіталу, яка відповідає номінальній чи ринковій ціні їхніх акцій, а також доходу від них. Разом з тим, пересічні акціонери через розпорошеність пакета акцій не мають реального права на участь у розпорядженні всім капіталом акціонерного товариства. Реальне право на розпорядження й управління капіталом товариства мають лише ті, хто володіє контрольним пакетом акцій» [13, с.80].

«Таким чином, акціонерний капітал поєднує приватну власність і колективну форму її використання, враховуючи особисті й колективні інтереси акціонерів. З одного боку, акціонерна власність завдяки володінню окремими особами акціями зберігає все те позитивне, що несе в собі приватна власність (підприємницький інтерес, ініціативу, свободу вибору, невтримну погоню за

нагромадженням особистого, а отже, і суспільного багатства, право безстрокового успадкування та ін.) З іншого боку, приватна власність, перебуваючи у загальній структурі корпорації, реалізує себе через більш зрілу – колективну форму організації виробництва. Відбувається якісна еволюція механізму реалізації приватної власності, вона зміщується у бік колективного управління з метою забезпечення ефективнішого використання приватних ресурсів. У цьому сенсі акціонерна власність виходить за межі індивідуальної класичної приватної власності і долає ті обмеження, які їй властиві. Вона виступає у формі *асоційованої (інтегрованої) власності*, яка поєднує в собі риси приватної і суспільної власності. В цьому її достоїнство, універсалізм і привабливість» [13, с.81].

Акціонерна власність – це специфічна колективно-приватна форма власності, а саме: за формою вона колективна, але за соціальним характером – приватна. Тобто, по-перше, реальний акціонерний капітал (засоби виробництва) належить колективу власників; по-друге, фізичні та юридичні особи, що входять в об'єднання акціонерів, є приватними власниками фіктивного капіталу (акцій); по-третє, за умов, коли акціонер або група акціонерів є власниками контрольного пакету акцій, то він/вони фактично і управляє/управляють всім реальним капіталом АТ; по-четверте, коли акціонер одночасно є і працівником підприємства, то він виступає в ролі – власника і працівника, отримуючи крім заробітної плати, частину додаткової вартості у формі дивідендів.

Зауважимо, що акціонерне товариство і корпорація є лише організаційно-правовими формами реалізації акціонерної власності та її суб'єктами. Як зазначають В. О. Рибалкін та І. В. Лазня, «Акціонерне товариство є економічною формою функціонування та реалізації акціонерної власності» [56, с.183]. «Акціонерне товариство – господарське товариство, утворене засновниками на засадах угоди шляхом об'єднання їх майна з метою здійснення підприємницької діяльності й одержання прибутку, статутний капітал якого поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості» [66, с.208].

Корпорація є організаційно-правовою формою об'єднань підприємств (переважно АТ) і за нормами вітчизняного законодавства визнається як договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації [69]. Отже, поняття «акціонерне товариство» та «корпорація» потрібно розрізняти.

Як слушно зауважують Л. І. Федулова та інші, застосування терміну «корпорація» до означення українських структур великого бізнесу досить умовне. «Сучасні корпорації в розвинених країнах мають багатогалузеву структуру виробничих комплексів та замкнуті цикли виготовлення товарів, як правило, кінцевого попиту; вони функціонують переважно в наукомістких секторах обробної промисловості, їх системи управління забезпечені досить досконалою мультидивізіональною структурою. Але не всі ці параметри сьогодні характерні для українських великих компаній, тому вони скоріше є прототипами корпорацій в розвинених країнах» [70, с.18].

«Спільними ознаками акціонерної і корпоративної форм власності слід вважати те, що обидві організовані на засадах об'єданого капіталу «на паях», встановленням типових норм відносин, принципів розподілу прибутку, єдиної мети, інституціональними тенденціями. *Особливості* відзначено наступним чином: корпоративна власність відзначається досить високою концентрацією і централізацією капіталу, що обумовлює його діяльність в основному в пріоритетних і високотехнологічних галузях економіки і організована у великі структури (холдинги, промислово-фінансові групи тощо), тоді як акціонерна власність розповсюджена у будь-якій сфері діяльності, в тому числі і в сфері послуг, і може бути представленою як великими, так і середніми об'єднаннями; інвестиційні і інноваційні можливості корпорацій є значно більшими порівняно із акціонерними товариствами, тому мають пріоритетну тенденцію подальшого розвитку; більш реальні можливості суб'єкти корпоративної власності мають і в ринковому середовищі, оскільки є більш конкурентоспроможними з-за більш

високої ефективності діяльності і, як правило, мають державну підтримку та посилену тенденцію до інституціональних змін» [71, с.6].

Враховуючи вищезазначене трактування «власності», «акціонерної власності» та «акціонерних товариств», на нашу думку, **акціонерна власність** – розвинена форма усупільнення приватної власності, яка має колективно-приватний характер і являє собою сукупність соціально-економічних відносин між акціонерами, менеджерами, найманими робітниками, державою та іншими економічними суб'єктами з приводу привласнення ресурсів, виробленого продукту та розподілу доходів.

Визначимо основні *характерні ознаки акціонерної власності*:

1) двоїста природа акціонерної власності (акціонери є приватними власниками частини сукупного капіталу; колективна форма організації виробництва; враховує особисті й колективні інтереси акціонерів; привласнення носить колективно-індивідуальний характер);

2) сформувалась в результаті загострення суперечності між потребою у все більших розмірах капіталу для забезпечення зростання суспільного продукту та обмеженими можливостями його концентрації в межах приватної власності;

3) володіння акцією засвідчує право власності фізичної або юридичної особи на частку у статутному капіталі та водночас надає право на участь у розподілі прибутку АТ;

4) дозволяє залучити і використовувати значний обсяг інвестицій, кредитів та якісних факторів виробництва, здійснює нагромадження фізичного та людського капіталу, що забезпечує високу конкурентоспроможність продукції;

5) забезпечує концентрацію й централізацію великого капіталу і його подальше використання;

6) підприємства акціонерної форми власності переважно домінують на ринку та мають значну монопольну владу;

7) цілі суб'єктів акціонерної власності мають стратегічний і загальнонаціональний або глобальний характер;

8) має широкі можливості для впровадження досягнень НТП, здійснення інноваційної діяльності та захисту довкілля;

9) акціонери ризикують лише у межах їх внеску у статутний капітал;

10) відокремлення функції власності від управління, що дозволяє забезпечити високий професійний рівень керівництва компанії, але, при цьому, акціонери все далі віддаляються від виконання підприємницьких функцій;

11) демократизує відносини власності (подолання відчуження людини від засобів виробництва, його результатів, участі в управлінні).

Зазначені особливості акціонерної власності зумовлюють здійснення нею таких основних функцій: концентрації капіталу (нагромадження значного обсягу вільних фінансових ресурсів, які перебувають у власності великої кількості різних економічних суб'єктів); соціалізації відносин власності (пом'якшення конфлікту інтересів власника підприємства, який намагається привласнити якомога більшу частину прибутку, і найманого робітника); розподілу (розвиток акціонерної власності у поєднанні з діючим фінансовим ринком, дає можливість ефективно розподіляти вільні фінансові ресурси в межах економіки, дає змогу досягти більш рівномірного і справедливого розподілу доходів серед учасників суспільного виробництва) [66, с.209–210].

На нашу думку, пріоритетами розвитку акціонерної власності у забезпеченні СЕЗ в Україні є: забезпечення найповнішого використання її потенціалу у формуванні інноваційної моделі розвитку; підвищення ефективності реалізації акціонерної власності на основі удосконалення механізму екологізації виробництва; створення ефективної системи управління акціонерною власністю, її демократизація.

М. Хохлов зазначає, що акціонерна власність може бути ефективною, коли акціонери як суб'єкти власності формують адекватний об'єкт власності і відповідний господарський механізм реалізації своїх прав власника. Коли об'єкт привласнення починає використовуватися як елемент виробничого

процесу, то постає запитання: чи може він забезпечити стале економічне зростання? [72, с.38].

Акціонерна власність являє собою особливу систему соціально-економічних відносин, що визначає певний механізм взаємодії об'єкта і суб'єкта власності. Визначимо сутність механізму впливу акціонерної власності на забезпечення СЕЗ.

Імпульси розвитку продуктивних сил приймає на себе в першу чергу група організаційно-економічних відносин, далі вони передаються відносинам власності. Зафіксувавши в собі зумовлені продуктивними силами зміни, відносини власності породжують зворотній напрям змін, зокрема, «підпорядковують» собі організаційно-економічні відносини і, забезпечивши їх необхідну відповідність, активно впливають на розвиток продуктивних сил. Отже, удосконалення відносин власності може позитивно вплинути на підвищення ефективності використання продуктивних сил і при їх посередництві власність виступає фактором СЕЗ.

На нашу думку, **механізм впливу акціонерної власності на забезпечення сталого економічного зростання** – спосіб організації внутрішньої взаємодії елементів акціонерної власності (відносин між суб'єктами щодо присвоєння, володіння та використання об'єктів – ресурсів, продукту та доходів) та зовнішньої взаємодії акціонерної власності з іншими формами власності для забезпечення СЕЗ. Такий механізм господарювання передбачає застосування сукупності форм та засобів регулювання економічного способу виробництва, зокрема, використання продуктивних сил і економічних відносин для забезпечення СЕЗ.

Основними **інструментами** цього механізму є: розробка та впровадження інновацій; інвестування у людський капітал, нові технології та збереження навколишнього природного середовища; реалізація принципів корпоративної соціальної відповідальності; здійснення державного регулювання, що включає і визначення екологічних нормативів.

Введення цього механізму в дію обумовлює, з одного боку, вплив об'єктів акціонерної власності (засобів виробництва, робочої сили, землі) на забезпечення СЕЗ, а з іншого боку, акціонерна власність як особлива розвинута система соціально-економічних відносин, завдяки своїм перевагам (наявному потужному інвестиційному та інноваційному потенціалу, потенціалу демократизації власності та інше) та відповідному регулюванню держави, може забезпечити СЕЗ.

Вироблений сукупний суспільний продукт використовується на споживання, інвестиції та містить додаткову вартість. Отриманий приріст продукту частково знову нагромаджується, відбувається подальше розширене відтворення. При цьому, чим ефективніші інвестиції, тим якісніше економічне зростання, тим більший обсяг додаткової вартості, що може бути знову направлена у виробництво.

Важливим є визначення особливостей розподілу додаткової вартості для забезпечення СЕЗ. Існуючі відносини власності, в результаті реалізації власності у формі виконаних дій та прийнятих рішень, обумовлюють те, наскільки ефективно здійснюється розподіл та використання створеної додаткової вартості. Так, частина додаткової вартості розподіляється на нагромадження постійного капіталу (засобів виробництва), змінного капіталу (робочої сили) та охорону навколишнього природного середовища, а решта на прибуток, ренту, процент та особисте споживання власників капіталу.

Для розширеного відтворення власник повинен систематично приєднувати частину додаткової вартості до функціонуючого капіталу, шляхом купівлі додаткових засобів виробництва і найму додаткової робочої сили. Крім того, частину коштів необхідно спрямовувати на відтворення природного середовища. Таким чином, відбувається процес розширеного відтворення, вагомим фактором якого виступають відносини власності. Державі та власникам підприємств, контролюючи та удосконалюючи відносини власності, необхідно домогтися забезпечення СЕЗ.

Акціонерна форма власності створює умови для залучення та ефективного використання значних інвестицій, спрямовування їх для забезпечення СЕЗ. Вона може забезпечувати ефективний розподіл, покращення загальних умов відтворення робочої сили та природного середовища, інвестиції та інновації у виробництво, застосування нових методів управління.

Як зазначає І. О. Ревак, в умовах ринкової трансформації економіки акціонерна форма власності є найефективнішою, оскільки виступає засобом акумулювання та переливу капіталу, забезпечує обмежену відповідальність окремого акціонера, відкриває широкі можливості для залучення іноземного капіталу, послаблює інфляційний тиск заощаджень на споживчий ринок тощо [73, с.8–9].

«Економічне зростання в нашій країні безпосередньо залежить від стану корпоративного сектора в цілому і діяльності його суб'єктів, оскільки він здатний залучати інвестиційні ресурси, що необхідні для удосконалення структури виробництва й економіки» [74, с.1].

Держава в розвинених країнах світу грає важливу роль у забезпеченні СЕЗ завдяки регулюванню соціально-економічних відносин. Адже сам по собі ринок не в змозі забезпечити соціальні гарантії, екологічну безпеку, нейтралізувати надмірну диференціацію у розподілі ресурсів і доходів, а також протистояти монополіям; він не зацікавлений у виробництві суспільно необхідних благ і послуг, непривабливих для приватного власника.

«Перехід на нову, постіндустріальну, стадію прогресу, розвиток і утворення інформації та знань як якісно нового фактора виробництва значно підносять рівень усупільнення економіки, перетворюють загальнонаціональні інтереси у провідні і визначальні. Саме держава якнайповніше виражає загальнонаціональні інтереси, визначає формат реалізації приватних інтересів, несе відповідальність за вектор економічного і соціального розвитку. Держава має бути дійовим засобом як перебудови продуктивних сил, науково-технічного вдосконалення виробництва, так і серйозних змін у фінансово-економічній сфері» [75, с.10–11].

Державі необхідно створити умови та «правила гри» для того, щоб реалізація акціонерної власності забезпечувала не лише інтереси власників, але й не погіршувала довкілля і сприяла забезпеченню СЕЗ. В основу ринкових методів державного регулювання необхідно покласти опосередкований вплив з допомогою використання засобів бюджетно-податкової (ставок податку, державних витрат, податкових пільг), грошово-кредитної політики (облікової ставки процента, норми резервів банку, купівлі-продажу державних цінних паперів), регулювання цін на ресурси та готову продукцію, умов кредитування, визначення обов'язкової частки прибутку на сплату дивідендів та природоохоронні заходи тощо.

Практика українських реформ показала, що методами макроекономічної стабілізації за допомогою повної лібералізації та самоусунення держави від керівництва економікою неможливо забезпечити СЕЗ. На нашу думку, саме відсутність обґрунтованих механізмів реалізації акціонерної власності в Україні призвела до значного спаду виробництва, відтоку капіталу, міграції висококваліфікованої робочої сили за кордон, зниження соціального захисту населення, загострення екологічних проблем тощо.

Забезпечення умов СЕЗ свідчить про ефективність реалізації акціонерної власності. Виходячи з характерних ознак та переваг акціонерної власності, визначимо її **потенційні можливості у забезпеченні СЕЗ.**

Найширшою основою переваг акціонерної власності у забезпеченні СЕЗ є те, що вона поєднує в собі все позитивне, що має приватна власність і колективна форма організації виробництва. Як підкреслює В. Д. Базилевич, відбувається якісна еволюція механізму реалізації приватної власності, вона зміщується у бік колективного управління з метою забезпечення ефективнішого використання приватних ресурсів [13, с.81].

На цій широкій економічній основі акціонерна власність набуває такі переваги: 1) широкі можливості у будь-який момент нарощувати розміри статутного капіталу; 2) відносно низька ризикованість участі в капіталі АТ для інвестора, порівняно з іншими організаційно-правовими формами

підприємницької діяльності; 3) довговічність та стабільність; 4) можливість перетворити працівника підприємства на його акціонера і в такий спосіб розв'язати окремі класові суперечності, а також стимулювати працівника до більш ефективної діяльності; 5) більш ефективна система управління; 6) демократичне управління підприємством; 7) має універсальну придатність до діяльності у різних галузях економіки, а також володіє підвищеною стійкістю до зміни ринкової кон'юнктури та значним науково-технічним потенціалом; 8) прозорість відносин акціонерної власності [66, с.210–213].

Переваги акціонерної та корпоративної власності відзначають й інші дослідники [76, с.77–78]. «Жодна форма власності у підприємстві не може конкурувати з корпорацією у її успіхах щодо централізації коштів, виробничих ресурсів та людських здібностей, концентрації матеріальних активів та виробництва товарів і послуг, а також щодо оптимальної взаємодії з горизонтальними ринковими структурами та суб'єктами, що їх представляють» [77, с.24].

На відміну від відособлених приватних капіталів, їх об'єднання у формі акціонерної власності є продуктивнішим, оскільки дає можливість користуватись вигодами від поділу праці, здійснювати масове виробництво суспільного продукту, розвивати НТП, освіту, що дозволяє підвищити обсяги, асортимент і якість продукції. Купівля у великих обсягах ресурсів, оминаючи посередників, обходиться дешевше. Відбувається економія на масштабі виробництва, що призводить до зменшення собівартості і ціни продукції. Ефект масштабу та переваги організаційно-правової форми господарювання забезпечує зменшення частки трансакційних витрат.

В межах акціонерної власності відбувається розвиток техніко-економічних відносин через продаж акцій підприємствам-партнерам. Використання системи участі у капіталі підприємств-постачальників сировини та матеріалів, торговельних компаній дозволяє інтегрувати виробництво. Відбувається інтеграція підприємств для реалізації спільних інтересів у постачанні ресурсів, виробництві, освоєнні нових технологій, збуті та розподілі доходів.

Концентрація капіталу для реалізації масштабних проектів може відбуватися шляхом продажу цінних паперів, а не лише кредитів. Через механізм фондового ринку здійснюється переливання капіталу у найприбутковіші галузі економіки зі сплатою податків та виконанням соціальних та екологічних зобов'язань.

Участь акціонера в управлінні АТ є необов'язковою, не обмежує іншої діяльності учасника. Суб'єкти акціонерної власності несуть неповну відповідальність за результати своєї діяльності, обмежену особистим внеском у статутний фонд, що зменшує ступінь ризику підприємницької діяльності. При зміні власників, акціонерний капітал залишається у спільній власності АТ, що сприяє стабільній діяльності підприємства і приходу до них ефективних власників. Діяльність АТ, переважно, орієнтована на довгострокову перспективу.

З метою підвищення конкурентоспроможності, акціонерні компанії зацікавлені у залученні значних інвестицій та розподілі їх на розробку та впровадження інновацій, розвиток науки, підвищення доходів та кваліфікації працівників, збереження довкілля. Для відновлюваності природних ресурсів застосовуються маловідходні, трудо- матеріало- та енергоекономні технології. Таким чином, забезпечується розширене відтворення екологічно безпечної продукції та технологій, наукових розробок, інформації, технічних засобів і управлінських рішень для забезпечення екологічних умов виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Сприяють забезпеченню відновлюваності природних ресурсів, збереженню та покращенню довкілля також публічність діяльності АТ, необхідність уникнути штрафних санкцій тощо. Акціонери (особливо ті, які живуть в місцевості, де розташоване АТ), намагаючись зберегти та покращити довкілля для життєдіяльності як власної, так і своїх дітей, вимагатимуть зменшення впливу виробничої діяльності АТ на природне середовище.

Поряд з ефективним використанням природних ресурсів, забезпечується підвищення продуктивності праці, екологічно-безпечних умов праці та

життєдіяльності. Це може здійснюватися за рахунок залучення висококваліфікованих працівників та менеджерів, інвестицій в людський капітал та нові технології, впровадження оптимальної організаційної структури АТ, розробка бізнес-планів та стратегії розвитку АТ, здійснення контролю за результатами діяльності АТ на відповідність ознакам СЕЗ.

Акціонерна власність вносить суттєві корективи у спосіб взаємодії робочої сили із засобами виробництва. Йдеться про формування елементів їхнього прямого поєднання й часткового подолання на цій основі відчуження робітника від засобів і результатів виробництва, про забезпечення його безпосередньої участі в управлінні, підвищення доходів, соціального захисту та продуктивності праці. Демократизація акціонерної власності забезпечує приведення у відповідність колективного характеру виробництва з адекватною йому формою привласнення. Посилення ролі колективних інтересів сприятиме підвищенню ефективності виробництва, продуктивності праці і є вагомим резервом для забезпечення СЕЗ в Україні.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз сучасних підходів щодо наукового осмислення поняття «економічне зростання» дозволив виділити декілька поглядів у визначенні його сутності. Відповідно, науковцями економічне зростання розглядається як:

- 1) результат суспільного виробництва, що вимірюється різними натурально-вартісними показниками;
- 2) збільшення обсягів суспільного виробництва та розширення можливостей економіки задовольняти зростаючі потреби;
- 3) ототожнення розширеного відтворення і економічного зростання;
- 4) поєднання кількісного і якісного аспектів економічного зростання.

2. Стале економічне зростання – стабільне збільшення обсягів і якості суспільного продукту, зумовлене якісними перетвореннями продуктивних сил і

соціально-економічних відносин суспільства при повному і ефективному використанні ресурсів та непогіршенні стану природного середовища з метою найбільш повного задоволення зростаючих потреб нинішнього та майбутніх поколінь з урахуванням зміни стандартів життя людей. Визначені характерні ознаки СЕЗ дають можливість ідентифікувати це явище, змоделювати його та визначити фактори і механізми, дія яких забезпечує підвищення його рівня.

3. Дослідження еволюції поглядів науковців щодо факторів економічного зростання свідчить, що поряд з класичними факторами економічного зростання (земля, праця, капітал), вчені з часом виділяють й інші фактори, пов'язані з НТП, людським капіталом та інститутами, внесок яких у суспільне виробництво помітно зростає. Класифікація факторів СЕЗ за критерієм їх відповідності елементам економічної системи дозволила обґрунтувати місце акціонерної власності як впливового фактора СЕЗ.

4. Систематизація поглядів вчених щодо трактування «акціонерної власності» та власне дослідження дозволили визначити її двоїсту природу. Акціонерна власність – це специфічна колективно-приватна форма власності, а саме: за формою вона колективна (реальний акціонерний капітал належить колективу власників), але за соціальним характером – приватна (акціонери – фізичні та юридичні особи – є приватними власниками акціонерного капіталу). Акціонерна власність – розвинена форма усупільнення приватної власності, яка має колективно-приватний характер і являє собою сукупність соціально-економічних відносин між акціонерами, менеджерами, найманими робітниками, державою та іншими економічними суб'єктами з приводу привласнення ресурсів, виробленого продукту та розподілу доходів.

5. Механізм впливу акціонерної власності на забезпечення сталого економічного зростання – спосіб організації внутрішньої взаємодії елементів акціонерної власності (відносин між суб'єктами щодо присвоєння, володіння та використання об'єктів – ресурсів, продукту та доходів) та зовнішньої взаємодії акціонерної власності з іншими формами власності для забезпечення СЕЗ. Інструменти забезпечення СЕЗ: розробка та впровадження інновацій;

інвестування у людський капітал, нові технології та збереження навколишнього природного середовища; реалізація принципів корпоративної соціальної відповідальності; здійснення державного регулювання, що включає і визначення екологічних нормативів.

6. Введення цього механізму в дію обумовлює, з одного боку, вплив об'єктів акціонерної власності на забезпечення СЕЗ, а з іншого боку, акціонерна власність як особлива розвинута система соціально-економічних відносин завдяки своїм перевагам та відповідному регулюванню держави може забезпечити СЕЗ. Акціонерна власність, поєднуючи значний соціально-економічний потенціал (здатність мобілізувати значний інвестиційний капітал, розробляти і впроваджувати нові технології, демократизувати власність, узгоджувати інтереси економічних суб'єктів, підвищувати соціальний захист працівників тощо) з можливістю позитивного впливу на екологічний стан є реальною основою забезпечення СЕЗ.

7. Розроблено методику оцінювання впливу акціонерних товариств на забезпечення СЕЗ завдяки конструюванню, аналізу динаміки і складових мікроіндексу СЕЗ, який містить групу економічних, соціальних та екологічних показників. Завдяки унормуванню зазначених параметрів, запропоновано інтегральний індекс для комплексного оцінювання соціально-економічної та екологічної ефективності результатів господарської діяльності підприємств акціонерної власності. Зазначена методика дає можливість сформувати основи для моніторингу та визначення напрямів підвищення ефективності діяльності АТ в контексті забезпечення СЕЗ.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [78 – 87].

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ АКЦІОНЕРНОЇ ВЛАСНОСТІ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ ТА ОЦІНКА ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

2.1. Особливості та суперечності формування акціонерної власності в Україні

В останній третині XIX ст. організаційно-економічна структура виробництва була представлена переважно невеликими підприємствами приватної власності, яка стала гальмом розвитку продуктивних сил. У цей час значні досягнення НТП створили можливість будівництва залізниць, морських портів, великих заводів, інших великих об'єктів. Однак жоден підприємець окремо не мав необхідних капіталів, щоб фінансувати такі проекти. Акціонерна власність, яка об'єднувала капітали декількох підприємств, змогла б розв'язати ці проблеми.

Економічні відносини визначаються рівнем розвитку продуктивних сил. Загострення суперечності між зростаючими продуктивними силами та не відповідними їм виробничими відносинами призвело до концентрації капіталу, його централізації та виникнення акціонерної власності. Тобто, закономірністю розвитку ринкової економіки є те, що настає момент, коли виникає суперечність між масштабами і якістю продуктивних сил та вузькими межами приватної власності. Адже, чим потужніші продуктивні сили, тим більше для їх ефективного функціонування потрібні акціонерні компанії, де управління приватною власністю здійснюється у більш зрілій колективній формі.

Отже, причини й закономірності виникнення акціонерної власності в країнах з розвинутою ринковою економікою обумовлені дією закону адекватності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил.

Виникнення і функціонування акціонерної власності, яка об'єднує індивідуальні капітали акціонерів в один великий капітал, означає, що відбувається *концентрація і централізація капіталу*. Їх породжують гонитва підприємців за все більшим прибутком і конкурентна боротьба між ними, потреба в нагромадженні капіталу і, як наслідок, концентрація виробництва та зростання розмірів підприємств. Отже, концентрація і централізація капіталу та виробництва стали економічною основою виникнення акціонерної власності.

Причини й закономірності виникнення акціонерної власності крім дії закону адекватності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил, зумовлені ще й дією закону концентрації виробництва.

Вивчаючи проблему концентрації виробництва, представники української економічної думки розглядали також питання джерел її проведення. М. Туган-Барановський писав, що концентрація капіталу відбувається «*шляхом зростання окремих підприємств і поглинання дрібних підприємств великими*» [88, с.315].

До сучасних теорій та підходів, що досліджують розвиток акціонерної власності, відноситься, зокрема, теорія трансформації капіталізму Дж. К. Гелбрейта. Згідно з його концепцією, зріла корпорація є результатом розвитку науково-індустріальної економіки, підвищення рівня організованості і планомірності ринкової системи та відокремлення управління від власності, що спричинило прихід до влади техноструктури [89, с.559–560].

П. Самуельсон характеризує переваги збільшення підприємств, пояснюючи їх «*зростанням віддачі у зв'язку із збільшенням масштабу виробництва*» та «*економії на масовому виробництві*». Зростання ефективності із збільшенням масштабів виробництва вимагає залучення щоразу більших інвестицій, що можливо за рахунок залучення нових учасників. Однак кожного разу, коли приймається новий партнер або хтось із учасників виходить з товариства, має бути організоване нове товариство. Тому підприємство, яке потребує значних додаткових інвестицій, ефективніше функціонувати у формі корпорації [90, с.43].

Представники неоінституціоналізму пояснюють появу різних організаційних форм підприємств необхідністю зменшення трансакційних витрат (на захист прав власності, пошук інформації, на укладання угод та контролем за їх виконанням та ін.). Неоінституціоналісти пояснюють зниження трансакційних витрат завдяки розвитку внутрішніх контрактів як формального наслідку укрупнення організації як за рахунок вертикальної, так і в деяких випадках горизонтальної інтеграції, що знімає більшість проблем зовнішніх угод. На думку Р. Коуза, намагання зменшити трансакційні витрати є визначальними при виборі організаційної форми і розмірів фірми [91, с.37–40].

Існує також інтегрований комплексний підхід до пояснення природи акціонерної власності, яка полягає в отриманні синергетичного ефекту від спільної діяльності учасників АТ, які спільно здійснюють інвестування у її діяльність, а саме – інсайдерів, чия взаємодія відбувається у межах суспільної угоди (норми акціонерних відносин, правила і процедури розподілу корпоративного контролю), та аутсайдерів, стосунки яких з внутрішніми учасниками ґрунтуються на засадах соціального партнерства [92, с.272–273].

В Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, формування акціонерної власності має ту особливість, що воно здійснювалось в умовах трансформаційних інституційних змін в системі економічних відносин, в результаті масштабної приватизації державних підприємств та широкого первісного нагромадження капіталу в умовах глибокої соціально-економічної кризи, нерозвиненого ринкового середовища і слабого державного контролю за підприємницькою діяльністю. Зазначимо, що акціонерна власність в Україні також формувалась шляхом створення нових АТ юридичними та фізичними особами, реорганізації існуючих недержавних підприємств (об'єднання, поглинання, перетворення на ТОВ тощо).

На нашу думку, головною передумовою до створення акціонерної власності в Україні була необхідність подолання монополії державної власності, потреба формування багатоукладності форм власності для переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки. Для цього необхідно було

провести роздержавлення та приватизацію, результатом яких стало створення нової системи відносин власності, включаючи і формування акціонерної власності.

В залежності від способів здійснення приватизації в Україні, вчені виділяють такі її основні етапи: перший етап – стихійна або «номенклатурна» приватизація (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.); другий етап – «мала» приватизація (1992–1994 рр.) – приватизація малих підприємств через оренду з викупом або викуп трудовим колективом; третій етап – «безплатна» або сертифікатна приватизація, масова приватизація з використанням приватизаційних цінних паперів для залучення широких верств населення до придбання акцій великих і середніх підприємств та малих об'єктів (1995–1999 рр.); четвертий етап – грошова приватизація через індивідуальні процедури залучення стратегічних інвесторів (з 1999 р.).

Оскільки акціонерна власність переважно формувалась під впливом роздержавлення та приватизації, то, відповідно до вищезазначених етапів приватизації, визначимо основні **етапи формування акціонерної власності в Україні** на основі критеріальних ознак переважного способу формування та зміни структури власності.

Перший етап – зародження акціонерної власності в процесі первісного нагромадження капіталу в умовах роздержавлення та «малої» приватизації в інтересах колишньої партійно-господарської номенклатури (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.);

Другий етап – масове формування розпорошеної та інсайдерської акціонерної власності в процесі сертифікатної приватизації (1995–1998 рр.);

Третій етап – перерозподіл акціонерного капіталу у зв'язку зі зміною його суб'єктного складу в напрямку від працівників і менеджерів до зовнішніх інвесторів (переважно вітчизняних фінансово-промислових груп, «наближених» до державної влади) на фоні загальної концентрації акціонерної власності в процесі грошової приватизації та «реприватизації» (з 1999 р.).

Динаміка даних рис. 2.1 свідчить про активне формування акціонерної власності в Україні. Якщо на початок 1991 р. було лише 38 АТ, то на початок 1999 р. їх кількість досягла максимального значення (35693). Подальше зменшення кількості АТ (з 1999 по 2012 рр. на 25,6%) зумовлене сповільненням темпів приватизації у зв'язку з переходом до грошового етапу приватизації та їх реорганізацією (злиттям, поглинанням, об'єднанням, перетворенням на ТОВ). Зменшується частка АТ в загальній кількості підприємств та організацій: з 5,0% на початок 1997 року до 2,0% – на початок 2012 року, що свідчить про збільшення в економіці кількості об'єктів інших організаційних форм підприємств та наявності проблем, що перешкоджають формуванню і розвитку акціонерної власності в Україні.

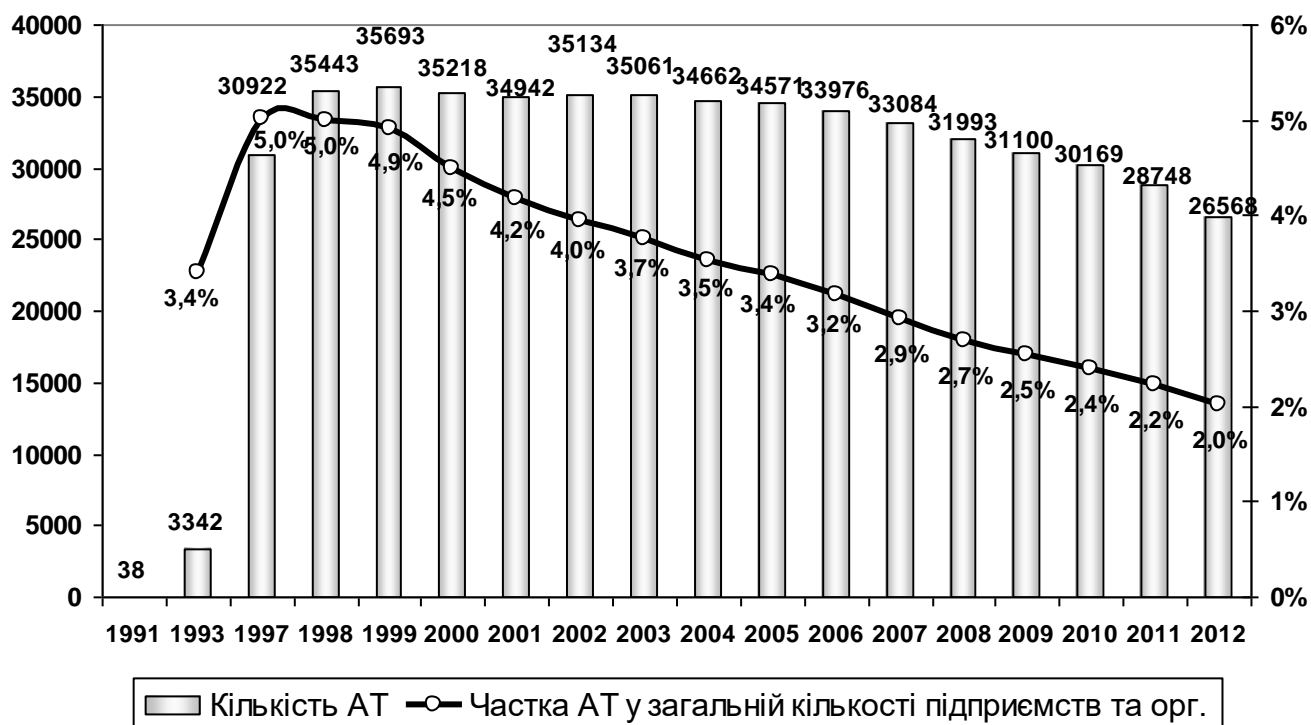

Рис. 2.1. Динаміка кількості АТ та їх частки у загальній кількості підприємств та організацій в Україні

Джерело: Складено автором за даними: [93], [94, с.95], [95, с.83], [96, с.86], [97, с.58], [98, с.84], [99, с.86].

«Впродовж останніх років зберігається тенденція до зменшення абсолютної кількості АТ та невідповідність фактичної кількості зареєстрованих

компаній реально діючим на ринку. За оцінками Державної податкової адміністрації, «активними» (такими, що сплачують податки) є близько 20 тис. українських АТ. Розбіжності в офіційній статистиці можуть бути пояснені поширеною практикою виведення активів корпорацій у капітали інших організаційно-правових форм, що спричиняє існування значної кількості фіктивних підприємств та призводить до розмивання пакетів власності держави та інших формальних акціонерів, які не мають дієвих важелів протидії даному процесу» [100, с.21].

Етап зародження акціонерної власності припадає на кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст. В цей період здійснювався процес первісного нагромадження капіталу в умовах роздержавлення та «малої» приватизації переважно в інтересах колишньої партійно-господарської номенклатури. Він характеризувався швидкою зміною інституціонального середовища шляхом прийняття законів, що регулюють відносини власності; розвитком підприємницького руху, зокрема, створенням великої кількості кооперативів, товариств з обмеженою відповідальністю, дрібних АТ, що розвивалися на фоні домінування, але поступового зменшення частки державної власності.

Початок виведенню власності держави з-під її контролю, а отже, і спонтанній приватизації було покладено прийняттям Закону СРСР «Про державне підприємство (об'єднання)» (1987 р.). Згідно з цим законом, державне підприємство вперше (хоча і зі значними застереженнями) перетворювалося з об'єкта управління в суб'єкт права власності. Воно отримало право розпоряджатися закріпленим за ним майном, своїм госпрозрахунковим доходом, вибирати свого керівника. Також в цьому законі містилося положення про право державних підприємств на створення об'єднань у формі АТ, право державного підприємства виступати на ринку цінних паперів і випускати акції для мобілізації додаткових коштів.

Законом «Про власність в СРСР» від 06.03.1990 передбачалось, що створення і примноження акціонерної власності шляхом передачі державних підприємств в оренду, перетворення їх на АТ, наданням колективам трудящих

можливості використовувати одержані доходи для викупу державного майна, добровільним об'єднанням майна громадян і юридичних осіб для створення кооперативів, АТ, інших господарських товариств.

Політичний курс на лібералізацію економіки відкрив шлях для нагромадження капіталу. На нашу думку, це відбувалося також в результаті розв'язання суперечності між правом широкого використання номенклатурою об'єктів державної власності та реальною загрозою її втратити. Адже в умовах нечіткості старої і невпорядкованості нової системи відносин власності над ними постійно тяжіла небезпека зняття права використання об'єктів державної власності у разі звільнення з посади чи смерті.

«У ході спонтанної приватизації на межі 80–90-х років ХХ ст., у результаті організаційних маніпуляцій та структурних перетворень колишніх галузевих міністерств і відомств, номенклатура прибрала до своїх рук найбільш прибуткові підприємства та сфери економічної діяльності, насамперед, орієнтовані на експорт підприємства паливно-енергетичного комплексу» [101, с.36–37].

Бюрократія (і насамперед директори колишніх державних підприємств) використовувала власність ослабленої держави з метою власного збагачення (отримуючи пільгові державні кредити, ліцензії на використання природних ресурсів, створюючи свої кооперативи і спрямувавши на них одержаний прибуток) [102, с.22]. Саме представники колишньої партійно-господарської номенклатури акумулювали перші значні капітали й почали створювати підприємства у вигідних сегментах пострадянського ринку [103, с.11].

«Однією з поширених схем привласнення доходів державних підприємств їх керівниками стало створення на базі структурних підрозділів підприємства «своїх» приватних фірм які, «обслуговуючи» материнське підприємство на «вході» і/чи «виході» (через постачання та збут), висмоктували з нього обігові кошти у вигляді непомірної цінової маржі» [101, с.35].

Отже, в процесі трансформації постсоціалістичної економіки активно відбувається *первісне нагромадження капіталу*. Як зазначає А. В. Сірко,

одними з суттєвих особливостей цього процесу є: головним суб'єктом первісного нагромадження капіталу виступає колишня партійно-господарська номенклатура; в індустріальній економіці створені необхідні передумови для формування корпоративного капіталізму з притаманними йому асоційованими формами власності, передусім, акціонерною; процес розподілу та перерозподілу власності істотно пов'язаний з корупцією та організованою злочинністю [101, с.31–32].

Відправною точкою формування акціонерної власності в Україні є ухвалений 19.09.1991 р. Закон України «Про господарські товариства», який визнав АТ як самостійну організаційно-правову форму діяльності і закріпив правові основи його створення та функціонування. Інші Закони України, зокрема, «Про власність» від 07.02.1991 р., «Про підприємництво» від 07.02.1991 р., «Про підприємства в Україні» від 27.03.1991 р. та інші започаткували процес трансформації відносин власності, сформували необхідну законодавчу базу для формування акціонерної власності в Україні.

Так, у ст. 4 в п. 2 Закону України «Про власність» було практично вперше встановлено право об'єднання різних форм власності та утворення її змішаних форм (у т.ч. з участю окремих громадян), а в п. 4 закріплювалася можливість належності майна на праві загальної (пайової або спільної) власності одночасно кільком особам, незалежно від форм власності. Ці положення можна вважати юридичним початком формування акціонерної власності в Україні.

Відповідно до Закону «Про господарські товариства», не лише фізичним, а й юридичним особам дозволялося створювати АТ, вносячи у їхній статутний фонд як матеріальні цінності й права користування ними, так і майнові права, зокрема, на інтелектуальну власність. При цьому, внесок держави в структуру статутного капіталу новоствореного АТ штучно недооцінювався. Таким чином, створення АТ ставало найкращою формою привласнення державних активів шляхом внесення їх до статутних фондів нових господарських структур.

Формування акціонерної власності в процесі приватизації, почалося з прийняттям Закону України «Про приватизацію майна державних підприємств»

(1992 р.), яким передбачався продаж акцій відкритих акціонерних товариств як один із способів приватизації. Крім того, активізації створення АТ сприяв Указ Президента України «Про корпоратизацію підприємств» (1993 р.).

Концепція першої програми приватизації в Україні передбачала на початковому етапі здійснення продажу невеликих підприємств; майна підприємств, що ліквідувалися; об'єктів незавершеного будівництва; підприємств сфери послуг, торгівлі, громадського харчування, легкої та переробної промисловості, сільського господарства, транспорту тощо.

Першу Державну програму приватизації не було реалізовано, оскільки Постановою Верховної Ради України від 7 липня 1992 року було заблоковано «малу» приватизацію. Парламент ввів мораторій на приватизацію невеликих державних підприємств до запровадження гривні. Внаслідок цього протягом 1992 року було приватизовано лише 22 підприємства (тобто 1% від загальної кількості підприємств, які передбачалися до приватизації). Приватизувати вдалося лише орендні підприємства, які перейшли у власність трудових колективів на підставі укладених раніше договорів оренди з подальшим правом викупу. Дія Програми приватизації на 1992 р. була подовжена на 1993 р. [104, с.11].

За період 1991–1993 рр. поширюється метод викупу об'єктів власності об'єднаннями працівників за кошти самих підприємств. Трудовим колективам надавалось пріоритетне право та додаткові пільги для викупу майна підприємств. Водночас, починаючи з 1994 р., таку практику було ліквідовано. Це пов'язано з тим, що у власність трудових колективів почали дедалі частіше потрапляти об'єкти, які становили інтерес для державних чиновників, новоявлених бізнесменів та кримінальних структур.

Загалом офіційно проголошений курс на приватизацію в Україні протягом 1992–1994 рр. багато в чому носив суто декларативний характер. На практиці державний сектор економіки продовжував контролюватися представниками партійно-господарської номенклатури і представниками галузевих міністерств (або підставних осіб, що представляли їхні інтереси).

«Специфікою приватизаційного процесу у постгорбачовський період є те, що за своїм змістом він був не первісним роздержавленням, а перерозподілом власності, що фактично вже перебувала у володінні приватних осіб. Прийнятті 1992 року закони України з питань приватизації цього не враховували. І це мало своє пояснення: на початковому етапі трансформаційного періоду (1992–1994) не лише юридична логіка, а й офіційна політика роздержавлення та приватизації визначалася в основному людьми, які прямо і безпосередньо були причетні до тіньового перерозподілу власності у горбачовський період» [57].

26 листопада і 30 грудня 1994 року відповідно були прийняті Укази Президента «Про заходи щодо забезпечення прав громадян на використання приватизаційних майнових сертифікатів» і «Про заходи з прискорення процесу малої приватизації в Україні». Ці Укази дали поштовх новому етапу масового формування розпорошеної акціонерної власності.

Масове формування розпорошеної та інсайдерської акціонерної власності відбувалось у 1995–1998 рр. в процесі сертифікатної (масової) приватизації.

Цей етап був пов'язаний з масовим акціонуванням і корпоратизацією середніх і великих державних підприємств; широким використанням іменних приватизаційних майнових сертифікатів та приватизаційних компенсаційних сертифікатів у якості платіжних засобів в процесі приватизації. Для цього етапу характерним стали: стрімкі темпи трансформації відносин власності; приватизація, заснована на мінімальній, переважно балансовій оцінці вартості майна, що підлягало приватизації; збереження пільг для працівників та для представників вищого менеджменту підприємств, що приватизувалися; створення фінансової інфраструктури для обслуговування обігу приватизаційних сертифікатів (трастових, інвестиційних фондів і компаній тощо); створення Фонду державного майна України та ліквідація старої галузевої системи управління, що гальмувала приватизацію.

Трансформація відносин власності призвела до широкомасштабної і швидкої зміни правового статусу державних підприємств. Проте, це не є

достатнім засобом підвищення ефективності виробництва. Як слушно зазначають В. Рибалкін та Л. Мамичева, це пояснюється тим, що правові відносини власності – не реальні (економічні), а вольові (ідеальні) відносини, які не утворюють субстанції виробничих відносин і через те перебувають поза сферою виробництва. Внутрішньою властивістю реалізації всякої власності є управління даним процесом, без чого власність не реалізується [105, с.67, 69].

До вимушених передумов проведення сертифікатної приватизації в Україні (саме у такій формі) слід віднести: відсутність розвиненої ринкової інфраструктури та великого національного капіталу; невідповідність обсягу особистих заощаджень громадян (100 млрд крб. [106, с.14]) вартості основних фондів підприємств, яка підлягала приватизації (2 з 6,5 трлн крб. відповідно до Державної програми приватизації майна державних підприємств [107, с.80]); очікування закінчення процесу первісного нагромадження капіталу населенням могло розтягнути процес приватизації на десятки років; незначний попит на купівлю акцій та інших цінних паперів; продаж державних підприємств з аукціону за найвищу ціну призвів би до масового продажу цінних об'єктів у власність іноземців; можливість залучення широких верств населення.

За таких обставин, саме запровадження моделі сертифікатної приватизації дістає підтримку більшості населення, оскільки кожний громадянин формально ставав власником рівної кількості майна, що приватизовувалось. Це створювало ілюзію «забезпечення соціальної справедливості» та «рівного доступу громадян до державної власності» при її розподілі. Крім того, така модель дозволяла досить швидко здійснити приватизацію навіть без наявності первісного капіталу. Стихійний, практично безконтрольний з боку суспільства, розвиток приватизаційних процесів в Україні призвів до реалізації механізмів нелегітимного збагачення і привласнення державної власності.

А. Покритан наголошував, що приватизація протягом певного часу виступатиме як необхідний елемент процесу первісного нагромадження капіталу. Акціонерна форма власності виступає як спосіб мобілізації додаткових капіталів, централізація яких є фактором розв'язання господарських

проблем, недоступних приватному індивідуальному капіталу. Тим часом, в наших умовах акціонування є способом руйнування державної форми власності і утворення вільної від засобів виробництва робочої сили [108, с.23].

Приватизація більшості промислових підприємств, здійснювалася шляхом акціонування (утворення на базі цих підприємств АТ) з наступними відкритим продажем акцій. Протягом 1995–1998 рр. проходила масова сертифікатна приватизація. За нашими розрахунками, зробленими на основі звітів Фонду державного майна України, форму власності за цей період змінили 49479 об'єкта (39,3% від загальної кількості приватизованих об'єктів, в середньому 12370 об'єктів за рік, тоді як за період 1999–2010 рр. – 64566 об'єкта (51,3%, в середньому 5381 об'єкт за рік), а у 1992–1994 рр. – 11841 об'єкта (9,4%, в середньому 3947 об'єктів за рік) [109].

Отже, на етапі масової приватизації в Україні значно прискорилися темпи приватизації (приблизно в 4 рази порівняно з темпами «малої» приватизації). При цьому, змінило форму власності понад 90% підприємств торгівлі, сфери обслуговування та громадського харчування, з'явилося майже 40,4 тис. малих підприємств. Про масовість формування акціонерної власності за період 1995–1998 рр. свідчить те, що чисельність АТ до початку 1999 року зросла до 35693 од. і досягла свого максимуму.

«У процесі формування первинної структури корпоративної власності в Україні майже повністю відтворилися (слідом за Росією) дві висхідні тенденції: формування закритих для зовнішніх інвесторів корпорацій та збереження регіонально-галузевого монополізму. Перша тенденція проявилася насамперед у широкому «розмноженні» АТ закритого типу, створених у ході та після оренди підприємств із викупом, її змістовно доповнили й відкриті акціонерні товариства, створені в результаті закритої (пільгової для внутрішніх акціонерів) підписки на акції та проведення аукціонів із штучно обмеженим доступом до них зовнішніх учасників, оскільки в сутності своїй їхнє маніпулювання акціями мало чим відрізняє їх від закритих корпорацій» [110, с.34].

«Друга тенденція проявилася у прагненні зберегти ефект регіонального й галузевого монополізму великих підприємств створенням перешкод ефективному переливу капіталів, проникненню капіталу зі сторони. Тенденція до відособленості й замкнутості, яка протидіє міграції вільного фінансового капіталу, чітко проглядається у створюваних у цей період інтегрованих корпоративних структурах» [110, с.34-35].

Як видно з даних рис. 2.2, на етапі масової приватизації в Україні сформувалася розпорошена структура власності. В результаті цього процесу сформувалась інсайдерська модель акціонерної власності, оскільки структура її суб'єктів на початку 2000 р. характеризувалася домінуючою часткою працівників 47% та в цілому переважанням частки інсайдерів (працівників та менеджерів підприємства) – 55%. Крім цього, для сформованої на той час моделі характерною рисою було те, що вагому частку в структурі акціонерного капіталу займали зовнішні акціонери – 45%, у т.ч. держави (8%), вітчизняних компаній і банків (21%), українських громадян (13%) та іноземних компаній (3%).

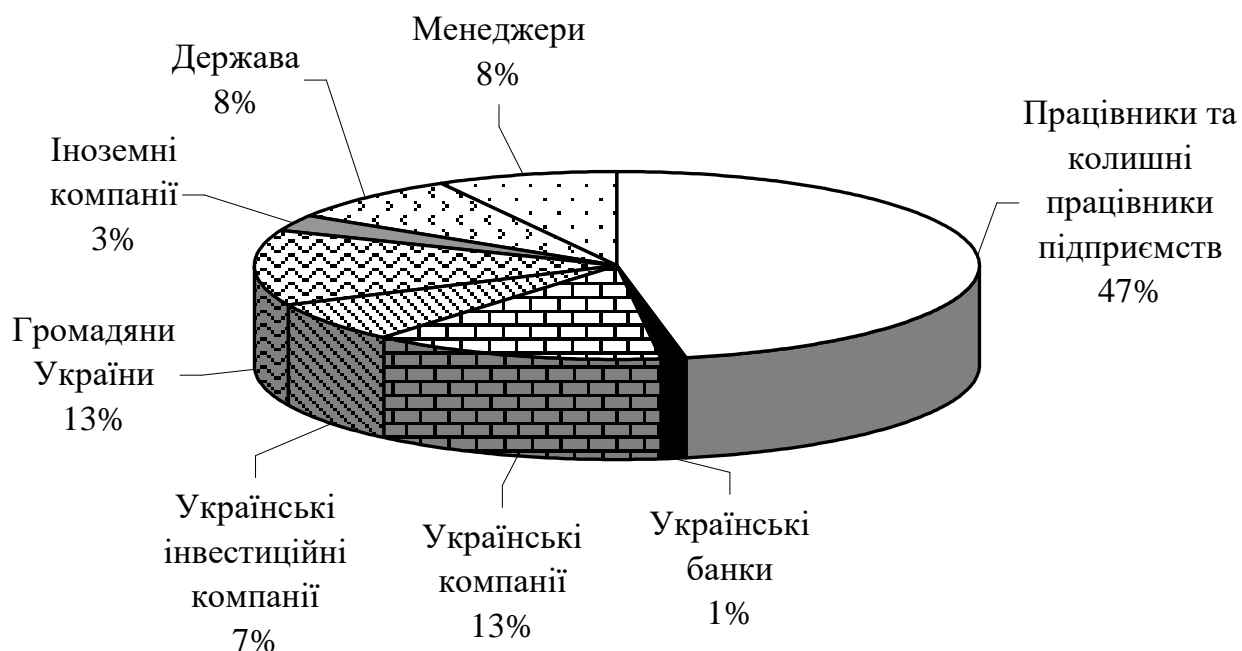

Рис. 2.2. Структура суб'єктів акціонерної власності на середніх і великих підприємствах в Україні

Джерело: [111, с.74].

У результаті сертифікатної приватизації, сформувалась інсайдерська модель акціонерної власності, суб'єктами якої переважно стали мільйони працівників, громадяни України та менеджери. Як свідчать дані табл. 2.2, на початку 1999 року кількість власників іменних цінних паперів у реєстрах становила понад 18 млн. осіб, а середня кількість власників іменних акцій у розрахунку на один емітент становила майже 1,5 тис. осіб.

Склалася ситуація, коли підприємства прагнуть отримати інвестиції, але не хочуть приходу зовнішнього інвестора на підприємство. Працівники бояться втратити робочі місця в результаті реструктуризації, а менеджери – управління компанією через брак досвіду. Розпорошеність власності серед дрібних акціонерів не сприяє нагромадженню засобів й інвестуванню їх у виробництво, а дозволяє менеджерам та іншим зацікавленим особам скуповувати акції у зневірених працівників. Недоліком такої моделі акціонерної власності є масове виведення ліквідних активів та порушення прав міноритарних акціонерів.

«Особливо поширеними є порушення базових принципів корпоративного управління: несанкціоноване акціонерами «вимивання» основних активів корпорацій; продаж або передача відповідних активів менеджерам за цінами, нижчими за ринкові, «розмивання» акціонерних часток через вторинний випуск акцій без забезпечення привілейованого права акціонерів на участь у збільшенні статутного фонду; продаж за тіншовими схемами продукції компаній за цінами, нижчими за ринкові тощо» [112].

«Перерозподіл майна, пов'язаний з позбавленням власності дрібних акціонерів, здійснюється шляхом, по-перше, скупки у приватному порядку буквально за копійки повністю знецінених фондових паперів; по-друге, застосування різноманітних механізмів позбавлення власників акцій права на доходи (дивіденди) від їхнього майна через неофіційні канали вилучення у підприємств значної частки їх прибутку; по-третє, шляхом штучних банкрутств, утворення дочірніх (родинних) фірм та передачі їм у користування майна, в тому числі виробничих потужностей, продаж продукції за штучно

заниженими цінами, перекачування фінансових ресурсів за фіктивними угодами тощо» [57].

Крім проблем пов'язаних із захистом прав дрібних акціонерів, сертифікатна приватизація не сприяла формуванню реальних інвестиційних потоків та їх спрямування на реконструкцію, модернізацію та технічне переоснащення виробництва на АТ. Не сприяли цьому й бюджетні «проїдання» надходжень від приватизації. Частка відрахувань до державного бюджету від приватизаційних коштів з 50% у 1993 р. зростає до 90% у 1999 р. [113, с.74], але всі вони спрямовувались на невиробничі потреби, зокрема на соціальні виплати та покриття бюджетного дефіциту. Проблема застарілого устаткування зумовлювала високу матеріаломісткість та енергомісткість, низьку конкурентоспроможність продукції і низькі обсяги виробництва в Україні.

М. Хохлов наголошує про наявність суперечності між масштабами приватизації державного майна та економічними результатами трансформування власності [72, с.36].

Трансформація відносин власності відбувалася шляхом проведення широкомасштабної і швидкоплинної зміни правового статусу державних підприємств. При цьому, розробка і впровадження економічного механізму реалізації акціонерної власності були відсунуті на другий план. Масова приватизація призвела до дезінтеграції великих підприємств – виділення дрібних, розрізнених структурних їх підрозділів у самостійні юридичні особи. Зазначимо, що поряд з дезінтеграцією, відбувався процес об'єднання підприємств, але не за критеріями соціально-економічної ефективності, а за принципом приналежності до певної фінансово-промислової групи.

Як слушно зауважує І. І. Лукінов: «Ті сили, які хочуть бачити в Україні лише приватні форми власності і господарювання, вимагають за допомогою «цінних» паперів розділити державну власність, прагнуть штучно роздробити не лише саму власність, а й пов'язані з нею технологічно та організаційно єдині господарські структури високотоварного типу, тобто перевести всю економіку країни на дрібнотоварні утворення з примітивною технологічною базою, які не

зможуть найближчим часом конкурувати з високо розвинутими й технологічно досконалими зарубіжними фірмами» [114, с.140].

Критеріями проведення приватизації в Україні, на думку В. О. Рибалкіна та І. В. Лазні є: підвищення ефективності виробництва; стимулювання обсягів виробництва та зміна на краще економічної ситуації в країні; прискорення НТП; оздоровлення фінансової системи держави; посилення мотивації раціонального господарювання; досягнення більшої соціальної справедливості [56, с.217].

Більшість громадяни України є номінальними власниками АТ, вони фактично не володіють, не розпоряджаються капіталом АТ у своїх інтересах, реально не використовують і більшість своїх корпоративних прав. Результатом прийнятої методології і сформованого на її основі механізму приватизації став процес концентрації капіталу АТ в руках вузьких груп акціонерів [105, с.74]. У цьому, зокрема, виявляється суперечність між асоційованою природою акціонерної власності і механізмом її реалізації в інтересах вузького соціального прошарку.

Поряд з негативними наслідками приватизації до її позитивів можна віднести ліквідацію державної монополії та еволюцію відносин власності й типів господарювання щодо їх розмаїття та формування конкурентного середовища. Під впливом змінюваного співвідношення приватногосподарських, колективних, корпоративних, державних інтересів – протягом перехідного періоду в Україні відбулося становлення багатокладної економічної системи.

Відповідно до Указу Президента України «Про Державну програму приватизації на 1999 рік», сертифікатну приватизацію було завершено. За 1993–1999 рр. під час приватизації державного майна було використано приватизаційних майнових сертифікатів на 10,32 млрд. грн. і компенсаційних сертифікатів на 919 млн. грн. [115, с.5].

З 1999 року розпочався етап перерозподілу акціонерного капіталу у зв'язку зі зміною його суб'єктного складу від працівників і менеджерів до зовнішніх інвесторів (переважно вітчизняних фінансово-промислових груп, «наближених»

до державної влади) на фоні загальної концентрації акціонерної власності в процесі грошової приватизації та «реприватизації».

«Державна програма приватизації на 1999 рік» була затверджена Указом Президента України №1405 від 30 грудня 1998 р. всупереч її блокуванню Верховною Радою України [116, с.200]. У програмі визначались пріоритети виключно грошової приватизації та економічні заходи щодо її регулювання.

Загалом планом на 1999 р. передбачалась зміна власності 5,5 тис. об'єктів малої приватизації і було заплановано 800 млн. грн. надходжень до загального фонду державного бюджету від приватизації, проте фактичні надходження становили 694,6 млн. грн.

У 1999 р. у процесі приватизації пріоритет за галузевою ознакою залишався за підприємствами торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування (ці підприємства становили понад половини від загальної кількості приватизованих об'єктів). Серед середніх і великих підприємств найбільшим попитом у 1999 р. користувалися підприємства металургійного комплексу (26% від загального обсягу продажу); електроенергетики (25%); хімічної і нафтохімічної промисловості (19%). Найбільша сума коштів у 1999 р. (356,6 млн. грн.) надійшла до державного бюджету від приватизації енергетичних компаній [104, с.17].

Для активізації приватизаційних процесів Фондом державного майна України були ухвалені рішення про: пріоритетний продаж великими пакетами акцій об'єктів групи Г і стратегічно важливих для економіки й безпеки держави підприємств за окремо визначеним порядком; продаж об'єктів групи А переважно цілісними майновими комплексами; продаж акцій шляхом розміщення депозитарних розписок; продаж пакетів акцій на відкритих торгах, тендерах з метою залучення світових лідерів у відповідних галузях економіки та проведення ними модернізації виробництва, інноваційної діяльності; розукрупнення підприємств, виділення з їх складу структурних підрозділів основного виробництва та інженерної інфраструктури.

Зміна пріоритетів у підходах до приватизації в Україні призвела до збільшення надходжень коштів до державного бюджету. Для порівняння: за даними Фонду державного майна України, за період 1992–1998 рр. за рахунок приватизації до держбюджету надійшло лише 508 млн. грн., а тільки за 1999 р. – 694,6 млн. грн. [109].

Для подальшого реформування відносин власності, у 2000 році було внесено значну кількість змін до законодавства, що регулює процеси приватизації. Поштовхом до поживлення приватизації та концентрації акціонерної власності був прийнятий Указ Президента «Про невідкладні заходи щодо прискорення приватизації майна в Україні» (від 29 грудня 1999 року).

Продовження трансформації власності відбувалося відповідно до ухваленого 18 травня 2000 року Закону України «Про Державну програму приватизації». Цим законом було визначено нову Державну програму приватизації на 2000–2002 рр., яка має певні позитивні особливості: вперше були виставлені на продаж за гроші контрольні пакети акцій стратегічно-важливих державних підприємств і природних монополій (об'єкти електроенергетики, металургії, машинобудування та інші); індивідуальний підхід під час підготовки підприємств до приватизації та вибір способу приватизації об'єкта, виходячи з його економічного стану, частки у сегменті ринку; залучення ефективного «промислового інвестора».

Проте, як зазначають О. Й. Пасхавер та інші, приватизація проводилася «адресно» й забезпечувала для обраних інвесторів купівлю підприємств за нижчою ціною. З цією метою використовувався спосіб продажу державних об'єктів «промисловим інвесторам», за якого встановлювалися спеціальні кваліфікаційні вимоги до покупців, які спеціально визначалися під конкретного інвестора [117, с.36].

Під час грошового етапу приватизації значного поширення в Україні набувають тіньові схеми приватизації. Так, реальністю стала практика передачі державних пакетів акцій в управління впливовим вітчизняним фінансово-промисловим групам, що і отримували фактичний контроль над великими

державними підприємствами, виставленими на приватизацію. Це дозволяло великим промисловим АТ, власники яких були «наближені» до державної влади, фактично без інвестиційних вливань привласнювати доходи державних підприємств. Отже, квазіринковий шлях формування акціонерної власності загострює суперечність між асоційованою їй природою і спрямованістю механізму її реалізації на інтереси вузького соціального прошарку.

Хоча приватизація в Україні з 1999 року й дістала назву грошової, проте динаміка надходжень коштів до державного бюджету від приватизації державного майна була незначною. Так, у 1999 р. при плані 800 млн. грн. фактичні надходження до Державного бюджету України становили 694,6 млн. грн.; у 2000 р.: план – 2575 млн. грн., фактичні надходження – 2075,5 млн. грн.; у 2001 р.: план – 5697,39 млн. грн., фактичні надходження – 2132 млн. грн. [109].

У 2003–2004 рр. найбільшого поширення набули тіньові методи приватизації, використання службового становища для штучного заниження вартості об'єктів державної власності та їхньої приватизації тощо. Наслідком цього стала серія скандальних судових процесів в Україні у 2005 р., прийняття рішень про реприватизацію. Одним із яскравих прикладів, доказом щодо масштабів порушень у сфері приватизації став повторний продаж у 2005 р. «Криворіжсталі» за 4,8 млрд. дол., що на 20% більше, ніж дохід від приватизації за усі попередні роки [118, с.2].

В ході приватизації в Україні на початок 1999 р. було створено 35693 АТ, проте, на початку 2012 р. їх кількість вже становила 26568 (зменшення на 25,6%), що переважно зумовлене процесами поглинання і концентрації акціонерної власності. Про концентрацію капіталу і виробництва на вітчизняних АТ в перші ж роки грошової приватизації яскраво свідчать дані табл. 2.1. Так, залишкова вартість основних фондів у розрахунку на одне АТ за період 2000–2003 рр. зросла з 5,256 до 6,495 млн. грн. або на 23,57%. Крім того, обсяг чистого доходу (виручки) від реалізації продукції у розрахунку на одне підприємство за цей же період зріс з 1,518 до 2,216 млн. євро або на 45,98%.

Таблиця 2.1

**Основні показники діяльності АТ в Україні, що характеризують ступінь
концентрації капіталу і виробництва**

Основні показники	2000	2001	2002	2003
Основні фонди (залишкова вартість), млрд. грн.	114,629	119,233	123,69 8	127,849
Кількість АТ, що звітували	21811	21182	20533	19685
Основні фонди (залишкова вартість) у розрахунку на одне АТ, млн. грн.	5,256	5,629	6,024	6,495
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції, млрд. грн.	166,503	189,906	200,39 2	262,770
Середньорічний курс євро до грн.	5,0288	4,8136	5,0301	6,0244
Обсяг чистого доходу (виручки) від реалізації продукції у розрахунку на одне АТ, млн. євро	1,518	1,863	1,940	2,216

Джерело: Складено автором за даними: [119, с.17, 76, 192], [120].

Як свідчать дані табл. 2.2 та додатку В табл. В.1, в результаті перерозподілу та концентрації акціонерної власності спостерігається зменшення кількості власників іменних цінних паперів (з 18,512 млн. на 01.01.1999 до 16,077 млн. на 01.01.2004 або на 13,2%) та зменшення загальної кількості рахунків власників цінних паперів (з 16,151 млн. шт. 2003 р. до 8,401 млн. шт. 2010 р. або на 48,0%). При цьому, якщо на 01.01.1999 у середньому на одне АТ припадало 1496 власників, то на 01.01.2004 їхня чисельність зменшилася до 873 власника (або на 41,6%). Останні дані свідчать про те, що процес концентрації капіталу акціонерної власності відбувається досить швидкими темпами, хоча вона і залишається досить розпорошеною.

Таблиця 2.2

Окремі показники щодо діяльності реєстраторів цінних паперів в Україні

Найменування показника	01.01.99	01.01.00	01.01.01	01.01.02	01.01.03	01.01.04
Кількість емітентів іменних цінних паперів, реєстри яких ведуть реєстратори	12373	14938	16035	17593	18111	18420
Кількість власників іменних цінних паперів у реєстрах, млн. осіб	18,512	19,123	17,578	17,76	16,658	16,077
<i>Середня кількість власників іменних цінних паперів у розрахунку на один емітент, фізичних та юридичних осіб</i>	<i>1496</i>	<i>1280</i>	<i>1096</i>	<i>1009</i>	<i>920</i>	<i>873</i>

Джерело: Складено автором за даними: [121].

Як зазначено у звіті Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України за 2002 рік, порівняно з 2000 роком кількість акціонерів – фізичних осіб цих емітентів за 2001 рік зменшилася на 3 млн. осіб, що свідчить про проходження процесів скуповування акцій у фізичних осіб – дрібних власників з метою укрупнення пакетів. Акціонери, кількість яких у емітентів на 01.01.2002 року складала 9,162 млн. осіб, у більшості своїй мають у володінні акції збиткових підприємств або не мають можливості здійснювати реальний контроль за діяльністю АТ. У багатьох акціонерів – фізичних осіб права володіння обмежуються лише десятою, а у переважної більшості – сотою або тисячною часткою відсотка статутного капіталу [121].

Спостерігається тенденція до зменшення громадян-співвласників АТ. Так, у 2010 р. було зареєстровано лише 8,361 млн. особових рахунків цінних паперів у власності резидентів-фізичних осіб, тоді як у придбання акцій населенням вкладено 43 млн. приватизаційних майнових сертифікатів. Крім того, номінальна вартість пакетів іменних цінних паперів у власності резидентів-фізичних осіб становила лише 15,48 млрд. грн. (7,9% від загальної їх вартості) (Додаток В). Отже, прослідковується тенденція до прискореного скорочення чисельності та частки дрібних акціонерів в капіталі АТ. Фактично відбулося масове відчуження від власності майже 35 млн. громадян України!

Щодо структури пакетів іменних цінних паперів за номінальною вартістю, то за період 2003–2010 рр. у власності вітчизняних підприємств і організацій залишається найбільший пакет цінних паперів (77–83%), середня номінальна вартість якого у 2010 р. досягла 4,29 млн. грн. у розрахунку на один відкритий рахунок. Частка у структурі номінальної вартості цінних паперів у власності громадян України має стійку тенденцію до зменшення з 14,7% у 2003 р. до 7,9% у 2010 р., що свідчить про пришвидчене відчуження населення країни від власності (Додаток В).

У зв'язку з високим рівнем економічних та політичних ризиків, залучення іноземного капіталу в країну є незначним і нестійким. Так, у 2006 році частка

іноземних інвесторів зменшилася до 5,38% (для юросіб), але вже у 2009 році їхня частка поступово зростає до 13,80%. Це свідчить про поступове скуповування дешевих (недооцінених) вітчизняних ліквідних активів іноземними компаніями. Зауважимо, що за своїм походженням іноземний капітал, інвестований в Україну, в значній мірі здійснюється компаніями, зареєстрованими в офшорних зонах, де вітчизняні підприємства приховують прибутки від оподаткування.

Акціонери, що придбали акції за приватизаційні майнові сертифікати, все ще залишаються формальними власниками акціонерного капіталу багатьох переважно малоперспективних, низькорентабельних підприємств. Водночас на підприємствах з ліквідною продукцією більшість акцій сконцентровано в руках «юридичних осіб». Вони, у свою чергу, через ряд посередницьких структур, значна частина яких зареєстрована в офшорах, перебувають під контролем певної фізичної особи або невеликої групи осіб, пов'язаних між собою тісними особистими зв'язками. Реальним власником з майже необмеженою господарською владою на таких підприємствах є директорат в альянсі з фінансово-промисловими групами.

Реальна структура власності в корпораціях, що утворилися шляхом трансформації державної власності, часто не збігається з тією формальною, яка визначається за розподілом титулів власності. Реальні відносини в корпораціях східноєвропейських країн усе частіше описують, слідом за Д. Старком [122, с.13–16], терміном «рекомбінована власність». Під останньою розуміється розходження легально закріплених та реальних прав власності, «розмитість» механізмів контролю та організаційних меж підприємств. Крім номінальних власників, передусім адміністрації і зовнішніх інвесторів, робота підприємства фактично контролюється його суміжниками, основними постачальниками та кредиторами. Крім того, розходження формальної й реальної структур власності має місце тоді, коли домінуючий акціонер корпорації представляє інтерес певної афілійованої особи [110, с.36].

Отже, характерною особливістю формування акціонерної власності у трансформаційній економіці України є розбіжність між реальною та формальною суб'єктною структурою акціонерної власності (рекомбінація власності). Це визначило характер суперечностей у відносинах акціонерної власності: між номінальним та реальним статусом формальних акціонерів як власників акціонерного капіталу.

«У результаті переділу державної власності, пік якого вже пройдено, в Україні та Росії швидко сформувалися кілька олігархічних груп великого капіталу, які тісно переплелися з державною владою, диктуючи їй свої умови. Тому їх зазвичай називають фінансово-політичними групами (в Україні їх нараховують близько 7, в Росії – 20). Використовуючи вади законодавства та відсутність контролю з боку держави й громадськості тепер, олігархи стрімко й агресивно скуповують цілі промислові галузі, вибудовують фінансово-промислові імперії» [101, с.42].

Показовим у формуванні акціонерної власності в Україні є створення фінансово-промислових груп на основі корпоративного об'єднання цілого ряду підприємств різних галузей або регіону. Для характеристики провідних фінансово-промислових груп скористаємось матеріалами Українського рейтингового агентства [123]. У цьому рейтингу порівняння здійснено щодо усіх активів, що перебувають під контролем 35 фінансово-промислових груп, серед яких переважають за формою власності – акціонерні.

Перші чотири недержавні компанії рейтингу, а саме: «System Capital Management» (12,144 млрд дол.), «Індустріальний Союз Донбасу» (7,391), «Приват» (6,312), «Інтерпайп» (5,410), є фінансово-промисловими групами національного рівня. Останнім часом вони починають набувати транснаціонального характеру, оскільки активно позиціонують себе за межами України. За своїми розмірами вони поступаються світовим транснаціональним компаніям, але цілком співвідносяться з окремими великими російськими фінансово-промисловими групами.

Найбільші вітчизняні фінансово-промислові групи мають активи у чорній металургії і пов'язаних з нею галузях (9 груп), а також нафтогазові активи (3 групи). Інші дрібніші групи значно диференційовані за видами діяльності (автомобільна, суднобудівна і кондитерська промисловість, будівництво, промисловість будівельних матеріалів, агропромисловий комплекс та ін.). В основному великі групи належать до так званих промислових груп (центром є керуючі компанії, банки лише обслуговують групи).

Як свідчать дані рейтингу «ТОП-100» [124], основу великих вітчизняних фінансово-промислових груп складають переважно сировинні корпорації, насамперед, нафтогазової, металургійної, хімічної галузей, дещо активніше розпочалося їх формування у машинобудуванні та автомобілебудуванні. Позитивним є те, що в цьому рейтингу є науковомісткі акціонерні компанії, зокрема, «Азовмаш», «Стирол», «Норд», «Сумське НВО ім. М. Фрунзе», «Новокраматорський машинобудівний завод» та ін.

На нашу думку, для вдосконалення інституціональної інфраструктури акціонерної власності та прискорення позитивних структурних зрушень в економіці, необхідно стимулювати створення в Україні інноваційно-промислових об'єднань, зокрема, розширення мережі технопарків у напрямі формування паркових територіально-виробничих об'єднань наукового, науково-технологічного і науково-виробничого типів.

Незважаючи на те, що під впливом глобальної конкуренції підвищується якість господарювання великих акціонерних компаній, негативні прояви у їхній діяльності зумовлені самим середовищем ведення бізнесу в Україні. До негативних тенденцій призводять масштабна корупція, тінізація економіки та низький захист прав власності.

Після «помаранчевої» революції в країні було здійснено спробу трансформації відносин власності шляхом «реприватизації». У 2005–2006 рр. з цього приводу з'явилося декілька законопроектів, проте, жоден з них не дійшов навіть до стадії розгляду в парламенті. Реприватизація спричинила масовий процес перерозподілу власності [117, с.50]. «Як відповідна реакція великого

капіталу з'явилися нові сфери тіньових процесів. Для протидії реприватизаційним домаганням влади і конкурентів бізнес-групи почали активно формувати фіктивні системи власності на свої активи. ЗМІ фіксували чимало акцій, коли здійснювався фіктивний перепродаж активів офшорним компаніям й евакуація з країни фінансових ресурсів» [117, с.55–56].

Останнім часом досить часто перерозподіл власності відбувається з використанням рейдерських схем та механізмів, які дозволяють рейдерам отримати майно підприємства у власність набагато дешевше. Рейдерство базується на використанні різноманітних схем отримання контролю над капіталом підприємства та виведенні активів з володіння законних власників [125, с.170].

За даними PricewaterhouseCoopers, наведеними в дослідженні «Всесвітній огляд економічних злочинів» за 2011 рік, незаконне привласнення майна є найпоширенішою формою економічних злочинів в Україні (73% 2011-го порівняно із 59% 2009 року) [126]. Масовість рейдерства обумовлена тим, що на перших етапах формування акціонерної власності здійснювалося нелегітимно, з численними порушеннями законодавства та прав міноритарних акціонерів, що неминує породжує боротьбу за перерозподіл об'єктів власності.

Держава створює необхідне інституційне середовище для функціонування акціонерної власності і є основним регулятором відносин між її суб'єктами. Проте, вітчизняна практика господарювання засвідчує, що сьогодні відповідні завдання держави виконуються вкрай незадовільно: рейдерські захоплення підприємств не тільки не знаходять противаги у вигляді цілеспрямованої діяльності уповноважених органів влади, але й стрімко поширюються завдяки «невтручанню» або, навіть, активної співучасті корумпованих чиновників [127, с.421–422].

З огляду на це, знаходження дієвих засобів запобігання протиправних схем перерозподілу акціонерної власності у формі рейдерства є актуальною проблемою науки і практики державного управління в нашій країні. Про її усвідомлення на загальнонаціональному рівні свідчить прийняття Верховною

Радою антирейдерського пакету законопроектів і, зокрема, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств» [128].

Одним із факторів, що перешкоджає розвитку акціонерної власності в Україні є недосконалість та нестабільність корпоративного та податкового законодавства. Уседозволеність, змови при захопленні й перерозподілі прав власності та активів приватизованих підприємств, порушення прав мільйонів акціонерів стали можливими через недосконалість законодавства, слабкість судової системи, корумпованість, громадянську пасивність суспільства.

Верховна Рада України прийняла Закон «Про акціонерні товариства», який вступив в дію 30 квітня 2009 р. Головне завдання нового закону – посилення захисту прав акціонерів і як наслідок – зменшення рейдерських захоплень, збільшення інвестицій. Цей закон усуває деякі прогалини законодавства в сфері корпоративного управління й спрямований на забезпечення інтересів акціонерів, кредиторів та держави в цій сфері. Зокрема, регулює правовий статус АТ, типи АТ, порядок їх створення, порядок відчуження акцій, визначення ринкової вартості майна, права й обов'язки акціонерів, захист прав акціонерів, порядок виплати дивідендів, проведення зборів акціонерів й ін.

Законом встановлене переважне право на придбання акцій додаткової емісії та механізм його реалізації. Це даватиме змогу кожному акціонеру придбати акції, що додатково розміщуються, пропорційно кількості вже належних йому акцій, а отже, зберегти свою частку в статутному капіталі АТ. Цей механізм захищатиме державні частки в АТ від розмивання.

За акціонером закріплюється право «на незгоду» з рішеннями загальних зборів акціонерів, а також порядку його реалізації. Якщо рішення загальних зборів обмежує права акціонера та коли він голосував проти прийняття певного рішення, то акціонер може вимагати викупу АТ його частки.

Якщо особа бажає придбати понад 10% акцій АТ, то вона має публічно повідомити про свій намір не менш як за 30 днів до такої операції. А при

купівлі понад 50% акцій – ще й запропонувати всім акціонерам викупити у них прості акції. Тобто, якщо міноритарний акціонер не захоче більше лишатися в цій компанії, після того, як прийшов новий контролюючий акціонер, він зможе за ринковою ціною продати йому свої акції.

Додатковим захистом від рейдерів є вимога закону проводити збори акціонерів лише в межах населеного пункту, де зареєстроване АТ. Отже, стало неможливо для рейдерів проводити альтернативні збори в інших містах.

Розширено коло питань, які віднесені до виключної компетенції загальних зборів: прийняття рішень про викуп АТ власних акцій; про вчинення правочинів на суму, що перевищує 25% вартості активів товариства тощо. Це надасть акціонерам можливість більш активно впливати на прийняття важливих рішень щодо діяльності акціонерного товариства, зокрема, щодо визначення долі майна підприємства і протидіяти вимиванню активів або фіктивним банкрутствам.

Закон «Про акціонерні товариства» передбачає використання кумулятивного голосування під час обрання членів наглядової ради, за якого кількість акцій, що належать акціонеру, множиться на кількість місць у наглядовій раді, й акціонер отримує право віддати всі обчислені в такий спосіб голоси за одного кандидата або розподілити їх між кількома претендентами. Це дасть можливість акціонерам, що не володіють контрольним пакетом акцій, мати свого представника у наглядовій раді, що є більш ефективним для АТ з великою кількістю акціонерів та численною радою.

Цей закон дає можливість певною мірою посилити захист прав акціонерів, протидіяти вимиванню активів, фіктивним банкрутствам та рейдерству. Зокрема, запроваджуються механізми прозорого придбання значного (понад 10%) і контрольного (понад 50%) пакету акцій. Правовим захистом інтересів міноритарних акціонерів можна значною мірою збалансувати інтереси великих і дрібних акціонерів, змусити контролюючих власників рахуватися з їхніми інтересами. Завдяки посиленню ролі наглядової ради та забезпеченню

представництва акціонерів, акціонери матимуть змогу ефективніше контролювати діяльність АТ.

2.2. Оцінка відповідності акціонерної власності умовам сталого економічного зростання в Україні

Незважаючи на швидкі темпи формування акціонерної власності в Україні, концентрацію акціонерного капіталу, зростання обсягів реального ВВП у 2000–2008 рр., 2010–2011 рр. та домінуючу частку АТ у ВВП (майже 75% [13, с.81]), достатньої маси зрушень для забезпечення СЕЗ не відбулося. В Україні до 1999 року відбувалося значне падіння реального ВВП (до 40,8% рівня ВВП 1990 р.), а до 2008 року цей показник становив лише 74,2% ВВП рівня 1990 р. Крім того, в Україні реалізується сировинна модель економічного зростання, яка зумовлює залежність від зовнішньої кон'юнктури ринку і виснаження природних ресурсів.

За розрахунками Інституту прикладного системного аналізу НАН України та МОН молодьспорт України [129] у 2010 р. наша країна знаходилася на 68-му місці серед 107 країн світу за індексом сталого розвитку. За визначальною його складовою, індексом розвитку людського потенціалу (за даними звітності ПРООН 2010 р.), Україна посідала лише 69-те місце серед 169 країн світу, тоді як у 1991 р. – 45-те місце. Причини несталого характеру економічного зростання в Україні необхідно з'ясувати проаналізувавши соціально-економічні результати функціонування суб'єктів акціонерної власності.

«В економіках країн Заходу корпорації перетворилися на найдинамічнішу, провідну структуру. Так, у США їх частка становить майже 90% загального обсягу реалізованої продукції. У цілому ж у розвинених країнах на корпоративну форму власності припадає 80–90% загального обсягу виробництва» [70, с.12]. «Акціонерні товариства є визначальною організаційно-

правовою формою великих підприємств у промисловості, які виробляють більшу частину світового обсягу товарів і послуг» [130, с.50].

У трансформаційній економіці України ще не склалися ефективні механізми реалізації акціонерної власності, які могли б забезпечити позитивний вплив одночасно на економічну, соціальну і екологічну складові СЕЗ. У зв'язку з цим, дослідження стану акціонерної власності в контексті її впливу на забезпечення СЕЗ в Україні є нагальною потребою. При цьому необхідно виокремлювати чинники, що сприяють та стримують реалізацію можливостей, закладених в акціонерній власності.

Підприємства, засновані на акціонерній власності, займають значну частку у виробництві України (майже 75% ВВП), здійснюючи тим самим значний вплив на економічну, соціальну та екологічну сфери. Саме тому, на сучасному етапі розвитку акціонерної власності в Україні актуальною проблемою є комплексний аналіз соціально-економічних та екологічних наслідків діяльності АТ. На нашу думку, необхідно спрямовувати реалізацію всього потенціалу акціонерної власності на забезпечення СЕЗ в Україні.

Зараз в Україні відсутня єдина стратегія забезпечення СЕЗ. Недостатньо розроблені методична і нормативно-правова база, здійснюється господарський облік еколого-економічної діяльності, неефективною є існуюча галузева структура. На більшості підприємств не усвідомлена необхідність екологічного менеджменту, екологічного маркетингу, екологічного аудиту й інших сучасних організаційно-економічних механізмів. Крім того, на підприємствах на вирішення соціальних та екологічних проблем виділяються незначні кошти.

Визначимо потенційні можливості акціонерної власності у забезпеченні СЕЗ в Україні. Для цього з'ясуємо яка частина трудових, капітальних ресурсів належить акціонерній власності, в яких сферах економіки вона поширена і проаналізуємо ефективність діяльності великих промислових АТ.

Серед основних організаційно-правових форм господарювання АТ за своєю часткою у загальній кількості підприємств та організацій в Україні (2,5% на початок 2009 р.) поступаються товариствам з обмеженою відповідальністю

(32,9%), приватним підприємствам (22,7%), фермерським господарствам (4,1%) та кооперативам (2,8%). У структурі АТ переважають закриті товариства – ЗАТ (65,9%), найбільша частка яких припадає на торгівлю (27,6%) та переробну промисловість (17,3%). У виробничому секторі створено більше відкритих акціонерних товариств (ВАТ). Так, у переробній промисловості вони становили 33,2%, у сільському господарстві – 11,4%, мисливстві та лісовому господарстві – 11,4%, у будівництві – 10,5% від загальної кількості ВАТ [93].

Основною причиною популярності закритих акціонерних товариств було переконання, що власник акцій, який захоче вийти з товариства, передусім зобов'язаний запропонувати викупити свої акції іншим акціонерам або самому товариству, і тільки у разі їхньої відмови він зможе продавати ці акції іншим особам. Протягом тривалого часу це було ефективним методом захисту товариства від «недружнього» скуповування акції [131, с.124].

Найбільша кількість АТ на початок 2009 р. припадала на промисловість (23,5% від загальної їх кількості), торгівлю, включаючи ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (22,4%). Меншою, але вагомою є частка АТ у сфері операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям (11,1%), будівництві (9,5%), фінансовій діяльності (6,6%) [93].

АТ займають досить вагоме місце в економіці України за чисельністю зайнятих і обсягами промислової продукції. Як свідчать дані рис. 2.3, частка АТ у загальному обсязі промислового виробництва є найбільшою серед підприємств інших форм власності (62,4% у 2003 р.), а кількість АТ – 11,6%. За обсягом реалізованої продукції частка АТ у 2004 р. становила 30,0%, а державного некорпоративного сектора – 6,2% [70, с.108].

Слід підкреслити, що суб'єкти акціонерної власності відзначаються вищим, ніж у цілому в економіці, рівнем продуктивності праці. Зокрема, у 2005 р. продуктивність праці в АТ становила 160,0 тис. грн./особу, тоді як на підприємствах державного некорпоративного сектора – 84,4, а на приватних – 97,3 тис. грн./особу [70, с.110–111].

У 2003 році порівняно з 2000 роком в Україні середньорічна кількість найманих працівників АТ, зайнятих в економіці, зменшилась з 3398,8 тис. до 2523,1 тис. осіб, але у відсотковому відношенні до загальної чисельності усіх найманих працівників, – зросла з 14,8 до 21,5% відповідно [95, с.316]. За цей же період, середньорічна кількість найманих працівників АТ, зайнятих у промисловості, зменшилась з 2213,6 тис. до 1810,7 тис. осіб, або у відсотковому відношенні до загальної чисельності усіх найманих працівників, зайнятих у промисловості, – зменшилась з 59,2 до 53,0% відповідно [95, с.317]. Середньорічна кількість працівників АТ в Україні, зайнятих в економіці, становила: 1995 р. – 2695,6, 2000 р. – 3398,8, 2001 р. – 3125,2, 2002 р. – 2732,8, 2003 р. – 2523,1 тис. осіб [95, с.316].

Рис. 2.3. Розподіл промислового виробництва та кількості підприємств за формами власності у 2003 р. в Україні

Джерело: Складено автором за даними: [95, с.318–319].

Відповідно до даних звітності за 2003 р. [119, с.238], в АТ формується 79,6% чистого прибутку підприємств усіх сфер економіки. Така значна офіційна відкритість щодо власної прибутковості АТ свідчить про існування контролю (внутрішнього – з боку спостережної ради, зовнішнього – з боку держави), менший рівень тінізації порівняно з іншими організаційно-правовими

формами господарювання. Крім цього, це дає можливість об'єктивніше проаналізувати результати діяльності АТ на відповідність ознакам СЕЗ.

Як видно з рис. 2.4, за даними на 2003 р. в акціонерній власності сконцентровано 30,1% основних засобів по економіці в цілому, а по промисловості цей показник є ще вищим – 53,7% [70, с.435]. Джерелом розширення меж акціонерної власності є значна частка основних засобів державних (54,6%), колективних (10,6%) та приватних підприємств (4,2%).

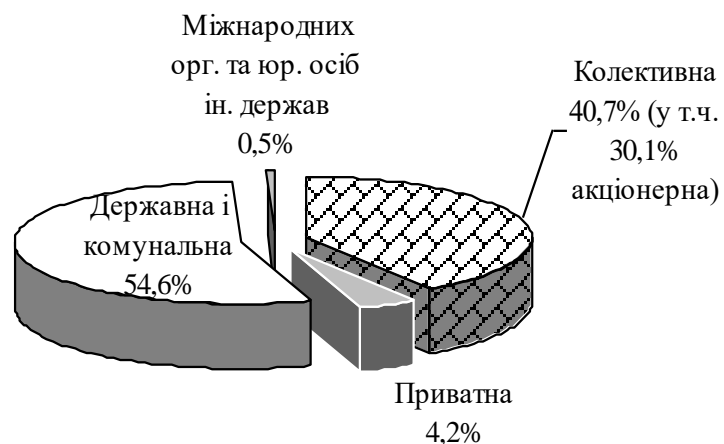

Рис. 2.4. Розподіл вартості основних засобів підприємств України за формами власності у 2003 році
Джерело: Складено автором за даними: [70, с.435], [96, с.320].

За даними звітів Фонду державного майна України, станом на 01.01.2011 р. в реєстрі корпоративних прав держави значилося 367 ВАТ та 209 ЗАТ, у статутних фондах яких була присутня державна частка (Додаток Д). З них, 124 ВАТ (34% загальної кількості) мали у статутному капіталі державну частку понад 50% (тобто контрольний пакет), 114 ВАТ (31%) – 25 до 50% (блокуючий пакет); 57 ВАТ (16%) – від 10 до 25%; 72 ВАТ (19%) – менше 10%.

Загальна кількість ВАТ, створених шляхом приватизації та корпоратизації в Україні у статутних фондах яких є частка держави, зменшилась за період 2002–2011 рр. з 1699 до 367 підприємств. Особливо така тенденція спостерігається у ВАТ, контрольний або блокуючий пакет яких є у власності держави (Додаток Д). Отже, внаслідок політики лібералізації економіки державу фактично було усунуто від здійснення активної господарської

політики. Про це свідчить той факт, що на початок 2010 року держава зберігає за собою корпоративні права лише у 4,58% ВАТ і має контрольний пакет акцій у кожному з шістдесяти п'яти з них.

Отже, у кількісному вираженні в Україні досить значна частина АТ вже не перебуває у власності держави, хоча за обсягами основних засобів їй належить значна частка. Внаслідок поступового усунення держави від власності, вона має змогу отримувати незначні надходження до бюджету і не має значного впливу на соціально-економічну та екологічну політику на підприємствах. Проте, у держави залишаються досить вагомі засоби впливу на діяльність АТ, а саме: оподаткування, дотації, пільги, контроль виконання приватизаційних зобов'язань, встановлення екологічних норм тощо.

Таким чином, в Україні домінує частка акціонерної власності, в якій сконцентровано значні капітальні, природні і трудові ресурси, виробляється більша частина продукції вітчизняної економіки. Цей сектор посідає найвагоміше місце в українській економіці і на його частку припадає майже 75% ВВП. Зазначені дані свідчать про те, що саме акціонерна власність має значні потенційні можливості для забезпечення СЕЗ в Україні. Вона може сприяти залученню та ефективному використанню значних обсягів інвестицій, збільшенню обсягів наукових та науково-технічних робіт, застосуванню нових екологічно безпечних технологій, підвищенню соціального захисту тощо.

З розвитком акціонерної власності, поступово змінюється і її соціальна роль. Незважаючи на те, що акціонерній власності властива замкнутість інтересів, вона поступово перетворюється в інститут, відповідальний за забезпечення СЕЗ. Саме акціонерна власність в розвинутих країнах все більше орієнтована на вирішення соціальних та екологічних проблем.

В сучасних умовах мотивом до соціальної спрямованості акціонерної власності виступає можливість надання певних соціально-економічних переваг: сприяння довгостроковому закріпленню робочої сили, посиленню мотивації працівників, зростання продуктивності праці, підвищення престижності роботи в таких компаніях, підвищує рівень конкурентоспроможності, піднімає статус

АТ в суспільстві, створює етичну систему відносин всередині АТ та у стосунках із зовнішніми економічними суб'єктами (постачальниками, покупцями, державними органами та ін.).

Соціальна відповідальність бізнесу полягає у добровільному прийнятті компаніями принципів і стандартів соціально відповідального (корисного для суспільства і навколишнього середовища) ведення бізнесу [117, с.125].

Першим кроком ООН у цьому напрямку була розробка у 1980 р. кодексу поведінки транснаціональних компаній. Проте, головною ініціативою ООН став Глобальний договір [132], навколо якого почали об'єднуватися установи ООН з компаніями та іншими організаціями. Мета цього об'єднання – стимулювання дій і партнерства на підтримку принципів в сфері прав людини, трудових відносин, охорони довкілля, що сприяють формуванню сталої і відкритої глобальної економіки.

Л. А. Грицина визначає корпоративну соціальну відповідальність як добровільну діяльність підприємства, яка перевищує визначені у законодавстві вимоги до його роботи та охоплює екологічну, суспільну, трудову та економічну сфери відповідальності перед навколишнім середовищем, суспільством, територіальною громадою, працівниками, постачальниками, споживачами та акціонерами [133, с.4].

У світовій практиці визначено кілька рівнів соціальної відповідальності поведінки підприємництва [134, с.95–97]:

– перший – базовий рівень пов'язаний із сумлінним виконанням прямих зобов'язань перед державою і суспільством (регулярна виплата заробітної плати на «нормальному» рівні, дотримання норм трудового законодавства, сплата податків, дотримання стандартів якості);

– другий рівень пов'язаний з розвитком партнерських внутрішньокорпоративних відносин і передбачає надання пакета соціальних послуг і пільг (інвестиції в людський капітал, охорону праці, здоров'я працівників, соціальні інвестиції – покращення пенсійного та житлового забезпечення та ін.);

– третій рівень охоплює програми і напрями діяльності, сфера дії яких виходить за межі окремого підприємства (благодійні програми, інвестиції в транспортну і соціальну інфраструктуру регіону, благоустрій території тощо);

Соціальна відповідальність підприємництва в широкому розумінні передбачає участь корпорацій у розробці й проведенні державної соціально-економічної політики, спрямованої на сталий розвиток суспільства в цілому.

На практиці здійснення соціальної відповідальності, як правило, приймає форму соціальних інвестицій, тобто «усі (у т.ч. регламентовані законодавчо) витрати компанії на соціальні програми, у т.ч. на професійну підготовку і перепідготовку персоналу, охорону праці і здоров'я, поліпшення екології, розвиток місцевого самоврядування тощо» [135, с.64].

О. Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, К. М. Агеєва зазначають, що на цей час великий український капітал знову повернувся до практики індивідуальної меценатської і добродійної діяльності. У поведінці більшості українських акціонерних компаній усе ще переважають вузько корпоративні інтереси. Зокрема, їхній стандартний портфель соціальних зобов'язань зазвичай містить:

– зобов'язання перед персоналом, пов'язані зі стимулюванням праці (зарплата і певний набір соціальних послуг і пільг);

– зобов'язання перед місцевою громадою як інструмент досягнення лояльності місцевої влади (підтримка соціальної і житлово-комунальної інфраструктури, благоустрій території тощо);

– добродійність/меценатство, що виконують роль піар-акцій [117, с.124].

Інші елементи соціально відповідальної поведінки бізнесу – забезпечення прозорості діяльності компаній, охорона праці й захист довкілля, боротьба з корупцією надзвичайно рідко стають добровільними зобов'язаннями з боку акціонерних компаній в Україні.

Активізація соціальної та екологічної відповідальності АТ перед суспільством повинна бути реалізована в рамках соціально-економічної та екологічної державної політики. Проте, практика виявляє недостатню ефективність існуючих економічних і управлінських механізмів, покликаних

реально зацікавити керівництво АТ у вирішенні екологічних проблем. Тому соціально-економічна та екологічна політики держави повинні бути спрямовані в першу чергу на регулювання діяльності підприємств, спрямування їх на забезпечення СЕЗ.

Реалізація функції контролю та аналізу ступеню соціальної та екологічної відповідальності АТ можлива лише за умови розробки системи показників її оцінки. На сьогодні в світі не існує єдиної загально визнаної методики її оцінки, тому будемо використовувати власну методику оцінювання впливу АТ на забезпечення СЕЗ (див. п. 1.2). Державна служба статистики України, починаючи з 2004 р., не веде облік узагальнених даних за акціонерною формою власності. Але і до цього наявні дані унеможлиблювали проведення об'єктивного статистичного аналізу та отримання узагальнених результатів впливу акціонерної власності на забезпечення СЕЗ.

Виходячи з принципів доступності, оперативності, репрезентативності даних і бази досліджуваних АТ, відповідно до розробленої нами у п.1.2 методики, дослідимо результати господарської діяльності 156 великих промислових АТ за період 1999–2010 рр. на відповідність забезпеченню СЕЗ. При цьому, з'ясуємо причинно-наслідкові зв'язки і залежності економічних явищ та процесів, що обумовлюють фактичні результати діяльності АТ.

Досліджувана вибірка вітчизняних промислових АТ характеризується даними, наведеними в табл. 2.3. Саме така вибірка була здійснена враховуючи той факт, що 200 підприємств (за даними рейтингу Міністерства промислової політики України [136]) забезпечують 97% загальних обсягів реалізації промислової продукції, а лише 156 АТ – 30,3%. При цьому для дослідження акціонерної власності з бази даних були виключені ТОВ та АТ з часткою державної власності понад 50% (наприклад, НАК «Нафтогаз України», «Укрнафта» та ін.). Крім того, до бази дослідження були включені і ті АТ, що наявні у рейтингу «ТОП–100. Кращі компанії України», але відсутні у попередньому рейтингу. Така вибірка є досить репрезентативною і дозволяє узагальнити вплив великих промислових АТ на забезпечення СЕЗ в Україні.

Таблиця 2.3

**Окремі показники за 2002 рік, що характеризують вибірку промислових
АТ порівняно з сукупними даними по усіх АТ в Україні**

Показники	Сукупні дані по усіх АТ вибірки	Середні дані у розрахунку на одне АТ вибірки	Сукупні дані по усіх АТ, що звітували	Частка даних АТ вибірки порівняно з даними по усіх АТ
Виручка від реалізації продукції, млн. грн.	60714,833	418,723	200391,728	30,3%
Чисельність зайнятих, тис. осіб	611,146	4,527	2732,8	22,4%
Вартість основних засобів, млн. грн.	27372,498	191,416	123697,57	22,1%
Кількість АТ	156	–	20533	0,76%

Джерело: Складено автором за даними: [119, с.17, 76, 192], [137].

Про репрезентативність вибірки свідчить і той факт, що ДКЦПФР України здійснює роботу щодо скорочення кількості АТ, спрощення процедури ліквідації «мертвих» АТ і трансформування АТ з невеликою кількістю акціонерів в інші організаційно-правові форми [138, с.16]. До зазначеної категорії відноситься більш як половина акціонерних товариств, які існують в Україні, а їх загальна кількість після санації може бути доведена до 240–260, що відповідає і міжнародній практиці, де кількість АТ у країні не перевищує 300 [139, с.68].

Усереднені дані для розрахунку основних соціально-економічних показників діяльності АТ в Україні за 1999–2010 рр., що містяться у Додатку С, отримані з таких форм господарської звітності АТ: баланс, звіт про фінансові результати, примітки до річної фінансової звітності, основні відомості про емітента. Ці дані (починаючи з 2002 р. і наступні роки) доступні з сайту Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України «Система розкриття інформації на фондовому ринку України» [137], а дані за період 1999–2001 рр. та окремі дані, що були відсутні у попередньому джерелі, взяті з сайту «Інформаційно-аналітичного довідника бізнес-фінансової діяльності

підприємств України» [140]. Крім того, у дослідженні були використані окремі узагальнені показники діяльності АТ за звітами ДКЦПФР України [121].

Вибір для дослідження промислових АТ пов'язаний із тим, що в Україні галузі промисловості залишаються основою соціально-економічного розвитку країни. Промисловість залишається провідною галуззю економіки нашої країни, зберігаючи найбільшу частку в її структурі (зокрема, у 2008 р. на неї припадало 46,1% валового випуску товарів і послуг та 31,3% валової доданої вартості) [99, с.30–33]. Кількість зайнятих у промисловості у 2010 р. становила 17,1% від загальної чисельності зайнятих в економіці [99, с.354]. Промислові підприємства є найбільш екологічно небезпечними об'єктами і водночас вони є осередком інвестицій та інновацій. Високотехнологічні промислові галузі виступають потужними каталізаторами технологічного оновлення всього національного виробництва, визначення першочергових точок зростання і за їх рахунок конкурентоспроможності економіки в цілому (наприклад, машинобудування, електроенергетика та ін.).

Видавництво «Економіка» і фінансово-економічний тижневик «ІнвестГазета» спільно з міжнародною аудиторською компанією «Ернст енд Янг» щороку оприлюднюють результати рейтингового дослідження «ТОП–100. Кращі компанії України». Рейтинг складається за такими показниками, як чистий дохід, чистий прибуток, експорт, імпорт, капіталізація, а з 2008 року визначається також рентабельність продажу, що дозволяє лише в незначній мірі оцінити ефективність діяльності підприємств. Зауважимо, що більш об'єктивну картину щодо соціально-економічної та екологічної ефективності діяльності підприємств дає їхнє рейтингування за мікроіндексом СЕЗ.

Лідуючі позиції по обсягах чистого доходу і чистого прибутку займають переважно сировинні корпорації країни, перш за все, нафтогазової та металургійної галузей. Перші рядки рейтингових таблиць по обсягу чистого доходу та чистого прибутку у до кризовому 2008 році займав НАК «Нафтогаз України». Серед недержавних компаній, провідні позиції займають «Метінвест Холдинг», «Арселор Міттал Кривий Ріг» та ін. Проте, найбільш рентабельним

(89,53%) було підприємство «Інгулецький ГЗК», що займало лише 41 місце за рейтингом (Додаток Е).

Отже, абсолютні дані щодо рейтингу підприємств за найбільшими обсягами чистого доходу, прибутку, активів ще не означають що ресурси були використані ефективно і з користю для суспільства. Крім того, наявність значної тінізації економіки України, не дає можливості оцінити ефективність результатів господарювання АТ за показниками чистого доходу та чистого прибутку.

Зважаючи на те, що стан економічної, соціальної та екологічної сфер на макрорівні в основному визначаються параметрами господарської діяльності групи потужних підприємств, проаналізуємо результати функціонування великих вітчизняних АТ на відповідність забезпеченню СЕЗ (Додаток С, Додаток П, Додаток Р). Це в значній мірі дозволяє зробити розроблена нами методика (див. п. 1.2).

Спочатку проаналізуємо показники, що характеризують **мікроіндекс СЕЗ за економічною складовою**.

Для досліджуваної групи АТ, показовими є значна *зношеність основних засобів* (53–58% за період 1999–2010 рр.), переважно від’ємна частка чистих інвестицій у капітальних інвестиціях (у середньому -38,9%), зменшення *фінансової незалежності* (у 1999 та у 2008 рр. цей показник становив 66,8% та 45,3% відповідно) (Додаток С). Усі ці індикатори, а також ті, що містяться в Додатку Р, свідчать про технічну відсталість устаткування, низький рівень інвестицій, який до 2004 року не перевищував норму амортизації, зростання кредиторської заборгованості і посилення зовнішнього впливу на АТ.

Ситуація що склалася з інвестуванням на великих АТ зараз, значною мірою не дозволяє виробляти конкурентоспроможну продукцію, яка б відповідала сучасним вимогам. Крім того, майже не здійснюються інвестиції в екологічно чисті технології, бо підприємству вигідніше заплатити штраф за забруднення ніж закупувати очисні фільтри і технології.

Якщо детальніше розглянути динаміку *чистих інвестицій* за 2000–2010 рр., то побачимо що до 2004 року і за період 2009–2010 рр. цей показник був від'ємним (Додаток С). Це означає зниження виробничого потенціалу переважної більшості АТ, що «проїдали» не лише свій прибуток, а й частину амортизаційного фонду. Проте, починаючи з 2005 по 2008 роки частка чистих інвестицій є додатною величиною, хоча й становить незначну частку в загальному обсязі капітальних інвестицій (6–21%), що свідчить про незначне підвищення економічної ефективності АТ, які створюють матеріально-технічну основу для СЕЗ.

«Проблеми інвестиційної діяльності великих АТ пов'язані з тим, що значна їх кількість функціонує у секторі чорної металургії, що мав високий рівень фізичного зносу. Скорочення обсягів інвестицій у сектор чорної металургії спостерігалось вже у 80-х рр. До середини 90-х рр. експерти оцінювали рівень зносу виробничих потужностей у цьому секторі вже як критичний – 60% (у сталеплавильному виробництві – навіть до 70%)» [141, с.21]. Тому для підвищення конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках, металургійні підприємства змушені були проводити модернізацію виробництва.

«Спочатку це були мінімізовані інвестиційні витрати на капітальний ремонт і часткову заміну найбільш критичних елементів у технологічному ланцюжку. В останні три роки бізнес-групи розпочали реалізацію масштабніших інвестиційних програм, коли здійснювалася технічна і технологічна модернізація (реконструкція доменних печей, заміна мартенів, впровадження конверторів, встановлення машин безупинного розливу сталі та ін.). В інвестиційних програмах передбачаються заходи для охорони праці робітників і навколишнього середовища» [117, с.29].

Позитивним є те, що динаміка *частки інвестицій в основні засоби* з 2000 по 2007 рр. мала стійку тенденцію до зростання (з 6,1% у 2000 р. до 24,4% у 2007 р.). Проте, в подальшому цей показник значно зменшився досягнувши рівня 14,9% у 2010 р. У середньому темпи зростання цього показника за період 2000–

2010 рр. становили 15,9% (Додаток С). Зважаючи на значну зношеність основних засобів та високу їхню загальну вартість, навіть такі значні темпи зростання інвестицій в основні засоби у 2000–2007 рр. не є достатніми!

«Серед підприємств недержавної та змішаної форм власності дещо кращих (порівняно з промисловістю в цілому) показників в оновленні техніки, поліпшенні структури основних фондів досягли в останні роки акціонерні товариства, в яких до того ж більш прогресивна структура затрат на відтворення основних фондів. Якщо на державних підприємствах більша частка всіх затрат припадає на ремонт – 59,1%, на відшкодування вибуття застарілих засобів виробництва і нагромадження нових фондів – відповідно лише 9,6 і 31,4%, то в акціонерних товариствах частки кожного із зазначених видів затрат досягають відповідно 45,7, 11,6 і 42,7%» [56, с.194].

Поряд зі зростанням інвестиційної активності АТ, темпи зміни реального доходу від реалізації продукції, продуктивності праці загалом є позитивними (за виключенням кризового 2009 р.), а фондовіддача та рентабельність досягли високого рівня. Не відволікаючи значних ресурсів на структурну модернізацію і підвищення конкурентоспроможності продукції, АТ забезпечують значні *темпи зростання реального доходу від реалізації продукції* (у середньому за період 2000–2008 рр. – 18,9%). Це свідчить про наявність стабільних темпів зростання реальних обсягів виробництва досліджуваних АТ. Світова фінансово-економічна криза негативно позначилась на обсягах виробництва АТ. У 2009 р. зазначений показник зменшився на 25,1%, проте вже у 2010 р. – зріс на 23,7% (Додаток С).

Темпи зростання *продуктивності праці* за період 2000–2008 рр. були у середньому були майже на однаковому рівні порівняно з темпами зростання реального доходу і становили 18,0% (Додаток С). Продуктивність праці залежить від багатьох факторів, які в тій чи іншій мірі характеризують виробничий потенціал та ефективність його використання, зокрема від чисельності і професійно-кваліфікаційного рівня робітників: їх знань, навичок, досвіду, рівня освіти; якості управління та організації виробництва;

ефективності мотиваційного механізму; рівня технічної оснащеності виробництва: механізації, автоматизації, комп'ютеризації.

Аналіз використання трудових ресурсів на підприємстві, рівня продуктивності праці необхідно розглядати в тісному зв'язку з оплатою праці. Зі зростанням продуктивності праці утворюються реальні передумови для підвищення її рівня оплати. Крім того, у гонитві за високою нормою нагромадження, об'єктивно існує межа, за якою нагромадження може перетворитись у самоціль і підірвати мотивацію працівників внаслідок штучного зменшення поточного споживання. Середні *темпи зростання реальної заробітної плати* на досліджуваних АТ за період 2000–2008 рр. склали 17,0% і крім 2002, 2005, 2006, 2007 рр. не перевищували темпи зростання продуктивності праці (у середньому – 18,0%) (Додаток С). Отже, кошти на оплату праці використовувалися переважно ефективно, оскільки середні щорічні темпи зростання продуктивності праці переважно випереджували темпи зростання її оплати. За таких умов утворюються можливості для нарощування темпів розширеного відтворення виробництва продукції і робочої сили, що є передумовою СЕЗ.

«Собівартість продукції є найважливішим показником економічної ефективності її виробництва. У ній відбиваються всі сторони господарської діяльності, акумулюються результати використання всіх виробничих ресурсів. Від її рівня залежать фінансові результати діяльності підприємства, темпи розширеного відтворення, фінансовий стан суб'єктів господарювання, конкурентоспроможність продукції» [55, с.228].

Структура основних складових операційних витрат на досліджуваних АТ така: *матеріальні витрати* у 1999 р. – 60,3% загального обсягу операційних витрат і у 2010 р. – 63,2%; *витрати на оплату праці* у 1999 р. – 10,9%, а у 2010 р. – 13,8%; *відрахування на соціальні заходи* у 1999 р. – 4,0%, а у 2010 р. – 5,5% (Додаток С). Отже, поряд з незначним зростанням частки матеріальних витрат, спостерігається і позитивна тенденція до зростання частки витрат на

оплату праці та відрахувань на соціальні заходи, зростання реальної заробітної плати, що позитивно впливає на забезпечення СЕЗ.

Якщо для великих промислових АТ характерним є зростання соціальної спрямованості, то за даними по усіх АТ в Україні (Додаток Р) спостерігається протилежна тенденція. *Частка витрат на оплату праці у 2000 р.* становила 10,2%, а у 2010 р. – 6,6%; *частка відрахування на соціальні заходи у 1999 р.* – 3,4%, а у 2010 р. – 2,5%.

Поряд зі збільшенням промислового виробництва за період 2000–2008 рр. та його відновленням у 2010 р., *рентабельність реалізованої продукції* зростала за період 1999–2010 рр. в середньому на 21,4% (Додаток С). Зазначимо, що незважаючи на падіння темпів зростання реального доходу до 5,3% у 2008 р., рентабельність реалізованої продукції досягла максимального значення 26,3% у цьому ж році, що свідчить про наявність тенденції до зростання темпів валового прибутку. Це означає, що вітчизняні АТ отримували 0,26 грн. прибутку з кожної гривні, витраченої на виробництво і реалізацію продукції. Зауважимо, що в умовах значної тінізації економіки України, одержання і офіційне декларування якомога більшого прибутку має важливе соціальне значення. Адже податкові відрахування з прибутку до державного бюджету є основою для розвитку соціальних програм.

За нашими розрахунками, зробленими на основі даних Державної служби статистики України [93], зростання рівня *цін виробників промислової продукції* за період 1999–2010 рр. відбулося в 5,3 рази (в середньому на 14,9% щороку), тоді як реальна заробітна плата зросла лише в 3,1 рази. Незважаючи на значне зростання цін на продукцію, до кризового 2008 р. обсяги виробництва зростали поряд зі зростанням рентабельності. Таку ситуацію можна пояснити монопольною владою виробників над споживачами (перерозподіл зростаючих доходів споживачів на свою користь, які вимушені купувати продукцію із-за відсутності альтернатив тощо).

Неефективна галузева структура і висока енергоємність промислового виробництва в Україні, посилення конкуренції з іноземними компаніями,

зростання цін на енергоносії повинні були б спонукати підприємців до пошуку способів підвищення ефективності господарювання. Замість пошуку резервів технологічної модернізації виробництва, у більшості галузей промисловості вдалися до підвищення цін.

Рентабельність операційної діяльності характеризує окупність витрат в операційній діяльності і повніше від рентабельності реалізованої продукції відображає результати роботи АТ, оскільки при його розрахунку враховуються не лише реалізаційні, а й позареалізаційні результати діяльності (наприклад, доход від участі в капіталі, витрати на збут, адміністративні витрати). Показник рентабельності операційної діяльності АТ за період 1999–2010 рр. у середньому становив лише 1,9%, що значно менше від рентабельності реалізованої продукції (21,4%). Операційна діяльність переважної більшості досліджуваних АТ була збитковою у 1999 р. (-8,7%), у 2000 р. (-2,0%), у 2002 р. (-0,5%) і у 2009 р. (-4,2%). Високого рівня цей показник досяг у 2005 р. – 6,4%, 2007 р. – 6,9%, 2008 р. – 6,5% (Додаток С), що менше ніж по усіх АТ (Додаток Р), але не набагато більше порівняно з результатами діяльності промислових підприємств в цілому по Україні (2005 р. – 5,5%, 2007 р. – 5,8%, 2008 р. – 4,9%).

З метою збільшення прибутковості, підприємства останнім часом здійснюють все більше інвестицій у нематеріальні активи, які становлять частину основного капіталу. Відповідно до норм обліку фінансової звітності в Україні, нематеріальні активи включають: права користування природними ресурсами, права користування майном, права на знаки для товарів і послуг, права на об'єкти промислової власності, авторські та суміжні з ними права, гудвіл, інші нематеріальні активи. Отже, в структурі нематеріальних активів переважають витрати, пов'язані з інноваціями (використання виключного права підприємства на результати інтелектуальної власності), зі специфікацією прав власності.

Як показують дані досліджуваних АТ, *частка нематеріальних активів* у необоротних активах хоча і є незначною (у середньому 0,6%), проте має тенденцію до зростання (з 0,5% у 1999 р. до 0,7% у 2010 р.) (Додаток С). Така

тенденція свідчить про пришвидшене зростання трансакційних витрат (витрат на закріплення права власності на майно і технічні нововведення тощо).

Дуже важливим і актуальним є аналіз показників, що характеризують **соціальну складову мікроіндексу СЕЗ**.

Заробітна плата визначає загальний життєвий рівень працівників і безпосередньо залежить від ефективності виробництва, продуктивності праці, конкурентоспроможності продукції тощо. Від її рівня та форм реалізації, частки у ВВП багато в чому залежить якість економічного зростання. В умовах сучасного ринкового механізму, через формування сукупного попиту, заробітна плата забезпечує не лише основи відтворення робочої сили, а й стає дедалі вагомішим чинником розширеного відтворення суспільного виробництва.

Порівняємо *рівні оплати праці та темпи зростання реальної заробітної плати* в АТ, промислових підприємствах та в цілому по Україні (Додаток Ж). Рівень оплати праці в нашій країні залишається вкрай низьким у порівнянні зі стандартами економічно розвинених країн. Однак в 2001–2008 рр. слід констатувати позитивну тенденцію до зростання реальної середньомісячної заробітної плати в Україні (щорічно на 6–24%). Незважаючи на те, що у кризовому 2009 р. реальна заробітна плата зменшилась на 9,2%, вже у наступному 2010 р. вона зросла на 10,2%.

Рівень оплати праці на досліджуваних АТ на порядок вище ніж на всіх АТ, промислових підприємствах та в цілому по Україні. Так, якщо у 2010 р. середньомісячна заробітна плата в Україні становила 2239 грн., на промислових підприємствах – 2580 грн., на всіх АТ – 2725 грн., то на досліджуваних АТ – 2771 грн. Крім того, середньорічні темпи зростання реальної заробітної плати на великих промислових АТ вищі і становили у 2010 р. 22,9% (Додаток Ж). Поряд зі зростанням реальної заробітної плати, спостерігається негативна тенденція до зменшення *зайнятості* (у середньому за період 2000–2010 рр. від'ємні темпи становили -3,7%) (Додаток С).

Позитивні тенденції у зростанні реальної заробітної плати зумовлюють зростання внутрішнього попиту і, відповідно, є додатковим стимулом для

збільшення виробництва. Частка зарплати у структурі ВВП України становить 42–50% [93], тоді як у розвинутих країнах 75% і вище. Через це зарплата не виступає інвестиційним ресурсом і мотиваційним засобом для розвитку економіки.

Про невисокий рівень оплати праці також свідчить низька *частка витрат на оплату праці* у досліджуваних АТ. В середньому цей показник становив 12,9% і має тенденцію до незначного зростання (з 10,9% у 1999 р. до 13,8% у 2010 р.). В цілому ж по усіх промислових підприємствах частка витрат на оплату праці у 2010 р. становила лише 8,5%, що підтверджує більшу соціальну спрямованість великих промислових АТ. Про цей факт також свідчить зростання *частки відрахувань на соціальні заходи*, яка зросла з 4,0% у 1999 р. до 5,5% у 2010 р. (в цілому по усіх промислових підприємствах у 2010 р. – 3,3%) (Додаток С).

На нашу думку, зважаючи на те, що власники АТ володіють значною часткою національного багатства, яке вони переважно «прихватували», то відповідальність за соціально-економічний розвиток суспільства в Україні крім держави повинні взяти на себе суб'єкти акціонерної власності.

За даними Додатку 3 видно, що за період 2004–2008 рр. найбільшу частку сплачених дивідендів у загальній сумі нарахованих дивідендів мають саме промислові АТ. Так, якщо у 2006 р. загальна сума нарахованих дивідендів АТ, що звітували, становила 7,89 млрд. грн., то промислові АТ сплатили дивіденди своїм акціонерам в обсязі 6,694 млрд. грн. (84,8%). Частка сплачених дивідендів промисловими АТ у чистому прибутку є нестійкою і за період 2004–2008 рр. змінювалась в межах 3,3–32,8%.

У досліджуваних великих промислових АТ *частка дивідендів на прості акції у чистому прибутку* є дуже низькою і у середньому за період 1999–2010 рр. становила 3,1% (Додаток С). При цьому, якщо для ЗАТ цей показник зростав у 2004–2006 рр. з 7,7% до 32,0%, а у 2007 р. зменшився до 21,5%, то для ВАТ характерним є різке падіння частки сплачених дивідендів з 33,0% у 2006 р. до 8,4% у 2007 р. (Додаток 3). Тобто переважно саме ВАТ вдаються до

вирішення економічних проблем за рахунок зменшення дивідендів. Отже, рівень дискримінації прав акціонерів на отримання дивідендів у ВАТ є вищим порівняно із ЗАТ.

Така ситуація знижує інвестиційну привабливість вітчизняних АТ і свідчить про порушення прав міноритарних акціонерів щодо права на отримання доходу від власності. Крім цього, акціонери за рахунок дивідендів отримують незначні доходи, що негативно позначається їх на життєвому рівні. Приховування прибутків та прийняття рішення власниками контрольного пакету акцій про невиплату дивідендів, не дає змоги акціонерам отримувати дохід на вкладений капітал, чим знижує ліквідність акцій. Тим самим, втрачається джерело залучення інвестицій через продаж акцій, що лише загострює інвестиційну проблему і не сприяє забезпеченню СЕЗ.

Одним з проявів ігнорування інтересів міноритарних акціонерів є несприйняття керівництвом АТ акціонерів як власників акцій, що очікують доходів на вкладений капітал. Про це яскраво свідчать такі дані: у структурі доходів населення України у 2010 р. переважає заробітна плата (41,7%), а одержані доходи від власності (у т.ч. дивіденди) становлять лише 5,2%.

У зв'язку з майже повною відсутністю даних по досліджуваній вибірці АТ, що характеризують **екологічну складову мікроіндексу СЕЗ**, проаналізуємо лише динаміку *частки матеріальних витрат у загальному обсязі операційних витрат*. В середньому на досліджуваних АТ за період 1999–2010 рр. частка матеріальних витрат незначно зросла і у середньому становила 64,4% (у 1999 р. – 60,3% і у 2010 р. – 63,2%) (Додаток С). Такий високий рівень матеріаломісткості продукції свідчить про значний прямиий або опосередкований вплив на довкілля в Україні.

Зазначимо, що для поглиблення аналізу екологічної складової СЕЗ, необхідно проаналізувати й інші показники (Додаток Б), але у зв'язку з відсутністю цих даних за досліджуваний період, нами такий аналіз не проводився.

Загальну екологічну оцінку економічного зростання в Україні зробили О. Веклич, М. Шлапак. Зокрема, проведені ними розрахунки показують, що в період 2001–2007 рр. чистий внутрішній продукт, скоригований на скорочення запасів природних ресурсів від господарської діяльності добувної галузі, не лише був нижчим за традиційно обчислені відповідні макроекономічні показники, а й мав повільніші темпи зростання: частково екологічно скоригований ЧВП (у цінах 2001 р.) зріс протягом даного періоду на 63,8%, тоді як традиційний ЧВП – на 66,2% [142, с.60].

Підсумовуючи результати функціонування за 1999–2010 рр. великих промислових АТ, проаналізуємо динаміку рівня кожної із складових мікроіндексу СЕЗ. Так, нестабільною є динаміка *мікроіндексу СЕЗ за економічною складовою*. У 1999–2002 рр. цей показник зменшився з 0,51 до 0,41, що переважно було зумовлене низькою рентабельністю, незначною часткою інвестицій в основні засоби та низькою фондовіддачею. З 2003 року мікроіндекс СЕЗ (економічна складова) значно зріс і становив 0,68 та до 2008 року тримався на високому рівні, що зумовлене зростанням рентабельності реалізованої продукції, рентабельності операційної діяльності, частки інвестицій в основні засоби, продуктивності праці, частки нематеріальних активів у необоротних активах. Світова фінансово-економічна криза негативно позначилася на показниках діяльності АТ. Мікроіндекс СЕЗ (економічна складова) у 2009 р. знизився до 0,25, але вже у 2010 р. зріс до рівня 0,52 (Додаток Т).

Динаміка *мікроіндексу СЕЗ за соціальною складовою* теж характеризується нестабільністю: різким зростанням з 0,16 у 1999 р. до 0,75 у 2002 р. з подальшим незначним зниженням до 2004 р. до рівня 0,61, відновленням у 2005 р. (0,70), падінням у 2006 р. (0,66), досягненням найвищого рівня у 2007 р. (0,80), різким зниженням до рівня 0,44 у 2009 р. і відновленням у 2010 р. (0,73) (Додаток Т). Порівняно вищий рівень соціальної спрямованості діяльності АТ у вищезазначені роки зумовлений більшими обсягами і часткою виплачених дивідендів, зростанням частки відрахувань на соціальні заходи та на заробітну

плату. Значне погіршення соціальних показників функціонування АТ у 2009 р. пов'язане зі скороченням загальної чисельності працівників (-15,5%), зниженням реальної заробітної плати (-13,5%).

За період 1999–2005 рр. загальний мікроіндекс СЕЗ мав стійку тенденцію до зростання з 0,33 до 0,72 відповідно. У 2006 р. відбулося падіння цього індексу до рівня 0,64, у 2007 р. він досяг максимального значення 0,77 і у кризових 2008, 2009 роках знову зменшився до 0,66 і 0,34 відповідно. Поряд із загальним зростанням виробництва в Україні у 2010 р., мікроіндекс СЕЗ цього року відновився до рівня 0,63. Отримані результати свідчать, що мікроіндекс СЕЗ досить швидко реагує на зміни у соціально-економічному розвитку країни. Про наявність суттєвого зв'язку між зміною загального мікроіндексу СЕЗ та зміною індексу реального ВВП у розрахунку на одну особу (за період 1999–2008 рр.) свідчать такі дані статистичного аналізу: коефіцієнт кореляції становив 0,83, значення F-критерію Фішера – 17,45 (при табл. значенні 4,96).

Найвищу позицію у рейтингу займає АТ «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат», яке мало у 2008 р. найбільший мікроіндекс СЕЗ (0,547) (Додаток М), проте навіть він не наближається до максимального значення (1). Це означає, що майже половина соціально-економічних показників цього підприємства є гіршою порівняно з іншими АТ. Тобто навіть наші «найкращі» АТ ще досить далекі до здійснення діяльності на умовах забезпечення СЕЗ.

Основними негативними чинниками, що перешкоджають ефективній реалізації акціонерної власності в контексті забезпечення СЕЗ, є: загострення інвестиційної, інноваційної та екологічної проблем; недостатнє державне регулювання соціальної та екологічної відповідальності АТ; високий рівень тінізації економіки; відсутність достатньої підтримки з боку держави тих АТ, які сприяють забезпеченню СЕЗ; масовість рейдерства та його підтримка корумпованими чиновниками; спрямування приватизації на перерозподіл державної власності; масове відчуження працівників від власності;

нерозвиненість фондового ринку; систематичне порушення прав міноритарних акціонерів; неефективне управління акціонерною власністю.

Виявлені негативні особливості формування акціонерної власності в Україні не сприяють її розвитку в контексті забезпечення СЕЗ на відміну від акціонерної власності в розвинутих країнах світу, завдяки якій в значній мірі забезпечується СЕЗ. Крім того, за умов слабого державного регулювання акціонерної власності, намагаючись максимізувати прибуток, АТ й надалі будуть прагнути знижувати витрати, вдаючись до суспільно деструктивних заходів: зниження заробітної плати, зменшення зайнятості, монопольного завищення цін, використання застарілих технологій тощо, що не сприяє СЕЗ. Тому, для спрямування суб'єктів акціонерної власності на забезпечення СЕЗ, необхідне активне державне регулювання їх господарської діяльності.

Висновки до другого розділу

1. Головною передумовою до створення акціонерної власності в Україні була необхідність подолання монополії державної власності, потреба формування багатукладності форм власності для переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки. Для цього необхідно було провести роздержавлення та приватизацію економіки, результатом яких стало створення нової системи відносин власності, включаючи і формування акціонерної власності. Квазіринкові форми акціонування та корпоратизації, які відбувались не за класичним зразком акціонерної акумуляції капіталів, дозволили здійснити первісне нагромадження капіталу.

2. Основними етапами формування акціонерної власності в Україні є:
1) зародження акціонерної власності в процесі первісного нагромадження капіталу в умовах роздержавлення та «малої» приватизації в інтересах бувшої партійно-господарської номенклатури (кінець 80-х – початок 90-х

років ХХ ст.); 2) масове формування розпорошеної та інсайдерської акціонерної власності в процесі сертифікатної приватизації (1995–1998 рр.); 3) перерозподіл акціонерного капіталу у зв'язку зі зміною його суб'єктного складу в напрямку від працівників і менеджерів до зовнішніх інвесторів (переважно вітчизняних фінансово-промислових груп, «наближених» до державної влади) на фоні загальної концентрації акціонерної власності в процесі грошової приватизації та «реприватизації» (з 1999 р.).

3. Основними особливостями формування акціонерної власності у трансформаційній економіці України є: формування акціонерної власності на нетрудовій основі в результаті широкомасштабного роздержавлення та приватизації власності; неспівпадання реальної і формальної суб'єктної структури акціонерної власності; концентрація акціонерного капіталу в окремих фінансово-промислових групах та ін. Це визначило характер суперечностей у відносинах акціонерної власності: між асоційованою природою акціонерної власності і спрямованістю механізму її реалізації на інтереси вузького соціального прошарку; між номінальним та реальним статусом міноритарних і формальних акціонерів як власників акціонерного капіталу; між тенденцією до зростання концентрації акціонерного капіталу та його дезінтеграцією; між соціально-економічним потенціалом акціонерних товариств та вузькими межами реалізації акціонерної власності.

4. В Україні акціонерна власність має значний потенціал у забезпеченні СЕЗ. Зокрема, про це свідчать такі дані за 2003 р.: значна концентрація капіталу (30,1% основних засобів), велика кількість зайнятих (1,811 млн. осіб або 53,0% всієї середньорічної кількості працівників, зайнятих у промисловості), значна частка АТ у загальному обсязі промислового виробництва (65,7%). Здійснюючи найбільший внесок у ВВП (майже 75%), акціонерна власність займає домінуючі позиції у суспільному виробництві.

5. На основі емпіричних даних 156 великих промислових АТ, були розраховані та пронормовані відповідні соціальні і економічні показники, розраховано і проаналізовано динаміку мікроіндексу СЕЗ. Застосування цієї

методики дозволило виявити загальну позитивну тенденцію впливу великих промислових АТ на забезпечення СЕЗ в Україні у 1999–2010 рр.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [143–149].

РОЗДІЛ 3

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ АКЦІОНЕРНОЇ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Забезпечення активної ролі акціонерної власності у формуванні інноваційної моделі розвитку економіки України

Світовий досвід показує, що розв'язання завдання забезпечення СЕЗ можливе на основі інноваційної моделі розвитку економіки, яка передбачає докорінну перебудову технологічного способу виробництва. Найбільший потенціал у забезпеченні СЕЗ має саме акціонерна власність, ефективна реалізація потенціалу якої створює умови для використання досягнень науково-технічного прогресу, здійснення значних інвестицій у фізичний і людський капітал, застосування високоефективних екологічно безпечних технологій, підвищення конкурентоспроможності продукції.

Й. Шумпетер розкрив роль великих корпорацій як основного суб'єкта інноваційної діяльності в ринковій економіці [150, с.281-283]. У розвинених економічно та технологічно країнах світу інноваційна діяльність забезпечує стійке якісне зростання валового внутрішнього продукту, підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможність національної економіки, що разом дає змогу запровадити високі соціальні стандарти для населення. За світовими даними, в розвинутих країнах світу технологічні інновації забезпечують майже 50% ефективності ринкової економіки та до 80% приросту ВВП. Можна стверджувати, що саме ступінь розвитку і динамізм інноваційно-інвестиційних процесів формують у сучасних умовах стратегічну основу сталого економічного розвитку [151, с.4].

Підвищення конкурентоспроможності та прискорення соціально-економічного розвитку в постіндустріальну епоху, передусім, пов'язане з інноваціями [152, с.356]. Вчені, серед яких Б. Є. Кваснюк, С. І. Киреев, М. Я. Меламед, Т. В. Голікова та інші зазначають, що у XXI сторіччі відбувається всезагальне перетворення інновацій на основне джерело економічного зростання як підприємств, регіонів так і національної економіки в цілому [152, с.368]. Сьогодні загально визнано, що рівень і якість економічного зростання визначаються наявністю людського капіталу й ефективністю його відтворення, а також якістю існуючої інноваційної системи.

В сучасних умовах прискорення НТП, масштаби впливу інновацій на економічне зростання за деякими оцінками перевищують 90% [153–154]. Віддача, зумовлена дією нетехнологічних факторів, з часом знижується. Тобто існують певні межі забезпечення економічного зростання без інновацій. Отже, чим вищою є ефективність впровадження інновацій, тим більшими є потенційні можливості забезпечення СЕЗ. Через утвердження інноваційної моделі розвитку має бути забезпечено конкурентоспроможність української економіки, вихід її на траєкторію сталого розвитку.

Інновація – впровадження нової техніки, технології, організації виробництва і збуту товарів тощо, що дає змогу здобувати переваги над конкурентами, і підтверджується передусім патентами. Основними видами інновацій є: 1) техніко-технологічні; 2) продуктові – створення нових товарів або послуг; 3) маркетингові – вироблення нових методів діяльності на ринку; 4) організаційні – вдосконалення організаційних структур управління підприємствами; 5) управлінські – вдосконалення процесу управління підприємством, фірмою, компанією [11, с.281–282].

«У сучасному розумінні інновація визначається як процес і як кінцевий результат діяльності (інноваційної), втілений у вигляді новітнього або удосконаленого продукту, нових послуг, що мають ринковий попит або соціально-економічну значимість для суспільства, новітнього або

удосконаленого технологічного процесу, що використовується у практичній діяльності» [151, с.11].

Інновації безпосередньо впливають на економію витрат: зниження матеріале-, праце-, фондо-, енергоємності продукції. Крім того, використання досягнень НТП підвищує продуктивність факторів виробництва і зменшує навантаження на довкілля. Інноваційні процеси формують основу для СЕЗ, оскільки вони втілюються у нових продуктах і технологіях, методах організації виробництва та збуту, забезпечуючи технологічний відрив від конкурентів і служать підґрунтям для підвищення конкурентоспроможності як окремих підприємств, так й економіки країни у цілому.

Рівень розвитку науки і технологій, а також ефективність механізму комерціалізації їх результатів визначаються за методикою Всесвітнього економічного форуму шляхом обчислення індексу інноваційності, який є складовою загального індексу конкурентоспроможності. За індексом інноваційності Україна у 2009–2010 рр. посідала 62 місце серед 133 країн світу, тоді як в цілому за індексом конкурентоспроможності – 82. Якщо зважити на те, що у 2006–2007 рр. за індексом інноваційності Україна посідала 73 місце, то підвищення на понад 10 пунктів вгору за рейтингом свідчить про поступове посилення позицій України у забезпеченні інноваційного розвитку.

В Україні в умовах високого ступеня зношування основних засобів підприємств (60% у 2009 р. [99, с.95]), відсталості продуктивних сил і недосконалості соціально-економічних відносин необхідно підготувати матеріальну базу і удосконалити відносини власності для забезпечення СЕЗ. Для цього потрібно значно підвищити ефективність реалізації акціонерної власності, спрямувати її на формування інноваційної моделі розвитку економіки країни, зорієнтовувати на застосування екологічно чистих, менш ресурсомістких технологій виробництва.

Саме розробка і впровадження на великих АТ інновацій в Україні може забезпечити значне зростання обсягів і якості виробництва, підвищення рівня життя людей, збереження та відновлення довкілля. Відповідно до «Стратегії

економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 роки», одними з головних стратегічних пріоритетів є забезпечення СЕЗ та утвердження інноваційної моделі розвитку [5, с.43–45]. Це означає, що основою СЕЗ мають стати нові технології, знання та інформація. Їх поєднання і ефективне застосування суб'єктами акціонерної власності дасть можливість забезпечити нову якість економічного зростання.

Саме великі корпорації є основними суб'єктами господарювання, які визначають динаміку інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання [155, с.227]. Дослідження вчених-економістів, досвід провідних країн світу свідчать, що саме корпоративний сектор є основним генератором економічно ефективних нововведень. Для цього акціонерні компанії мають широкі можливості у залученні великого капіталу та висококваліфікованих робітників. Актуальними залишаються ідеї Й. Шумпетера щодо особливого значення великих корпорацій як суб'єктів інноваційної діяльності. На думку Й. Шумпетера, крупна корпорація з її професійним менеджментом та монопольною силою краще пристосована до виклику, що виходить від сучасних форм технічного прогресу, ніж приватнопідприємницька фірма [156, с.154].

Л. І. Федулова зазначає, що на сьогодні в Україні назріли умови для поєднання нагромадженого наукового та практичного досвіду у напрямку розробки інноваційної стратегії розвитку великих корпоративних структур як рушійної сили в забезпеченні інноваційної складової в економічному зростанні країни [157, с.26].

Дослідження О. Амоші [158], Є. Баляснікової [159], З. Поповича [160], В. Рихтюка [161] та інших науковців вказують на необхідність та шляхи забезпечення інноваційної моделі розвитку України. На думку В.Гейця, інноваційний тип розвитку визначається перенесенням акцентів на використання нових технологій, випуск високотехнологічної продукції, розробку прогресивних організаційних і управлінських рішень в інноваційній діяльності [162, с.106–107].

В. Л. Осецьким розкрито сутність та основні риси інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки України, її роль у переході до інтенсивного типу розвитку, формуванні структури інвестицій, яка забезпечує пріоритетний розвиток високотехнологічних галузей економіки з високою ефективністю та конкурентоспроможністю [163, с.8].

«Інноваційна модель розвитку економіки означає, що основою економічного розвитку має бути науково-технічний прогрес, глибокі якісні зрушення у факторах виробництва, високоефективні технології, концентрація ресурсів на конкурентоспроможних галузях НТП; вона передбачає докорінну перебудову технологічного способу виробництва, забезпечення на цій основі випереджаючого розвитку економіки, кардинальні зміни в людському факторі» [164, с.236].

«Інноваційна модель розвитку економіки – це модель, яка ґрунтується безпосередньо, на одержанні нових наукових результатів і їх технологічному впровадженні у виробництво, забезпечуючи приріст ВВП переважно за рахунок виробництва і реалізації наукомістких продукції та послуг. Її головною метою є забезпечення підвищення конкурентоспроможності національної економіки за рахунок використання вітчизняного і світового науково-технічного та освітнього потенціалів» [165, с.35].

Отже, основою інноваційної моделі розвитку економіки є інновації. Дослідження вчених-економістів свідчать, що вона складається з таких основних елементів, які знаходяться у взаємозв'язку:

- система продукування наукових знань та інновацій;
- система освіти та підвищення кваліфікації;
- система комерціалізації наукових знань та використання інновацій;
- система управління і регулювання інноваційного розвитку економіки.

Як зазначає М. Петрина, певні передумови для створення інноваційної моделі розвитку Україна вже має. «Найважливішими тут є конкурентні переваги країни, до яких належать: вигідне географічне положення в центрі Європи, наявність унікальних природних ресурсів; розвинута мережа ВНЗ і

державних наукових організацій; високий освітній рівень населення; наявність наукових надбань у ряді сфер діяльності, які належать до пріоритетних високотехнологічних і визначають світовий рівень розвитку; високий рівень кваліфікації робітників обробної промисловості» [165, с.36].

До перспективних напрямків науково-технічних розробок в Україні відносять: розвиток технологій в аерокосмічній галузі, судно-, літако-, автомобілебудування; робототехніку; радіо- і наноелектроніку, нанофізику; новітні інформаційні технології; біотехнології у сільському господарстві, виробництво біопалива, добрив та засобів захисту рослин; біоінженерію і генетику; виробництво медичних препаратів; розробку енергетичного обладнання та енергозберігаючих технологій та ін. Зауважимо, що поряд з підприємствами державної форми власності, в цих галузях економіки зосереджені переважно підприємства акціонерної форми власності.

Найбільші потенційні можливості у реалізації інноваційної моделі розвитку економіки, прискореному розвитку високотехнологічного виробництва мають великі акціонерні компанії, що створюють наукоємну продукцію і сприяють підвищенню технологічного рівня підприємств, впровадженню прогресивних наукових і технологічних досягнень. Великі корпорації є ядром національних інноваційних систем розвинених країн світу.

Одна із суперечностей економіки України полягає в тому, що посідаючи провідне місце у світі по показнику кількості науковців, країна залишається на узбіччі використання результатів наукових досліджень порівняно з високорозвинутими країнами, у яких до 85–90% приросту ВВП забезпечується шляхом виробництва та експорту наукоємної продукції. Частка України на світовому ринку високотехнологічної продукції (який оцінюється приблизно в 2,5–3 трлн. дол.), становить близько 0,1% [5, с.112–113].

«Статистика свідчить, що найбільш сприятливими для впровадження інновацій є великі промислові корпорації з чисельністю працівників від 10 тис. до 25 тис. осіб» [166, с.79]. «Інноваційна активність малих промислових підприємств з кількістю працюючих до 50 чол. є у 14 разів нижчою за

інноваційну активність підприємств з кількістю працюючих понад 5 тис. чол. Великі корпоративні структури демонструють порівняно більшу схильність до впровадження інновацій» [167, с.42–43].

«Накопичений досвід світової господарської практики показує, що підтримувати конкурентоспроможність економіки, долати всі труднощі фінансування інвестиційного процесу та забезпечувати розповсюдження нових технологій і науково-технічних досягнень може лише висококонцентрований капітал» [157, с.10].

Разом з тим, складність ситуації в економіці України полягає в тому, що темпи концентрації акціонерного капіталу, що лежать в основі великого високотехнологічного виробництва, явно недостатні. Сприяння розвитку національного науково-технічного потенціалу вимагає зусиль у збільшенні масштабів виробництва, стимулювання розширення меж акціонерної власності.

«У більшості розвинених країн світу частка витрат корпорацій на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки (НДДКР) в загальному обсязі національних НДДКР перевищує 65%, а в середньому по країнах ОЕСР вона наближена до 70%» [166, с.72]. «Корпорації є лідерами у процесі створення і практичної комерційної реалізації нововведень. Великі світові корпорації здатні виконувати НДДКР усім фронтом, акумулюючи при цьому великі ресурси для практичної реалізації нововведень» [166, с.67].

Більшість великих світових корпорацій здійснює увесь спектр НДДКР фундаментальні, прикладні дослідження і розробки. Саме великі корпорації здатні створювати масштабні багатовитратні проекти, пов'язані з довготривалим науковим пошуком, здійснювати багатоцільові дослідження, об'єднуючи вчених і спеціалістів різних наукових напрямків [166, с.71].

«На сьогодні у більшості країн корпоративна наука посідає перші місця за обсягами витрат і чисельності наукових кадрів, кількістю отриманих патентів, потоку технічних нововведень у вигляді продуктів, процесів і послуг. Ні університети, ні державні лабораторії не можуть рівнятися з корпоративною наукою. Університетська наука може скласти конкуренцію корпоративній

тільки за шириною фронту фундаментальних досліджень, але більшість провідних корпорацій є лідерами і в цій галузі. Чисельність науково-дослідного персоналу, який займається НДДКР в корпораціях, складає понад 60% кадрового потенціалу науки більшості розвинених країн» [166, с.72].

На відміну від розвинутих країн, де більшість науковців працюють у промисловості, в Україні такі фахівці зосереджені переважно в науково-дослідних організаціях. Такий розподіл вчених високої кваліфікації не сприяє розробці та впровадженню інновацій у виробництво.

Консолідація зусиль наукових, урядових, бізнесових кіл суспільства на комплексному вирішенні проблем формування національної інноваційної системи, спроможне відкрити перспективи для впровадження інноваційної моделі розвитку країни, забезпечити підвищення темпів економічного зростання [168, с.56].

Незважаючи на складні економічні умови і зниження чисельності кадрового складу, науково-технічний потенціал в Україні на сьогодні залишається досить потужним. За даними Державної служби статистики України, у 2010 р. кількість організації, які виконують наукові дослідження й розробки, становила 1303, що практично відповідає рівню 1991 р. (1344). Незважаючи на те, що кількість організації, які виконують наукові дослідження й розробки, у 2010 р. порівняно з 1991 р. майже не змінилась, загальна чисельність науковців за ці роки зменшилась з 295010 до 89534 осіб (на 69,7%) [93]. Масовий відтік «інтелекту» з України сприяє СЕЗ країн Заходу, незважаючи на понесені витрати нашою країною на підготовку висококваліфікованих кадрів.

В Україні наявний значний потенціал інноваційного розвитку, але інноваційна активність підприємств має тенденцію до зниження. Так, якщо у 2000 р. інноваціями займаються 18,0% промислових підприємств, то у 2010 р. – 13,8%. Для порівняння: у Японії цей показник становить 70–80%, у країнах ЄС – 50–70%. На вітчизняних промислових підприємствах частка тих, які впроваджували інновації, знизилася з 14,8% у 2000 р. до 11,5%, а питома вага

реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції становила лише 7,0% у 2002 р. і 3,8% у 2010 р. [93].

Однією з найгостріших проблем в Україні є недостатнє фінансування інновацій, що посилює її відставання від розвинених країн світу за рівнем і темпами розвитку науки і техніки, кількості нових технологій і розробок, впроваджених у виробництво.

Серед проблем, що негативно впливають на формування інноваційної моделі розвитку економіки України виділимо такі: сировинно-напівфабрикатна спрямованість виробництва; переважання галузей важкої промисловості; значна залежність промислового виробництва від зовнішньої кон'юнктури; високий ступінь залежності національної промисловості від імпорту енергоносіїв; недостатнє зростання попиту на промислову продукцію з боку вітчизняних споживачів, високий ступінь зношеності основних фондів.

Великою проблемою залишається незначна частка вітчизняної наукомісткої продукції в структурі ВВП. В Україні цей показник становить приблизно 1,2%, тоді як у провідних країнах він складає понад 2–3% (Ізраїль – близько 3,5% ВВП, Швеція – майже 2,4%, Фінляндія, Німеччина – близько 2,3%. Великобританія – 2,2%). Українська економіка розвивається практично без наукових розробок, і це в той період, коли в розвинутих країнах до 90% приросту ВВП досягаються за рахунок інноваційної діяльності [165, с.39].

Лише вітчизняні експортери складної високотехнологічної продукції мають у даний час необхідність і реальну зацікавленість у проведенні НДДКР. Переконливим у цьому напрямі є приклад «локомотивів» машинобудування в Україні – ЗАТ «Новокраматорський машинобудівний завод», де ключовою стратегією розвитку підприємства є здійснення внутрішньокорпоративних НДДКР, та ВАТ «Мотор Січ», в якому найвища питома вага витрат на дослідження і розробки у загальній сумі витрат на технологічні інновації [70, с.244].

Низька інноваційна активність вітчизняних підприємств є перешкодою для формування національної інноваційної моделі розвитку. Тому одним з

основних завдань економічної політики в Україні є стимулювання інноваційних процесів загалом і, зокрема, інноваційної активності суб'єктів акціонерної власності.

Розглянемо стан інноваційної активності вітчизняних промислових підприємств в Україні (Додаток И). Як бачимо, спостерігається швидке падіння впровадження інновацій. Якщо в 1994 р. 26,0% промислових підприємств впроваджували інновації, в 1995 р. – 22,9%, то в 2005 р. – лише 8,2%. До 2007 року питома вага промислових підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність, зростає до 11,5%, у 2009–2010 рр. була в межах 10,7–11,5%, тоді як у США, Японії, Німеччині й Франції цей показник становив 70–80%.

Незважаючи на те, що в цілому інноваційна активність підприємств в Україні залишається на досить низькому рівні, проте, провідну роль у здійсненні інновацій займають суб'єкти акціонерної власності. Зокрема, у 2004 р. в економіці інноваційною діяльністю займалися 1180 підприємств (12,3% від їх загальної кількості), серед яких переважну більшість складала АТ – 676 (57,3% від загальної кількості підприємств, які займалися інноваційною діяльністю) [70, с.523]. У 2006 р. серед 918 промислових підприємств, які реалізовували інноваційну продукцію, кількість АТ становила 521 (56,8%) (Додаток И табл. И.2).

Найбільшою також є частка АТ у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції. Зокрема, у 2007 р. цей показник становив 34,534 млрд грн. (85,9%). Фінансово-економічна криза негативно позначилась на інноваційній активності АТ, а тому, за період 2008–2010 рр. частка АТ у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції знизилась з 81,0% до 68,7% (Додаток И табл. И.3). Про визначну роль АТ у здійсненні інновацій свідчить їх значна частка у загальному обсязі витрат на інноваційну діяльність у промисловості України, яка за період 2006–2010 рр. становила 47,3–81,6% (Додаток И табл. И.4).

Кількість впроваджених технологічних нововведень в Україні у 1994–2002 рр. скоротилась з 1181 до 520 (у 2,3 рази), проте, до 2007 р. цей показник

зріс до 881 (у 1,7 разів) і до 2009 р. знову зменшився до 641 (на 27,2%) (Додаток II табл. II.1). Тобто створюється ще мало зразків нової техніки, у т.ч. з використанням ліцензій, патентів та інших засобів правового захисту об'єктів інтелектуальної власності.

Про вагому частку у здійсненні інновацій суб'єктами акціонерної власності в Україні свідчать, зокрема, дані за 2004, 2005 рр.: частка витрат на технологічні інновації АТ становила 70,2 та 81,9% відповідно, тоді як за цим показником частка державного некорпоративного сектора становила 19,8 та 12,8%, а приватного – 0,5 та 0,6% відповідно [70, с.108–109]. У 2005 р. в цілому частка витрат на інновації, що здійснювалися АТ, становила 3,9 млрд грн. (68%) [70, с.455–457]; витрати на технологічні інновації в розрахунку на одне підприємство у АТ становили 7,378, у державного некорпоративного сектора – 5,705, а у приватного сектора – 0,164 млн грн./од. [70, с.114–115].

Основним напрямком діяльності переважної більшості інноваційно активних підприємств було створення й впровадження технологічно нової чи значно удосконаленої продукції (здійснення продуктивних інновацій). Хоча за період 2003–2009 рр. цей показник значно зменшився, з 7416 до 2685 найменувань відповідно. В Україні зменшилась кількість впроваджених нових технологічних процесів: у 2009 р. цей показник був майже вдвічі менший за відповідний у 1994 р. (Додаток II табл. II.1).

Отже, незважаючи на нагальну потребу запровадження прогресивних технологій, технічне оновлення виробництва здійснюється дуже низькими темпами та незначними обсягами. Рівень технологічного переозброєння вітчизняної економіки ще незначний. Більшість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, впроваджують нову продукцію, а меншість – нові технології. Це підтверджує переважно екстенсивний характер інноваційних процесів, свідчить про те, що інноваційна продукція впроваджується переважно шляхом використання наявного обладнання і наявних технологій.

Внаслідок зниження інноваційної активності підприємств, скоротилася частка інноваційної продукції в загальному обсязі відвантаженої продукції (з

7,0% у 2002 р. до 3,8% у 2010 р.). У той же час, спостерігається тенденція до значного зростання частки реалізованої інноваційної продукції, що йде на експорт. Якщо у 2000 р. від загального обсягу реалізованої інноваційної продукції в Україні на експорт спрямовувалось 24,9%, то у 2008 р. – 51,6% [99, с.325]. Ці дані свідчать про те, що навіть той незначний обсяг інновацій, який здійснюється в Україні, переважно працює на економіку розвинутих країн!

Питома вага промислових підприємств, що займалися інноваціями у загальній їх кількості, за період 2000–2006 рр. зменшилась з 18,0% до 11,2%. У 2007 р. частка таких підприємств зросла до 14,2%, у 2008–2009 рр. знизилась до 13% і 12,8% відповідно, а у 2010 р. знову зросла до 13,8% (Додаток К табл. К.1). Зауважимо, що не всі підприємства, які займаються інноваціями, їх впроваджують. Так, за період 2000–2010 рр. питома вага промислових підприємств, що впроваджують інновації, в цілому зменшилась з 14,8% до 11,5% (Додаток И табл. И.1).

Загальна сума інноваційних витрат в Україні за період 2000–2008 рр. зросла з 1,760 до 11,994 млрд. грн., у 2009 р. зменшилась до 7,950 млрд. грн., а у 2010 р. незначно зросла – до 8,046 млрд. грн. (Додаток К табл. К.1). Однак офіційна статистика показує обсяги фінансування в поточних цінах, які не відображають впливу інфляції. В реальному ж вимірі протягом останніх років відбулося скорочення інноваційних витрат.

При аналізі розподілу інноваційно активних промислових підприємств за напрямками здійснених інновацій виявлено, що більшість підприємств (55–69%) віддає перевагу придбанню і впровадженню машин, устаткування, установок та інших основних фондів, що сприяє швидкому одержанню прибутку. Інноваційні витрати у цьому напрямку за період 2000–2008 рр. номінально зросли більш ніж у 7 разів (з 1,075 до 7,665 млрд. грн.), у кризовому 2009 р. значно зменшились (до 4,975 млрд. грн.), а у 2010 р. незначно відновились (до 5,052 млрд. грн.) (Додаток К табл. К.1).

Спостерігається тенденція до зростання на промислових підприємствах України витрат на підготовку виробництва для впровадження інновацій,

дослідження і розробки, придбання нових технологій, виробниче проектування та інше. У 2010 р. частка витрат на придбання машин та обладнання, пов'язані з упровадженням інновацій, становила 62,8%, дослідження і розробки – 12,4%, придбання нових технологій – 1,8%.

Акціонерні компанії мають значні можливості у мобілізації великих капіталів і використанні їх на інноваційні розробки та їх впровадження у виробництво. Джерелом фінансування інновацій може бути як нерозподілений прибуток, кредити банків, так і доходи, отримані від випуску акцій.

Основним джерелом фінансування технологічних інновацій є власні кошти підприємств, частка яких у загальному обсязі фінансування інноваційних робіт за період 2000–2010 рр. коливалася в межах 59,4–87,7%. Обсяг фінансування інноваційних робіт за рахунок коштів державного бюджету у 2010 р. становив лише 87,0 млн. грн. (частка у загальному обсязі фінансування інноваційної діяльності мізерна – 1,1%). Частка іноземних інвесторів різко зросла у 2010 р. до 30,0%, хоча в період 2000–2008 рр. коливалась в межах 1,0–8,8% (Додаток К табл. К.2).

Для АТ в Україні також основним джерелом фінансування витрат на інноваційну діяльність є власні кошти, частка яких у загальному їх обсязі за період 2006–2010 рр. була в межах 62,5–87,7%. Обсяг фінансування інновацій, здійснених в АТ за рахунок коштів державного бюджету, у 2010 р. становив лише 2,032 млн. грн. (частка у загальному обсязі фінансування витрат на інноваційну діяльність мізерна – 0,1%). Частка іноземних інвесторів різко зросла у 2009 р. до 13,1%, хоча в період 2006–2008 рр. коливалась в межах 0,4–2,2% (Додаток К табл. К.3).

Аналіз показує, що рівень фінансування державою розвитку науки не відповідає загальноновизначеним цивілізованим вимогам. Академік НАНУ Б.Патон вважає, що відсутність постійно визначеного позитивного відношення до долі наукових результатів призвело до посилення відомих негативних явищ у вітчизняній науці. «В Україні є все необхідне для проведення повноцінної інноваційної політики – незавантажені промислові потужності, наявність

великої кількості перспективних інноваційних розробок, і головне – висококваліфіковані кадри, готові їх реалізувати» [169, с.4].

«Незважаючи на загальні незначні масштаби інноваційної діяльності, слід відзначити позитивний вплив впровадження інновацій на економічні показники виробництва. Так, більше 90% підприємств, що впроваджували інновації, отримали приріст обсягів продукції, підвищили свою конкурентоспроможність та розширили ринки збуту; 60% – замінили застарілу продукцію новими її видами; більше 43% – знизили матеріало-, енергомісткість продукції, 35% – впровадили нові технології, направлені на охорону навколишнього середовища» [151, с.42]. Отже, за умов широкомасштабного впровадження інноваційної моделі розвитку економіки можна отримати значний соціально-економічний ефект та в цілому забезпечити СЕЗ в Україні.

Незважаючи на зростання реального ВВП у 2000–2008 рр., в Україні не були використані в повному обсязі наявні можливості щодо концентрації науково-технічних, капітальних та інших ресурсів для досягнення змін у галузевій структурі економіки за рахунок суттєвого збільшення виробництва технологічних інновацій та поліпшення якості економічного зростання.

На сьогодні не відбулося суттєвих змін стосовно оптимізації структури промисловості України порівняно із стандартами розвинутих країн світу. Сировинна орієнтація промислового виробництва в Україні не тільки збереглася, але й посилилася. Пристосуватися до існуючого міжнародного поділу праці за наявної структури виробництва Україна може лише як сировинний придаток, що постачає на світові ринки дешеві товари, сировину та напівфабрикати. Така роль для України є дуже небезпечною, оскільки ставить її розвиток у пряму залежність від коливань світової кон'юнктури.

Сучасними тенденціями вдосконалення галузевої структури промисловості у світі визнано збільшення питомої ваги машинобудування та галузей, що обслуговують споживчий попит. Стосовно України слід констатувати, що тут сформувалась галузева структура, що характеризується як

індустріально-аграрна, з невідпинним зростанням питомої ваги енерго-, матеріаломістких і екологічно небезпечних виробництв.

Нинішня структура промисловості в Україні зумовлює високу витратність економіки та вимагає значних коштів на підтримку її функціонування, оскільки базові галузі характеризуються високою капітало-, фондо- та енергоємністю виробництва. Енергоємність ВВП в Україні становить 0,76 кг у.п./грн. [170] або, за даними Міжнародного енергетичного агентства, 0,5 кг н.е./дол. США (ПКС), що у 2,6 рази перевищує середній рівень енергоємності ВВП розвинутих країн світу.

Проблема формування інноваційної моделі розвитку економіки України загострюється внаслідок високого ступеня зносу основних виробничих засобів. У промисловості цей показник з 2000 по 2009 рр. зріс з 48,8% до 61,8% відповідно, а в цілому по Україні – з 43,7% до 60,0% [99, с.95]. Внаслідок цього в нашій країні й досі домінують екстенсивні фактори економічного зростання. Інвестиції переважно спрямовуються на підтримку вже існуючого виробничого потенціалу підприємств на капітальний ремонт та часткове вдосконалення наявного виробничого потенціалу.

Головними причинами незадовільного стану справ з науково-технічним оновленням А. А. Чухно називає: «1) недооцінку держави, приниження її ролі, що зумовило деградацію структури економіки, падіння науково-технологічного рівня виробництва, перетворення України з індустріально розвинутої в країну з переважанням сировинної економіки; 2) спрямування зусиль бізнесменів, які отримали у власність великі підприємства в процесі приватизації, не на розвиток та вдосконалення виробництва, а на максимальне використання устаткування і витрачання сировини в інтересах власного збагачення» [75, с.5].

Л. І. Федулова та інші виділяють цілу систему *перешкод* на шляху становлення інноваційної моделі розвитку в Україні складовими якої є: «недостатність фінансових ресурсів для забезпечення наукових досліджень і впровадження інноваційних розробок; відсутність результативної нормативно-правової системи регулювання і стимулювання інноваційної діяльності;

невідповідність корпоративних структур головним вимогам інноваційного розвитку; відсутність дієвої системи пріоритетів розвитку науково-технологічної сфери; повільне формування сучасного і масштабного ринку інноваційної продукції; неготовність апарату державного управління до результативної діяльності, спрямованої на інноваційний розвиток економіки» [70, с.373–374].

Ми погоджуємося з висновком про складність переходу України до інноваційної моделі розвитку. Як зазначає В. В. Радченко, зумовлюється це рядом чинників, найвпливовіші з яких є два: перший пов'язаний з досить глибокою трансформаційною кризою, що вкрай негативно позначилося на стартових позиціях інноваційної моделі, а суть другого в тому, що в промисловості ще не сформована ефективна система відносин власності, яка була б адекватною сучасним вимогам продуктивних сил [164, с.235–236].

Для обґрунтування напрямів формування в Україні інноваційної моделі економічного розвитку необхідно визначити основні проблеми, що стримують цей процес. Такими, на нашу думку, є:

- низький рівень державних витрат на освіту і науку, слабкий зв'язок науки та виробництва;
- застарілі технології та високий ступінь зношеності основних фондів;
- структурна деформованість економіки України, домінування в ній сировинних галузей і галузей з низьким рівнем обробки, які мають порівняно низький потенціал інноваційної активності і ефективності;
- низький попит на високотехнологічну вітчизняну продукцію на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- невідповідність системи організації виробництва і менеджменту завданням інноваційного розвитку;
- недосконалість законодавства щодо стимулювання державою науково-технологічної та інноваційної діяльності, відсутність дієвого захисту інтелектуальної власності;
- недостатність розвитку інноваційної інфраструктури, яка б поєднувала

ланки «освіта» – «наука» – «виробництво»;

- нерозвиненість механізмів комерціалізації результатів завершених науково-технічних розробок та впровадження їх у виробництво;

- високий економічний ризик залучення інвестицій до сфери високотехнологічного виробництва;

- вимушеність вітчизняних підприємств у своєму інноваційному розвитку розраховувати переважно на власні кошти.

У зв'язку з наявністю вищезазначених проблем, постає питання вибору типу стратегії інноваційного розвитку економіки України. Світовій практиці притаманні три типи стратегії інноваційного розвитку, а саме:

- стратегія перенесення, що передбачає використання зарубіжного науково-технічного потенціалу і перенесення його досягнень на терени власної економіки;

- стратегія запозичення, сутність якої в опануванні виробництва високотехнологічної продукції, яка вже вироблялася в інших країнах, але при цьому використовується національний науково-технічний потенціал і власна дешева робоча сила;

- стратегія нарощування, яка базується на власній науково-технічній базі, але при цьому залучаються іноземні вчені й конструктори, інтегрується фундаментальна і прикладна наука [92, с.14].

Перші дві стратегії інноваційного розвитку в Україні можуть бути реалізовані лише частково. Це пов'язано з недостатністю коштів для придбання патентів та ліцензій; недостатньою кваліфікацією окремих робітників, що створює передумови структурного безробіття; загрозою втрати технологічної самостійності країни та посиленні залежності у постачанні сировини і комплектуючих виробів; ввезенням в країну застарілих технологій. Але перші два типи інноваційного розвитку можуть бути прийнятними у тих галузях діяльності, де є недостатні власні наукові напрацювання, проте є висококваліфіковані кадри. Це дасть змогу поступово нарощувати експортний потенціал щодо високотехнологічної продукції.

На нашу думку, для України найбільш відповідним є третій тип інноваційного розвитку – стратегія нарощування. Потрібно, об'єднавши потенціал держави та акціонерної власності, мобілізувати науково-технічні, матеріальні й людські ресурси, щоб забезпечити інноваційний розвиток на власній науково-технічній базі. При цьому держава повинна стимулювати формування інноваційної моделі розвитку в Україні. Наприклад, в Японії замість прийнятого в перші повоєнні десятиріччя курсу на переймання новітніх науково-технічних досягнень на організаційних засадах масової закупівлі патентів та ліцензій сьогодні вже більш вираженою є політика найактивнішого сприяння вітчизняним дослідженням та розробкам у галузях електротехніки, робототехніки, фундаментальній науці [171, с.119].

Одним із завдань держави є забезпечення механізмів впровадження наукових результатів у практику, тобто забезпечення інтеграції освіти, науки і практики. «Сьогодні стало зрозумілим, що без об'єднання промислового, банківського і торговельного капіталу цю задачу здійснити неможливо. Свого часу в нашій країні завдяки помилковій політиці руйнування великих підприємств (на догоду інтересам олігархічних кланів) зруйнували і матеріальне підґрунтя науково-технічної діяльності. Зараз держава проводить політику на відродження крупних підприємств, на створення фінансово-промислових груп, здатних відродити й надалі нарощувати науково-технічний потенціал країни» [92, с.15].

Ми вважаємо, що стратегічними пріоритетами формування інноваційної моделі розвитку економіки України є випереджальний розвиток продуктивних сил, підвищення ефективності реалізації акціонерної власності, активні інституційно-організаційні перетворення в економіці. Матеріальною основою їх реалізації є активна інвестиційна та інноваційна політики держави, які спираються на використання бюджетно-податкових, грошово-кредитних та структурно-інвестиційних інструментів впливу держави на формування інноваційної моделі розвитку економіки.

З урахуванням сутності інноваційно-орієнтованої моделі розвитку

економіки, аналізу проблем, які існують на шляху її формування в Україні, визначимо основні *напрями формування інноваційної моделі розвитку економіки України:*

1. Структурна перебудова економіки: збільшення частки високотехнологічного виробництва і зменшення частки добувних, енергоємних та забруднюючих доквілля галузей.

2. Реіндустріалізація виробничого потенціалу на основі якісного інноваційного оновлення та розширення основних фондів підприємств.

3. Створення ринку інноваційної продукції, на якому буде забезпечений належний рівень захисту інтелектуальної власності.

4. Підвищення ефективності організаційно-функціональної структури науково-технічного потенціалу країни.

5. Вдосконалення вітчизняної системи освіти і підготовки кадрів, які дадуть можливість розробки, швидкого освоєння і впровадження у виробництво нових технологій.

6. Перехід на інноваційно стимулюючу систему оподаткування.

7. Розширення імпорту технологій у галузі машинобудування, що обслуговують сировинні, енергетичні, транспортні сектори господарства, що сприятиме їхньому інноваційному ресурсозберігаючому розвитку.

8. Створення та впровадження системи підтримки експорту високих технологій та наукомісткої продукції, а також сприяння імпортозаміщенню компонентів, що є необхідними для створення новітніх технологій.

9. Пільгове кредитування й спільна участь АТ та держави у фінансуванні великих інноваційних проектів. Надання безпроцентних чи пільгових позик і грантів організаціям та відомим науковцям для реалізації інноваційних проектів у науково-технічній сфері, розвитку співробітництва з науковцями інших країн.

10. Стимулювання високоефективних видів зайнятості за рахунок: підвищення оплати праці працюючим в сфері науки та освіти, професійної підготовки та перепідготовки кадрів, розвитку венчурного підприємства,

інформаційних мереж, створення умов для роботи висококваліфікованих спеціалістів в Україні.

Ключовим завданням розбудови інноваційної моделі є забезпечення структурних зрушень у напрямку зростання частки виробництва високотехнологічних галузей. Пріоритетами політики модернізації промисловості, як зазначає В. В. Радченко, є державне сприяння розвитку наукоємних виробництв та галузей, освоєння виробництва продукції та системи машин, що забезпечуватимуть впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, комплексне технічне та технологічне переоснащення виробництва, розвиток ринку високих технологій [164, с.238].

Для стимулювання інноваційного розвитку економіки необхідно здійснити перехід на систему оподаткування, яка б передбачала: зниження податку на прибуток, встановлення інших податкових пільг для підприємств, що впроваджують технічні інновації та для нових підприємств, що працюють у високотехнологічному секторі; надання податкових пільг при впровадженні нових технологій для галузей, де можливе використання ресурсозберігаючих технологій; здійснення інноваційного тиску на господарські суб'єкти введенням санкцій на випуск застарілої продукції та використання неефективних ресурсо- й енергоємних та екологічно небезпечних технологій.

Інноваційна модернізація промислового комплексу передбачає створення нових підприємств з використанням сучасних досягнень НТП, капітальну реконструкцію діючих підприємств, а також інші форми розповсюдження і утвердження інновацій. Необхідним є широке використання інформаційно-комунікаційних технологій, комп'ютеризації та ін.

Прямою підтримкою високотехнологічних галузей виробництва має стати *інфраструктура інноваційної діяльності*. Уваги потребує і розгортання *інфраструктури захисту прав інтелектуальної власності*, до якої повинні увійти не тільки органи, що видають відповідні захисні документи, а й патентні бібліотеки та загальнодоступні бази даних, які дали б можливість вітчизняним авторам здійснювати на сучасному рівні патентний пошук, патентні суди і т.п.

Гострою проблемою є розвиток технологічної інфраструктури, яка б сприяла мінімізації розриву між стадіями розробки інновацій (інноваційні центри, бізнес-інкубатори, технопарки). Необхідно стимулювати створення в акціонерних компаніях сегментів НДДКР у вигляді наукових центрів та венчурних фондів, а також науково-технічного співробітництва зі світовими лідерами високих технологій. Пріоритетним є створення надійної системи досліджень ринкового попиту на науково-технічну та інноваційну продукцію шляхом стимулювання розвитку державно-корпоративних науково-консультаційних інститутів.

Умови для забезпечення СЕЗ на базі інноваційного оновлення створюватимуться шляхом розвитку інноваційної інфраструктури, у тому числі таких її основних типів: **технополіси, технопарки, бізнес-інкубатори, інноваційні центри, спеціальні економічні зони.**

«Технопарки – це науково-промислові комплекси або конгломерати науково-академічних установ, навчальних закладів, дослідно-конструкторських організацій і промислових підприємств, головною метою яких є діяльність щодо виконання інвестиційних та інноваційних проектів, виробничого впровадження наукомістких розробок, високих технологій та продукції, конкурентоспроможної на світових ринках» [172, с.11]. Метою створення технологічних парків в Україні є прискорення науково-технічного прогресу в найбільш наукоємних і перспективних напрямках розвитку економічної могутності держави. Економічним механізмом, створеним для підвищення ефективності діяльності технопарків, є спеціальний режим інвестиційної і інноваційної діяльності, що передбачає встановлення податкових пільг.

Зазначимо, що інфраструктура інноваційного розвитку в Україні перебуває в зародковому стані. В ній представлені лише окремі типи інноваційних структур, зокрема технопарки, бізнес-інкубатори, а функціонування спеціальних економічних зон взагалі призупинена. Отже, в нашій країні наявна не лише обмежена чисельність інноваційних структур, а й склалася їх функціональна та структурна неповнота.

Україна, маючи достатньо потужний науково-технологічний потенціал, дуже слабо використовує його. Майже повна байдужість до нових знань і високих технологій, які створюються вітчизняними науковцями, призвела до фактичної ізоляції наукових установ від виробничої сфери. Звідси випливає завдання створення умов для органічного поєднання науково-технологічної і виробничої сфер, підготовки кадрів високої кваліфікації для високотехнологічних галузей, а також менеджерів інноваційної діяльності.

«Як показує світовий досвід, найдинамічнішого розвитку набули ті регіони, де сформувалися подібні технопаркам промислові або інноваційні кластери. Вони є об'єднаннями взаємопов'язаних різних організацій (промислових компаній, дослідних центрів, наукових установ, органів державного управління та інші) на основі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, пов'язаних між собою технологічним ланцюжком. Кластери спрямовують свою діяльність на виробництво інноваційної продукції світового рівня, їх створення є особливо ефективним при реалізації програм економічного розвитку окремих регіонів, а іноді – навіть цілих країн» [158, с.29].

«Прикладом діючого інноваційного кластеру вугільного машинобудування є технопарк «Вуглемаш». На основі Українського науково-дослідного, проектно-конструкторського і технологічного інституту вибухозахищеного та рудничного електроустаткування, який працює з багатьма галузями промисловості, планується створення інноваційного кластеру з виробництва вибухозахищеного електроустаткування та інших» [158, с.29].

Близькими до кластерних утворень є формування потужних економічних структур, де спільна діяльність підприємств, що займаються різними видами діяльності, відбувається в межах одного організаційного об'єднання. В Україні це такі потужні виробничі комплекси, як «Норд», «Стирол» та ін.

Утвердження інноваційної моделі розвитку передбачає перехід до нового технологічного способу виробництва, який в літературі дістав назву *постіндустріальної стадії цивілізаційного прогресу* [173, с.6]. Такий

технологічний спосіб виробництва зумовлює і відповідний господарський механізм, головною ознакою якого є розробка і впровадження інновації (ресурсних, продуктових, технологічних, організаційних). Створення умов для СЕЗ в Україні в значній мірі залежить від ефективності діяльності великих АТ як провідників формування інноваційної моделі розвитку.

3.2. Підвищення ефективності реалізації акціонерної власності на основі удосконалення механізму екологізації виробництва в Україні

Формування соціально орієнтованої, екологічно безпечної ринкової економіки пов'язане з урахуванням інтересів не тільки теперішніх, але й майбутніх поколінь. Для цього необхідно удосконалити існуючий механізм екологізації економічних відносин. В умовах трансформаційної економіки необхідно одночасно створювати соціально- і екологічно орієнтовану організаційно-управлінську систему.

В Україні рівень техногенного навантаження на навколишнє природне середовище є досить високим, який створюють переважно великі промислові АТ, зважаючи на значну частку АТ в загальному обсязі промислового виробництва (62,4% у 2003 р. [95, с.318–319]), високий ступінь зношеності основних фондів (53–58%), високий рівень матеріаломісткості продукції (близько 60% (Додаток С), переважання в списку найбільших екологічно небезпечних об'єктів та ін.

Екологічна ситуація в Україні є вкрай катастрофічною. Обсяг шкідливих викидів усіх видів від виробничо-господарської діяльності промислових підприємств перевищує допустимі норми в 3–7 разів і продовжує зростати. У 2010 році у розрахунку на 1 км² території країни в повітря викидалося 11,1 т шкідливих речовин, обсяг наявних відходів (I–III класів небезпеки) становив 20587,7 тис. т, а обсяг забруднених зворотних вод у природні поверхневі водні

об'єкти сягало 1744 млн. м³ [99, с.509, 513, 524]. Україна посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води, залізної руди та інших корисних копалин на одиницю ВВП, а також за обсягами виробництва промислових відходів у розрахунку на одну особу.

Діючий механізм екологізації виробництва є неефективним у зв'язку наявністю багатьох його недоліків, зокрема: досить низького рівня екологічних податків та штрафів, формального обліку еколого-економічної діяльності, виділення незначних коштів на вирішення екологічних проблем, неефективної галузевої структури виробництва та ін. На більшості підприємств не використовуються сучасні способи організації виробництва, зокрема, екологічний менеджмент та маркетинг, екологічний аудит.

За розрахунками фахівців, забруднення НПС завдає значних економічних збитків національним економікам країн світу. Навіть за приблизними розрахунками щорічні збитки від деградації природи оцінюються у розвинутих країнах в 0,4–2% ВВП, у країнах Східної Європи – 3–5% ВВП, у країнах СНД – 6–15% ВВП, в Україні – 10–15% ВВП [174, с.73]. Це зумовлено зменшенням продуктивності та передчасним зношенням основних засобів, погіршенням стану природних ресурсів. Така ситуація пов'язана з тим, що сьогодні в Україні діє такий механізм екологізації виробництва, в якому капіталовкладення направляються не на усунення причин забруднення та нераціонального ресурсоспоживання, а на подолання їх наслідків.

Екологічна ситуація в Україні характеризується є незадовільною. За свідченням експертів, у деяких областях нашої країни техногенне навантаження на природне середовище у 4–5 разів перевищує аналогічні навантаження порівняно з розвинутими країнами світу. Більше того, у зв'язку з великою зношеністю основних засобів нашої промисловості, високою ймовірністю аварій та техногенних катастроф, цей розрив з часом зростатиме. В кінці ХХ ст. щорічний об'єм забруднюючих речовин, що припадав на 1 кв. км площі України, був у 6,5 рази вище, ніж у США, і в 3,2 рази – ніж у країнах ЄС [175, с.249].

Структура промислового виробництва в Україні характеризується домінуванням металургійної, енергетичної, вуглевидобувної, хімічної, нафтохімічної і машинобудівної промисловості, що зумовлює інтенсивне споживання енергії, сировини, водних і земельних ресурсів, а також збільшенням навантаження на довкілля. «Україна займає восьме місце в світі як джерело двоокису вуглецю в енергетичній галузі, її внесок складає 2,35% загальносвітових викидів цієї речовини» [176, с.168].

Однією з найбільш забруднюючих галузей промисловості є металургійна, викиди якої досягають 38% загальної кількості забруднюючих речовин. Вплив підприємств нафтохімічного комплексу характеризується викидами в атмосферу вуглеводнів, сірчаної кислоти, сірковуглецю, ртуті, фтористих і інших шкідливих сполук. Хімічні підприємства скидають щороку у відкриті водоймища 70 млн. куб. метрів неочищених або недостатньо очищених стоків. Хімічна промисловість і підприємства нафтогазового комплексу вважаються об'єктами підвищеного екологічного ризику, вони є потенційними джерелами катастрофічного забруднення довкілля. Одним з основних забрудників атмосферного повітря є також підприємства теплоенергетики (близько 30% всіх шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел) [176, с.168–169].

На нашу думку, головними причинами, які привели до загрозливого екологічного стану в Україні, є: застаріла технологія виробництва та високий ступінь зношеності основних фондів (60% у 2009 р.); надмірна енергоємність (загальне енергоспоживання на одиницю ВВП в Україні в 1,8 раза більше, ніж у Росії, в 3,5 раза більше, ніж у Польщі, та у 8,3 раза більше, ніж у розвинутих країнах Європи [177, с.283]) і ресурсомісткість виробництва; високий рівень концентрації промислових об'єктів; неефективна структура промислового виробництва з високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв; відсутність належних природоохоронних систем та стимулюючого механізму екологізації виробництва.

У зв'язку з відсутністю узагальнених даних щодо впливу вітчизняних промислових АТ на навколишнє природне середовище, проаналізуємо наявні дані

Державної екологічної інспекції України щодо впливу окремих промислових АТ на довкілля та результати вжитих заходів з попередження і зменшення викидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище.

За даними відділу регулювання екологічної безпеки Департаменту екологічної безпеки та поводження з небезпечними хімічними речовинами та відходами Міністерства екології та природних ресурсів України, станом на 22.02.2011 серед переліку 100 об'єктів, які є найбільшими забруднювачами довкілля в Україні, більшість – це великі промислові акціонерні компанії. Наприклад: ВАТ «Дніпровський металургійний комбінат ім. Дзержинського», ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», ВАТ «Запоріжсталь», ВАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь», ВАТ «Дніпропетровський металургійний завод ім. Петровського», ВАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча», ВАТ «Запорізький завод феросплавів», ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття», ВАТ «Алчевський металургійний комбінат», ВАТ «Лисичанська сода», ЗАТ «Херсонський нафтопереробний завод», ВАТ «Черкаське хімволокно», ВАТ «Рівнеазот», ВАТ «Сумихімпром», ВАТ «Азот» та ін. [178].

За даними звіту екологічної інспекції в Луганській області про результати інспекційної діяльності за 2009 рік, на її території знаходиться такі екологічно-небезпечні об'єкти (в контексті найбільшого впливу на стан повітряного басейну міст): СО «Луганська ТЕС» ТОВ «Східенерго», ВАТ «Алчевський металургійний комбінат», ЗАТ «Сєверодонецьке об'єднання Азот», ВАТ «Алчевськкокс», ЗАТ «ЛІНІК», ВАТ «Лисичанська сода», ТОВ «Рубіжанський Краситель» [179].

Основним забруднювачем атмосфери в Луганській області залишається енергетична галузь – викинуто забруднюючих речовин в атмосферне повітря в 2008 р. 173,6 тис. тон (або 30,7 % від валового обсягу викидів). Викиди від основних виробничих процесів підприємств металургійної галузі в 2008 р. становили 98,5 тис. тон – 17,4 % від валового обсягу викидів Луганської області.

Рівень здоров'я людей в значній мірі залежить від якості середовища його перебування. Так, у структурі захворювань дорослого населення Луганської області переважають хронічні захворювання – хвороби системи кровообігу, гіпертонічна та ішемічна хвороби серця, кількість яких має тенденцію до зростання і у порівнянні з 2000 р. збільшилася в 1,2–1,4 рази.

У містах з високою концентрацією промисловості і недопустимим рівнем забруднення атмосфери реєструється значно підвищений рівень захворюваності дітей до 14 років новоутворюваннями, хворобами органів дихання, уроджених аномалій розвитку, хвороб крові, ендокринної системи.

Таким чином, незадовільна еколого-гігієнічна ситуація і показники здоров'я населення свідчать про негативний вплив факторів зовнішнього середовища на стан здоров'я робітників та майбутнього покоління, що тільки віддаляє Україну від забезпечення СЕЗ.

В Луганській області у 2008 р. з метою охорони атмосферного повітря виконано 9 заходів. Досягнуто зменшення викидів забруднюючих речовин на 7,8 тис. тон. Традиційний напрямок зниження викидів – будівництво нових, реконструкція і удосконалення існуючих очисних споруд, впровадження передових технологічних процесів і устаткування, яке відповідає сучасним вимогам промислової екології.

За даними звіту екологічної інспекції в Сумській області про результати інспекційної діяльності за 2009 рік, найбільшими забруднювачами довкілля є ВАТ «Сумхімпром», НГВУ «Охтирканафтогаз», Сумське лінійно-виробниче управління магістральних газопроводів, Качанівський ГПЗ, ВАТ «Сумське НВО ім. Фрунзе» [180].

Основні порушення ВАТ «Сумхімпром» у 2009 р., що були виявлені в ході планової перевірки: протягом тривалого часу підприємством не вирішується питання щодо відведення земельної ділянки під полігон будівельних відходів, і, як наслідок, будівельні відходи розміщуються по всій території підприємства; встановлено негативний вплив відвалу фосфогіпса на території Токарівської сільської ради на стан підземних вод (фосфати, амоній);

неефективно працюють локальні очисні споруди санаторію-профілакторію «Олдиш»; виявлено спалювання сухої рослинності на очисних спорудах підприємства та незначне забруднення земель шламовими стоками.

З проведеного аналізу результатів впливу на довкілля окремих великих промислових АТ в Україні з'ясовано, що:

- поряд з природними державними монополіями (НАК «Енергетична компанія України», ВАТ «Державна енергогенеруюча компанія «Центренерго» та інші) провідне місце за кількістю підприємств і обсягами забруднення довкілля займають великі промислові АТ;

- внаслідок зменшення обсягів промислового виробництва та виконання природоохоронних заходів зменшились викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря та воду, що сприяло поліпшенню екологічного стану в Україні;

- у місцях з високою концентрацією промислового виробництва і недопустимим рівнем забруднення навколишнього середовища реєструється значно підвищений рівень захворюваності. Це, крім зменшення кількості наявних природних ресурсів, негативно впливає на стан здоров'я робітників та майбутнього покоління.

- на окремих промислових АТ ефективно здійснюються заходи з попередження і зменшення викидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище (будівництво нових, реконструкція і удосконалення існуючих очисних споруд, проведення планово-попереджувальних ремонтів чи заміни очисних установок та ін.).

Однією з проблем забезпечення СЕЗ є суперечність між глобальним характером екологічної кризи, з одного боку, і недосконалістю існуючих механізмів екологізації виробництва, з іншого. Для запобігання загостренню цієї суперечності цілі господарської діяльності підприємств мають бути приведені у відповідність до екологічних вимог суспільства та Концепції сталого розвитку України [181], яка передбачає інтеграцію економічного зростання і екологічного імперативу.

Основоположним принципом Концепції сталого розвитку України є пріоритет екології над економікою, іншими словами – верховенство екологічних критеріїв і вимог над економічними. Забезпечення СЕЗ в Україні залежить від ефективності реалізації зазначеної Концепції як на національному рівні, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання, особливо великих промислових АТ.

Провідним напрямом для забезпечення СЕЗ в Україні є екологізація виробництва і господарської системи. Під **екологізацією виробництва** розуміють «...цілеспрямований процес перетворення економічної діяльності, метою якої є зменшення загального деструктивного впливу виробничої діяльності, виробничого споживання елементів природи і процесу споживання товарів та послуг на навколишнє середовище» [182, с.102].

«Екологізація сучасного виробництва передбачає впровадження ресурсозберігаючих і екологобезпечних техніко-технологічних процесів, способів і методів раціонального управління природно-ресурсовим потенціалом, завдяки яким за максимального отримання споживчих продуктів забезпечується належна якість навколишнього середовища» [183, с.465].

Екологізація виробництва передбачає розширене відтворення екологічно безпечної продукції та технологій, наукових розробок, інформації, технічних засобів і прийняття управлінських рішень, які спрямовані на забезпечення екологічних умов виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Наслідки господарювання в Україні виявляють недостатню ефективність існуючих економічних і управлінських механізмів, призначених заінтересувати менеджерів та власників підприємств здійснювати екологізацію виробництва, у тому числі великих акціонерних компаній, які в значній мірі можуть забезпечувати економічне зростання і одночасно бути джерелом екологічної небезпеки. Тому підвищення ефективності реалізації акціонерної власності має бути забезпечене шляхом удосконалення механізму екологізації виробництва.

Механізм екологізації виробництва, як і будь-який механізм господарювання, можна удосконалювати шляхом зміни окремих форм

виробничих відносин (прибутку, ціни, кредиту, податків, дотацій тощо) у межах, що визначаються закономірностями функціонування, рівнем розвитку продуктивних сил, станом довкілля. Тим самим, можна створити ефективний, дієвий механізм екологізації виробництва, поліпшуючи його інструментарій – методи стимулювання раціонального природокористування, системи оподаткування, цінової політики, фінансування і кредитування природоохоронних заходів, систему санкцій за екологодеструктивне господарювання, регулювання відносин власності на природні ресурси тощо.

В основі природоохоронної діяльності України лежить механізм екологізації виробництва, законодавчі основи якого були запроваджені постановою Кабінету Міністрів України №18 від 13 січня 1992 року «Про затвердження Порядку визначення плати і стягування платежів за забруднення навколишнього природного середовища та Положення про республіканський позабюджетний фонд охорони навколишнього природного середовища» з метою економічного стимулювання природоохоронних заходів, відшкодування еколого-економічних збитків, завданих забрудненням довкілля.

Основними законодавчими актами, що забезпечують державну політику природокористування і охорони довкілля, є Конституція України (ст. 16) та Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [184]. Відповідно до останнього із зазначених законодавчих актів, органам місцевого самоврядування надано право приймати рішення про припинення господарської діяльності, яка несе загрозу екологічній безпеці громадян. Підставою для припинення діяльності підприємства може служити порушення екологічних нормативів, встановлених державою.

Механізм екологізації виробництва передбачає наявність системи спонукальних інструментів, що спрямовують економічну поведінку суб'єктів господарювання на здійснення ресурсозберігаючих та природоохоронних заходів. Тобто, на досягнення еколого-економічної збалансованості функціонування суспільного виробництва та якісного стану довкілля.

Для визначення напрямів удосконалення існуючого механізму екологізації виробництва необхідно проаналізувати дієвість сучасних економічних регуляторів природокористування. Основу механізму екологізації виробництва в Україні становлять такі *інструменти*:

1) *збори за забруднення навколишнього природного середовища* (за викиди в атмосферне повітря, за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, за розміщення відходів);

2) *платежі за спеціальне використання природних ресурсів* (за спеціальне використання водних ресурсів; за користування надрами для видобування корисних копалин; за користування надрами з метою, не пов'язаною з видобуванням корисних копалин; за землю; за спеціальне використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду; за спеціальне використання диких тварин; за спеціальне використання рибних та інших живих водних ресурсів);

3) *позови за збитки, заподіяні природі та штрафи, пред'явлені за порушення природоохоронного законодавства*;

4) *державне фінансування природоохоронних заходів*;

5) *регулювання відносин власності на природні ресурси*.

Як видно з даних, що містяться в додатку Л табл. Л.1, за період 2002–2007 рр. спостерігалась тенденція до зниження частки екоресурсних платежів у доходах зведеного бюджету з 3,95% до 2,70%, але вже у 2008 році цей показник зріс до 3,12%. Якщо при цьому врахувати, що частка фактично сплачених екологічних зборів у загальній сумі пред'явлених за період 1996–2009 рр. зросла з 18% до майже 100%, то фактично збори за спеціальне використання природних ресурсів були ще меншими, хоча дисциплінованість економічних суб'єктів щодо сплати екологічних зборів останніми роками покращилась. Зауважимо, що ця частка є дуже низькою порівняно з обсягами і темпами вичерпання природних ресурсів в Україні. При цьому у складі природноресурсних платежів різко домінують надходження від плати за землю (близько 65–73%). Ще меншою є частка зборів за забруднення навколишнього

природного середовища у доходах зведеного державного бюджету (0,28–0,5%) та позовів за збитки, заподіяні природі, та штрафи, пред'явлені за порушення природоохоронного законодавства (0,002–0,011%).

«При своїй значній формальності, збори за забруднення НПС, як і платежі за спеціальне користування природними ресурсами, безперервно девальвуються. Про це свідчить, зокрема, їх динаміка за 1997–2000 рр. на прикладі промислових підприємств: у 2000 р. такі платежі знизилися до рівня 0,02–0,17% вартості товарної продукції» [185, с.66].

Статистичні дані (Додаток Л) свідчать, що номінально витрати на охорону навколишнього природного середовища в Україні протягом 1996–2010 років зростали (у т.ч. поточні витрати та капітальні інвестиції). При цьому, частка поточних державних витрат на охорону навколишнього природного середовища є незначною (1,3–4,1%), тоді як надходження від природокористування становлять майже незмінну частку доходів бюджету (2,70–3,95%).

«Однією з причин низького рівня фінансування видатків за розділом 20 «Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека» Держбюджету є те, що видатки на збереження довкілля не віднесені до захищених статей, визначених Законом України про Державний бюджет України. Бюджетним кодексом України встановлено, що податки, збори та інші податкові платежі зараховуються до бюджетів повністю. Це призводить до того, що з року в рік збори за спеціальне використання природних ресурсів, наприклад, направляються до бюджету не цільовим призначенням на природоохоронні заходи, як це передбачає ст. 46 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а «розчиняються» в його доходній частині» [186, с.69].

Звичайною є практика, коли фактичні обсяги фінансування значно нижчі за передбачені в державному бюджеті. Кошти, які виділяються з бюджету на природоохоронні заходи, не дають можливості в повному обсязі реалізувати екологічні проекти. Причому більша частина державних витрат здійснюється,

швидше, для послаблення забруднення, ніж для охорони природних ресурсів. До того ж ці кошти використовуються недоцільно або не за призначенням [186, с.68]. Така ситуація негативно впливає на стан фінансування природоохоронних заходів і в цілому на забезпечення СЕЗ.

Не спрацьовує у якості мотиваційного засобу розв'язання проблем раціоналізації природокористування порядок нарахування платежів за забруднення довкілля. Через низькі їх рівні, підприємства навряд поспішатимуть з інвестиціями в охорону і покращення якості довкілля. Про низьку екологічну ефективність цього інструмента свідчить те, що рівень платежів є набагато меншим порівняно з рівнем покриття заподіяної навколишньому середовищу шкоди [186, с.67].

«Аналогічно виявляється ситуація із штрафами за екологічні порушення. Оскільки в Україні вони встановлюються здебільшого в абсолютних показниках або ґрунтуються на розрахунку неоподаткованого мінімуму доходів населення, то ця система штрафів взагалі не виконує екологічно позитивної регулятивної функції» [186, с.68]. В. Міщенко наголошує, що плата за землю і плата за надра (як головні складові надходжень) становлять менше, ніж 1% вартості зерна, овочів, рудних концентратів, вугілля, газу й нафти. За цих умов їх регулююча роль виявляється мінімальною: як правило, вони не забезпечують навіть функцій відтворення природних ресурсів [185, с.64].

Зазначимо, що за нашими розрахунками, зробленими на основі даних Державної служби статистики України [97, с.98, 534], у 2008 р. загальний обсяг операційних витрат підприємств з реалізованої продукції становив 2917389,5 млн. грн. З вирахуванням із загальної суми витрат на охорону навколишнього природного середовища, частки витрат за рахунок коштів Держбюджету (у поточних витратах $2,4\% \cdot 8444,6 = 202,670$ млн. грн. та у капітальних інвестиціях $19,0\% \cdot 3731,4 = 708,966$ млн. грн.), підприємства на охорону довкілля у 2008 р. витрачали 11264,364 млн. грн. або лише 0,4% до загального обсягу операційних витрат.

Отже, як свідчить практика, розмір плати за забруднення НПС не враховує всього обсягу екологічних і соціальних втрат, не забезпечує покриття навіть мінімально необхідних природоохоронних потреб, а низький рівень відповідних нормативів не відповідає проголошеному принципу: «забруднювач платить». До цього додаються негнучкість відповідних механізмів екологічного управління, шляхи удосконалення яких висвітлені у праці О.Веклич [187].

Вищенаведені негативні тенденції екодеструктивного функціонування вітчизняних промислових підприємств та окремих АТ свідчать про недосконалість діючого механізму екологізації виробництва в Україні. Для його удосконалення необхідно прискорити процес адаптації вітчизняного законодавства з питань природокористування та охорони довкілля до норм екологічного законодавства ЄС.

«Найважливішими заходами законодавства ЄС стосовно екологізації можна визнати наступне: гармонізацію товарних стандартів з дотриманням високих вимог до екологічної небезпечності виробництва та збереження навколишнього середовища; вирівнювання різних екологічних стандартів в межах єдиного економічного простору ЄС з метою дотримання принципів справедливої конкуренції; заходи щодо захисту дикої природи та її мешканців; заходи щодо підтримки та збереження чистоти водоймищ; заходи щодо попередження екологічного забруднення внаслідок знищення відходів як промислового, так і побутового походження; заходи щодо збереження озонового шару землі» [188, с.20].

«Головний постулат ефективного регулювання у природоохоронній сфері полягає у тому, що ставки плати за забруднення мають відповідати величинам екологічних збитків від забруднення кожного окремого типу. Проте західний досвід показав, що реалізація принципу «забруднювач платить» (податок Пігу) як економічного інструмента не вичерпує ефективних засобів екологізації» [189].

Як свідчить досвід розвинутих країн, удосконалення механізму екологізації виробництва можливе шляхом введення «податку на продукт» –

податку, яким обкладається продукція, яка в один з періодів свого життєвого циклу забруднює довкілля. Наприклад, податок на нафтопродукти, природний газ, вугілля, пестициди та ін. [189]. Цей податок заснований на принципі «споживач платить» і є непрямим податком, який включається в ціну продукції в розмірі, необхідному для ліквідації негативних наслідків споживання даного продукту. Крім того, необхідне введення інших екологічних податків.

«Озеленення» податкової системи в цілому здійснюється у всіх розвинених країнах світу. Окрім цього необхідне економічне стимулювання природоохоронних заходів у вигляді податкових пільг. Так, в Чехії і Словаччині на п'ять років звільняється від податку на прибуток, отриманого в результаті впровадження сонячної, вітрової або гідроелектричної енергії. У Польщі надаються податкові пільги при інвестуванні в охорону довкілля в сільському господарстві.

Вдаючись протягом останніх років до так званих «зелених податків» (податків на товари і виробничі процеси, які забруднюють, ушкоджують чи знищують навколишнє природне середовище), країни ЄС тим самим штучно погіршують конкурентоспроможність своїх підприємств, зайнятих екологічно брудним виробництвом продукції. Це призводить до того, що скорочується не лише виробництво відповідних товарів та послуг, але також і їх експорт. Тим самим, ресурси, які вивільняються в результаті такої структурної перебудови, використовуються в «екологічно чистих» галузях економіки, що призводить до поліпшення якості навколишнього середовища у цих країнах. Водночас, виробництво екологічно брудної продукції зростає в країнах з низькими екологічними нормами забруднення довкілля, у т.ч. і в Україні.

Оцінка впливу екологічного законодавства на підприємницьку діяльність дає підстави зробити висновок, що у світі існують три **типи механізмів екологізації виробництва**:

– м'який механізм, що ставить рухливі екологічні рамки для економічного розвитку, який спрямований на пом'якшення наслідків небезпечних ситуацій, катастроф та на здійснення стабілізаційних і компенсаційних заходів;

– стимулюючий механізм, що використовує економічні важелі та формує екологічні орієнтири та пріоритети у товаровиробників, який сприяє використанню сучасних ресурсозберігаючих технологій, утилізації відходів, збільшенню видатків на охорону навколишнього природного середовища;

– жорсткий механізм екологізації – передбачає застосування прямих заходів державного регулювання (ліцензування, штрафи та ін.), найбільш радикальним з яких може бути закриття екологічно брудного виробництва [188, с.22].

Попередній аналіз стану механізму екологізації виробництва показав, що в Україні спостерігаються ознаки існування м'якого механізму екологізації. Це негативно позначається на ефективності реалізації акціонерної власності і не сприяє забезпеченню СЕЗ в Україні. На нашу думку, більш ефективним було б впровадження стимулюючого механізму екологізації виробництва. Насамперед йдеться про активне застосування податкових пільг та зниження ставок процентів за кредити за умов здійснення підприємствами природоохоронних заходів, дотримання екологічних норм та стандартів. Невід'ємною складовою стимулюючої екологічної політики є фінансування природоохоронної діяльності як на рівні держави, так і на рівні окремих підприємств.

Аналіз ефективності реалізації акціонерної власності в межах діючого механізму екологізації виробництва свідчить про необхідність поєднання та пошуку нових стратегічних напрямів його розвитку. З досвіду розвинутих країн відомо, що своєю ефективністю механізм екологізації виробництва зобов'язаний насамперед збалансованому поєднанню прямих регуляторів примусово-обмежувального характеру з непрямими регуляторами стимулюючо-компенсаційного характеру. Для підвищення ефективності реалізації акціонерної власності з метою забезпечення СЕЗ виділимо такі основні **напрями удосконалення механізму екологізації виробництва в Україні:**

1) «озеленення» податкової системи, зокрема, завдяки збільшенню частки природноресурсних і екологічних зборів і платежів у загальній сумі

оподаткування підприємств, розширенню бази оподаткування за забруднення довкілля шляхом введення «податку на продукт»;

2) посилення системи економічного стимулювання підприємств до екологічно безпечного природокористування шляхом: надання пільгових кредитів; регресивного оподаткування; податкових пільг; «податкових канікул»; зменшення мита; дотацій на екологоорієнтовані проекти; пільгового рекламування екологічно чистої продукції; прискореної амортизації основних засобів, що використовуються для покращення природокористування;

3) визначення для кожного виду природних ресурсів тієї частки платежів за їх використання, яка матиме природоохоронне спрямування і надходитиме до державного чи місцевих бюджетів;

4) чітке визначення (специфікація) прав власності на природні ресурси;

5) впровадження спеціальних режимів інвестиційної діяльності щодо стимулювання інвестицій у розвиток екологобезпечної інфраструктури і реалізації інвестиційних проектів з мінімальним ступенем екологічного ризику;

6) удосконалення методики визначення нормативів екологічних зборів і штрафів з підвищенням їх компенсаційної ролі у відновленні навколишнього природного середовища, оскільки на сьогодні вони є занадто низькими і фактично не здійснюють регулюючої функції;

7) зміна системи обліку витрат у зв'язку з повним включенням внутрішніх екологічних витрат до собівартості продукції, публікація звітів щодо «екоєфективності діяльності підприємств»;

8) перегляд розмірів лімітів, які встановлюються для підприємств залежно від регіональних граничних меж викидів і не достатньо враховують фактичної заподіяної шкоди довкіллю; ринкова реалізація права на забруднення навколишнього природного середовища (в межах допустимих норм) у вигляді сертифіката, який може бути проданий іншим підприємствам;

9) посилення моніторингу техногенного впливу підприємств на навколишнє природне середовище, зокрема, через удосконалення засобів контролю і екологічної статистичної звітності підприємств з установами

адміністративної відповідальності їх керівників за її достовірність;

10) перехід від традиційного «техногенного» управління підприємством до управління, яке б запобігало шкідливому впливу на довкілля, тобто еколого-економічного управління (екологічного менеджменту);

11) формування системи екологічного аудиту [191], який виявляє невідповідність технологічного процесу його результату та системи управління вимогам природоохоронних норм; ліцензування, сертифікація суб'єктів екологічного підприємництва, які виробляють екологічно безпечні товари;

12) формування гнучкої системи екологічного страхування з метою акумуляції фінансових коштів на усунення шкоди, яка наноситься навколишньому природному середовищу і здоров'ю населення;

13) поглиблення наукових досліджень з проблем екологізації виробництва, зокрема, з розробки дієвого механізму стимулювання природоохоронної діяльності з боку держави.

Механізм екологізації виробництва повинен удосконалюватися в напрямі підвищення ефективності регулювання відносин власності (у т.ч. на природні ресурси) та екологічної спрямованості бюджетно-податкової, грошово-кредитної, інвестиційної і цінової політик.

Важливість регулювання відносин власності на природні ресурси визначається обмеженістю їхніх запасів для національної економіки, а також нерівномірністю їхнього розподілу по території країни. Разом з тим, для підвищення ефективності використання природних ресурсів необхідне чітке визначення їхніх суб'єктів і об'єктів власності.

На сьогодні спостерігається змішування формальних і неформальних власників на природні ресурси, а також недостатня визначеність об'єкта і суб'єкта власності. З одного боку, природні ресурси належать усьому суспільству, з іншого, – кожна адміністративно-територіальна громада має право розпоряджатися ними. Це породжує безліч неурегульованих питань правового характеру й у підсумку безсистемне використання економіко-екологічного потенціалу в цілому. Отже, необхідний розподіл державних,

регіональних і місцевих прав економічного використання природних ресурсів на паритетній основі, суспільний контроль за цим процесом для забезпечення СЕЗ.

Встановлення нормативів екологічних платежів повинно відповідати теоретичному положенню про те, що підприємство буде вкладати кошти в екологізацію виробництва доти, поки обсяг цих витрат менше плати за забруднення довкілля, тобто, поки це не перестане бути економічно вигідним. Зауважимо, що витрати по відшкодуванню екстерналій (зовнішніх збитків середовищу і населенню) не можуть бути цілком перекладені на виробника. Для компенсації витрат вагому роль повинні відіграти державні трансферти, екологічні фонди, пільгові банківські кредити, екологічне страхування. Це дасть змогу без значних початкових капіталовкладень створити передумови для впровадження ресурсозберігаючих екологічно чистих технологій.

До важливих складових механізму екологізації виробництва відносяться грошово-кредитна і податково-бюджетна політики. Необхідно здійснювати цільове фінансування і кредитування тих підприємств, що забезпечують ефективне використання природних ресурсів, сприяють забезпеченню СЕЗ з ретельним контролюванням витрат виділених коштів. Комерційні банки мають враховувати при видачі кредитів ступінь не тільки економічної, але й екологічної вигідності проектів, екологічний ризик. А центральний банк повинен стимулювати такі банки шляхом зниження облікової ставки процента та норми обов'язкових резервів.

Недоліком сучасного механізму екологізації виробництва є те, що в ньому фактично відсутнє пільгове кредитування природоохоронних заходів, пільгове оподаткування екологоконструктивної діяльності, надання субсидій на формування екологічної інфраструктури. До того ж, як слушно зазначається у науковій літературі, в системі природоохоронного регулювання спостерігається тенденція до девальвації ціннісних параметрів природних ресурсів, тобто погіршується ситуація з урахуванням реальної вартості природних благ [185, с.62].

Така прогресуюча недооцінка екологічної складової, будучи чинником деформації цінових співвідношень на всіх рівнях господарювання, стає перепорою для ресурсозбереження, екологоконструктивної структурної перебудови економіки, екологізації національного господарства, що суперечить проголошеним екологічним пріоритетам і принципам сталого розвитку України [186, с.63].

З огляду на масштаби користування природними ресурсами потрібно істотно підвищити економічне значення податків і платежів за природокористування, посилити контрольню-наглядову діяльність за їх сплатою відповідно до реальних результатів впливу на довкілля.

Сучасна система оподаткування в Україні зосереджена на оподаткуванні заробітної плати, прибутку, собівартості, тобто основне навантаження здійснюється на працю та капітал. З урахуванням досвіду розвинутих країн доцільно змінити її так, щоб у дохідній частині бюджету значно збільшилася частка плати за користування природними ресурсами, податків на деструктивну екологічну діяльність і зменшилась частка податків на доходи фізичних осіб, прибуток підприємств, ПДВ та ін.

Виділимо такі важливі аспекти у реструктуризації податкової системи: збільшення питомої ваги «зелених» податків, створення податкових стимулів для раціонального використання і економії природних ресурсів та зниження рівня забруднення довкілля. Підвищення частки оподаткування природоексплуатуючого сектора економіки сприятиме раціональному використанню природних ресурсів, розподілу природної ренти на користь суспільства. Тобто, аналогічно до змін, які відбуваються в багатьох країнах ЄС, без збільшення частки податків у ВВП, необхідно перенести акцент з оподаткування фонду заробітної плати і прибутку підприємств на оподаткування потоків природних ресурсів і шкідливих викидів у НПС. Крім цього, через фіскальну функцію мита можна регулювати споживання сировини і готової продукції, які не відповідають екологічним стандартам.

Виходячи з соціоекологічних результатів діяльності підприємств, необхідне пільгове оподаткування екологічно чистих виробництв, інвестиційна підтримка «зелених» бізнес-проектів. Необхідно визначити критерії пільгового оподаткування для різних видів виробничої діяльності залежно від ступеня впливу на навколишнє природне середовище. Втрати бюджетних коштів у зв'язку з впровадженням податкових пільг можуть компенсуватися надходженнями від додаткового оподаткування підприємств з екологічно небезпечною технологією або продукцією. При цьому, метою і критерієм діяльності економічних суб'єктів повинна стати не лише прибутковість інвестування, а й забезпечення СЕЗ.

«Поряд з податковими пільгами суб'єктам підприємницької діяльності, як показує зарубіжний досвід, можуть надаватися окремі субсидії у розмірі до 30% інвестиційних витрат на дослідницьку діяльність з моніторингу, скорочення викидів та недопущення забруднення навколишнього середовища. Усі субсидії на програми боротьби із забрудненням навколишнього середовища надаються підприємствам з державного бюджету або із спеціальних фондів міністерств, які займаються питаннями охорони природи» [192, с.81].

Одним з ефективних заходів по забезпеченню екологізації виробництва є також уведення термінів прискореної амортизації екологічно чистої і ресурсоберегаючої техніки, що збільшує швидкість відшкодування основних засобів виробництва. Так, допустимі норми амортизації у Японії, США і Німеччині складають від 50 до 100% у першому році, для малих і середніх підприємств – по 30% вартості устаткування щорічно протягом трьох років.

До найдієвіших стимулів природоохоронної діяльності, що мають перспективи у наших умовах, екологи відносять ринкову реалізацію права на забруднення. Цей засіб заохочуватиме підприємства до використання високоефективних очисних споруд і ґрунтується на різниці між фактичним та екологічно допустимим рівнями забруднення [192, с.81].

Одним з напрямів удосконалення механізму екологізації виробництва є перехід від традиційного «техногенного» управління підприємством до

управління, яке б запобігало шкідливому впливу на навколишнє природне середовище, тобто еколого-економічного управління (екологічного менеджменту). Саме цей напрям і має враховувати розвиток акціонерної власності (екологічний аудит і звітність, систему еколого-економічного управління та екологічний маркетинг).

«Еколого-економічне управління є складовою частиною загальної системи управління, яка враховує та реалізує цілі охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування при плануванні, проведенні та контролі господарських дій для забезпечення збалансованого функціонування екосистем і виконання довгострокових планів фірми» [193, с.37].

Отже, необхідною є реалізація «Концепції державної політики у сфері управління якістю продукції» (2002 р.), яка передбачає створення і сертифікацію продукції, систем менеджменту якості, систем екологічного менеджменту відповідно до вимог стандартів ISO 9000 та ISO 14000.

«У межах еколого-економічного управління, орієнтованого на ринок, ключова функція при виявленні потенціалу природоохоронної діяльності належить екологічному маркетингу як особливому виду людської діяльності, спрямованій на задоволення потреб за допомогою обміну, що підтримує еколого-економічну рівновагу» [193, с.40].

Підприємства України активно здійснюють екологічний маркетинг при виході на ринки розвинутих країн світу, де екологічний фактор використовується як стратегія для досягнення конкурентних переваг. На внутрішньому споживчому ринку екологічний фактор ще не виконує такої ролі, адже тут попит на екологічно чисту продукцію є незначним. Для розвитку ринку екологічно чистої продукції в Україні необхідно удосконалити систему стандартизації та сертифікації продукції, розвивати систему екологічного маркування товарів (на зразок «без ГМО»). Екологічний знак виступає як мотив для прийняття рішення про купівлю екологічно чистих товарів.

В рамках стимулюючого механізму екологізації виробництва в сучасних умовах неабиякого значення набуває екологічне страхування. Воно спрямоване

на вирішення екологічних проблем суспільства, оскільки створює організаційно-правові засади врегулювання проблем екологічної безпеки, контролює дії економічних суб'єктів стосовно дотримання екологічних стандартів та заохочує їх до впровадження екологічно зорієнтованих безвідходних технологій.

На нашу думку, збалансоване поєднання вищезазначених стимулюючо-компенсаційних та примусово-обмежувальних інструментів дозволить підвищити ефективність реалізації акціонерної власності в межах діючого механізму екологізації виробництва в Україні. Механізм екологізації виробництва повинен містити такі інструменти, дія яких змушуватиме виробників обмежувати свою природоруйнівну діяльність, спонукатиме до впровадження екологічно безпечних способів ведення господарства, застосування інноваційних екологоорієнтованих технологій, що призведе до поліпшення якості довкілля і може стати основою для забезпечення СЕЗ в Україні.

3.3. Створення ефективної системи управління акціонерною власністю в Україні

Пріоритетним напрямком підвищення ефективності реалізації акціонерної власності в контексті забезпечення СЕЗ в Україні є створення ефективної системи управління нею. Управління акціонерною власністю безпосередньо впливає на якість інвестиційних та інноваційних процесів, використання людського капіталу, засобів виробництва та природних ресурсів, удосконалення організаційно-технічних відносин, узгодження приватних, колективних та суспільних інтересів.

З'ясуємо сутність поняття «управління акціонерною власністю», яке значно ширше порівняно зі змістом понять «корпоративне управління» та

«управління акціонерними товариствами». Зазначимо, що ключовим у забезпеченні ефективного управління акціонерною власністю на мікрорівні є те, наскільки ефективним є корпоративне управління, тому у змісті параграфу ми переважно розглядатимемо роль корпоративного управління у забезпеченні СЕЗ. Крім того, необхідно з'ясувати які заходи повинна вжити держава для створення ефективної системи управління акціонерною власністю на макрорівні для забезпечення СЕЗ.

Рішенням ДКЦПФР України від 11 грудня 2003 р. №571 затверджено «Принципи корпоративного управління». В цьому документі визначається сутність корпоративного управління як системи відносин між інвесторами-власниками товариства, його менеджерами, а також заінтересованими особами для забезпечення ефективної діяльності товариства, рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин.

Д. М. Русак трактує корпоративне управління як систему заходів і правил, спрямованих на узгодження інтересів власників підприємства й акціонерів, з одного боку, і підвищення ефективності функціонування підприємства на основі посилення взаємозв'язку між радою директорів і професійним менеджментом, що забезпечує економічне зростання, з іншого боку [194, с.9].

Як зазначає Л. І. Тараш, корпоративне управління стає невід'ємною складовою розвитку вітчизняного корпоративного сектору і впливає на формування капіталу та забезпечення сталого економічного зростання [195, с.1]. Вона визначає управління акціонерною власністю як спосіб цілеспрямованого впливу на процес створення і реалізації акціонерної власності з метою розширеного кількісного та якісного відтворення, здійснюваний власниками капіталу в порядку виконання функцій управління [195, с.5].

В енциклопедичному словнику поняття **«управління акціонерними товариствами»** визначається як свідомий цілеспрямований вплив вищого органу управління цими товариствами, а також ради директорів, інституціональних інвесторів та опосередковано інших суб'єктів (фондових

бірж) на розвиток та функціонування акціонерних товариств за умов, що постійно змінюються [38, с.479].

«Управління акціонерною власністю – комплекс цілей, засобів і важелів їх досягнення, що реалізуються шляхом цілеспрямованого впливу власників і менеджерів (передусім вищих) на розвиток об'єктів акціонерної власності, а також відносин між різними суб'єктами з приводу їх привласнення у різних сферах суспільного відтворення з метою отримання максимальних прибутків і дивідендів» [38, с.479].

З урахуванням змісту вищезазначених понять, на нашу думку, **управління акціонерною власністю** – вплив власників, менеджерів, найманих робітників, держави та всіх заінтересованих економічних суб'єктів на об'єкти акціонерної власності (продуктивні сили) і відносини між ними з приводу привласнення ресурсів, продукту та доходів з метою ефективної реалізації акціонерної власності в напрямі забезпечення СЕЗ.

Управління акціонерною власністю передусім передбачає управління процесами розподілу факторів виробництва і доходів на мікро- та макрорівнях. Таке управління на макрорівні має здійснювати держава з використанням економічних, правових та адміністративних важелів. На мікрорівні управління акціонерною власністю відповідає суті корпоративного управління, але з урахуванням цільової направленості на ефективну реалізацію акціонерної власності для забезпечення СЕЗ. Тобто необхідно підвищити ефективність використання факторів виробництва за умов збереження довкілля. Ефективне управління акціонерною власністю у сфері розподілу потребує такого розподілу новоствореної вартості на заробітну плату, прибуток, дивіденди, чисті інвестиції та охорону довкілля, яке б забезпечувало якісне розширене відтворення суспільного продукту.

Головними принципами належного корпоративного управління, розробленими Організацією економічного співробітництва і розвитку, є:

1. *Захист прав акціонерів* (система корпоративного управління повинна захищати права власників акцій).

2. *Забезпечення однакового відношення до акціонерів* (система корпоративного управління повинна забезпечувати однакове відношення до всіх власників акцій, включаючи міноритарних та іноземних акціонерів).

3. *Визнання права заінтересованих осіб в управлінні корпорацією* (система корпоративного управління повинна визнавати встановлені законом права заінтересованих осіб і заохочувати активну співпрацю між компанією та ними з метою примноження суспільного багатства, створення нових робочих місць і досягнення фінансової стабільності корпоративного сектора).

4. *Забезпечення своєчасного розкриття інформації і прозорість* (система корпоративного управління повинна забезпечувати своєчасне розкриття достовірної інформації про всі істотні аспекти функціонування корпорації, включаючи відомості про фінансове положення, результати діяльності, склад власників і структуру управління).

5. *Забезпечення ефективного контролю радою директорів* (рада директорів повинна забезпечувати стратегічне управління, ефективний контроль над роботою менеджерів і зобов'язана звітувати перед акціонерами і компанією в цілому).

Отже, базові принципи корпоративного управління коротко можна сформулювати таким чином: справедливість (принципи 1 і 2), відповідальність (принцип 3), прозорість (принцип 4) і підзвітність (принцип 5).

Акціонерні компанії, що здійснюють ефективне управління, сприяють забезпеченню СЕЗ. Вони, дотримуючись високих стандартів корпоративного управління, дістають ширший доступ до довгострокового позичкового капіталу, що сприяє залученню значних інвестицій і спрямуванню їх на забезпечення СЕЗ. Ефективна реалізація акціонерної власності забезпечує введення нових технологій та розширенню людського капіталу, сприяє створенню нових робочих місць, збільшенню податкових відрахувань до бюджету та збільшенню витрат на екологічні заходи, забезпечує формування стабільних доходів для акціонерів, працівників, місцевих громад і країни в цілому.

З огляду на те, що абсолютна більшість АТ в Україні створювалася на базі колишніх державних підприємств, а не за рахунок продуктивної праці, підприємницького таланту та власних коштів акціонерів, необхідно було б і у загальних принципах національного корпоративного управління, і в господарському законодавстві особливу увагу приділити відповідальності нових власників за суспільно ефективне використання об'єктів власності в напрямі забезпечення СЕЗ. Як це вимушені визнати особисто причетні до організації приватизаційних процесів в Україні М.Чечетов та І.Жадан, принципи приватизації «не передбачали запуску механізму відповідальності приватного власника, адекватної міри соціальної значущості об'єкта привласнення, знімаючи цю відповідальність з держави» [196, с.11].

«Ефективність системи корпоративного управління у конкретній країні зумовлена законодавчою і нормативною базами, які регулюють права й обов'язки всіх учасників корпоративних відносин. Серед інших чинників найвагомішими є структура власності, розподіл влади і контроль за власністю в акціонерному товаристві» [197, с.62].

У країнах з розвинутою ринковою економікою склалося три основні моделі корпоративного управління: англо-американська, західноєвропейська (німецька) і японська. Нині можна визначити ще одну модель із власними характеристиками – це модель країн із трансформаційною економікою. До них належить і Україна, але ефективність цієї моделі на основі аналізу емпіричних даних недостатньо досліджена.

Англо-американська модель діє окрім Великобританії і США також в Австралії, Індії, Ірландії, Новій Зеландії, Канаді, ПАР, де сформувалася *розпорошена* структура акціонерного капіталу, тобто переважає багато дрібних акціонерів. В цій моделі інтереси всіх груп акціонерів надійно захищені законодавством, управління корпораціями довірене професійним менеджерам, а його ефективність контролюється високорозвинутим фондовим ринком. В такій структурі власності однією з основних є проблема ризику акціонерів у зв'язку з опортуністичною поведінкою менеджерів. Англо-американська

модель передбачає існування ради директорів, що здійснює як наглядові, так і виконавські функції.

Зважаючи на значну розпорошеність акціонерного капіталу та тенденцію до зростання кількості незалежних (не пов'язаних з корпорацією) акціонерів, що притаманні англо-американській моделі, її інколи називають аутсайдерською. Однією з основних вимог до системи корпоративного контролю та державного регулювання є забезпечення максимальної прозорості діяльності такої корпорації. Це ринково орієнтована система корпоративного управління, яка націлена на максимальне та пріоритетне задоволення інтересів акціонерів.

Західноєвропейська модель характерна для Німеччини, деяких інших країн континентальної Європи. Ця модель розвивається на базі *концентрованої* структури акціонерного капіталу, тобто капіталу декількох крупних акціонерів. В цьому випадку система управління компанією є дворівневою і включає, по-перше, наглядову раду (до неї входять представники акціонерів і співробітників корпорації; зазвичай інтереси персоналу представляють профспілки) і, по-друге, виконавський орган (правління), членами якого є менеджери. Особливість такої системи – чітке розмежування функцій нагляду (відданих наглядовій раді) і виконання (делегованих правлінню).

Спільною особливістю японської і німецької моделей є те, що це інсайдерські моделі, де право власності та контроль над корпорацією перебувають у руках мажоритарних зовнішніх інвесторів. Але поділ корпоративного управління на суто японську та німецьку моделі, що доволі часто зустрічається в літературі, виник не випадково. Так, в Японії надзвичайно важливе значення має тісний зв'язок між банками, які в багатьох випадках є основними власниками акцій, та корпораціями. Зрозуміло, що такий банк надає корпорації весь спектр послуг. В цій системі відносин існування та ефективне управління з боку незалежних акціонерів є досить ускладненими, що робить саме інсайдерів основними власниками акцій.

Подібність японської та німецької моделей як інсайдерських, насамперед, і полягає у значній ролі інсайдерів та банків. Водночас окремі ознаки дають можливість говорити про їх суттєві відмінності. У Німеччині набагато менше розвинутий фондовий ринок, оскільки більшість корпорацій надають перевагу банківському фінансуванню. Фондовий ринок у цих моделях відіграє не таку важливу роль, як у англо-американській, що, зокрема, підтверджується статистичними даними про капіталізацію ринків акцій. Рівень ринкової капіталізації у відсотках до ВВП у 2002 р. склав: у США – 101,2%, Великобританії – 142%, Японії – 66%, Німеччині – 28%, Франції – 38%.

Поряд з англо-американською, західноєвропейською і японською моделями корпоративного управління існують й інші. **Африканська модель** корпоративного управління характеризується слабким розвитком системи захисту інвесторів, використання некваліфікованої, низькооплачуваної робочої сили, факти безпрецедентного впливу держави та окремих її представників на діяльність підприємств. **Латиноамериканській моделі** притаманні високий рівень корупції, слабка ефективність державного впливу на корпорації. Проте, специфіка цієї моделі якраз виявляється в негативних проявах, які значно зменшують або взагалі нівелюють переваги акціонерної власності.

Українська модель корпоративного управління знаходиться в процесі формування, і в ній виявляються особливості описаних вище моделей. Ознака розпорошеності акціонерної власності дещо наближає вітчизняну модель до англо-американської моделі корпоративного управління. Але притаманна їй значуща роль фондового ринку – як у сфері фінансування, так і для забезпечення механізмів контролю з боку акціонерів – не спрацьовує, як у попередній моделі. Крім того, для існуючої системи розкриття інформації АТ характерними рисами є недостовірність і неповнота.

Поряд з наявністю рис, притаманних англо-американській (аутсайдерській) моделі, намагання крупних власників максимально «закрити» належні їм підприємства, ігнорування можливостей фондових ринків для залучення капіталів, зневажання інтересів дрібних акціонерів свідчить про наявність в

українській моделі рис німецької (інсайдерської) моделі. З точки зору регуляторного впливу держава, зважаючи на стійку тенденцію до зниження кількості акціонерів-фізичних осіб (особливо робітників-акціонерів), повинна забезпечити максимальне дотримання їхніх прав, сприяти ефективній реалізації акціонерної власності в Україні.

Світовий досвід доводить, що навіть найдосконаліша інсайдерська модель корпоративного управління з часом все більше набуває ознак аутсайдерської моделі. Сертифікатна приватизація в Україні надала значні пільги в отриманні акцій робітникам і керівникам приватизованих підприємств. Така ситуація фактично призвела до створення інсайдерської моделі акціонерної власності з подальшим формуванням аутсайдерської моделі з концентрацією власності у зовнішніх інвесторів (переважно у фінансово-промислових групах, «наближених» до державної влади).

Перехід до аутсайдерської моделі також зумовлений експортною спрямованістю найбільших вітчизняних підприємств. В умовах глобалізації міжнародні зв'язки українських промислових гігантів не закінчуються на рівні відносин «покупець-продавець». Діяльність на міжнародних ринках вимагає чіткого дотримання встановлених там правил гри, серед яких захист прав акціонерів та прозорість. Тому, з часом, розуміння виключної важливості цих вимог прийде до всіх учасників акціонерних відносин.

Окремі дослідники, аналізуючи моделі корпоративного управління, поширені на африканському континенті, зазначають, що основні прибутки (зазвичай тіньового характеру) формуються у власників корпорацій за рахунок експлуатації природних ресурсів та низької оплати праці. Така ситуація характерна й для вітчизняної моделі з її ресурсно-експортною орієнтацією та низьким рівнем заробітної плати найманих працівників. Зважаючи на вищезазначене, *систему корпоративного управління в Україні можна визначити як модель перехідного типу з домінуванням рис японо-німецької моделі, в якій значну роль відіграють фінансово-промислові групи «наближені» до влади (що створює передумови для розвитку відносин неформального*

характеру), а риси англо-американської моделі носять, в цілому, штучний характер та їхній вплив у перспективі послаблюватиметься.

«Серед найбільш важливих та перспективних напрямків оптимізації моделі корпоративного управління в Україні повинно стати впровадження компаніями у своїй діяльності стандартів корпоративного управління, заснованих на принципах соціальної відповідальності бізнесу, що є традиційними ментально-ціннісними елементами вітчизняного соціокультурного простору. Стратегічним цільовим пріоритетом побудови такої моделі визначена парадигма сталого розвитку» [100, с.24].

Зазначимо, що результати відомих нам зіставлень між країнами [198, с.471–517], свідчать про наявність різноманітних структур власності й форм контролю акціонерного капіталу. Причому розпорошена власність є скоріше виключенням, ніж правилом. Акціонерні компанії в Росії характеризуються високим рівнем концентрації капіталу й контролем домінуючого акціонера. Переважна більшість акціонерних компаній перебувають під контролем одного власника або їхньої консолідованої групи [199, с.97].

Як показали дослідження, проведені Бюро економічного аналізу, Державного університету – Вища школа економіки, Російським економічним барометром, Інститутом економіки перехідного періоду, російські акціонерні компанії вирізняються високим зростаючим рівнем концентрації капіталу. Відповідно до даних [200–202], частка найбільшого акціонера в капіталі промислового підприємства на початку 2000-х років становила приблизно 30–50%. Питома вага АТ з блокуючим пакетом одного акціонера досягла 40–65% від загальної кількості обстежених компаній, а частка АТ, власник якого має контрольний пакет акцій, становила 30–40%.

За дослідженням Української асоціації інвестиційного бізнесу в Україні склалося кілька базових моделей, які розширюють і конкретизують різні структури володіння пакетами акцій і роль різних груп учасників корпоративних відносин в управлінні й володінні власністю [203, с.12]. Це такі моделі:

- «приватного підприємства» (функції власників і менеджерів поєднані);
- «колективної власності менеджерів» (контрольний пакет сконцентрований у вищих менеджерів при розпорошеності інших акцій);
- «концентроване зовнішнє володіння» (зовнішній власник має контрольний пакет, невелика частка – у менеджерів);
- «розпорошене володіння» (невеликий концентрований пакет мають деякі зацікавлені сторони, інші акції розпорошені);
- «переважно державний контроль» (контрольний пакет у власності держави).

Грунтовного аналізу ефективності моделей корпоративного управління в промисловому секторі економіки України на основі емпіричних досліджень на сьогодні не було проведено, за винятком відомих нам досліджень Г. В. Назарової та Л. А. Венгера. Г. В. Назарова проаналізувала проблему становлення українських моделей корпоративного контролю в промисловому секторі економіки України, а також провела аналіз ефективності діяльності підприємств з державною часткою власності з метою оцінки якості управління державними корпоративними правами [197]. Л. А. Венгер проаналізував структуру власності українських промислових підприємств і оцінив її вплив на економічні результати діяльності крупних промислових АТ. За виконаними на основі кореляційного аналізу розрахунками не виявлено прямої взаємозалежності між часткою крупного інвестора на підприємстві та результатами діяльності підприємства (рентабельність акціонерного капіталу та рентабельність продажу) [204].

Зазначимо, що акціонерна власність в Україні має рекомбінований характер. Тобто, для неї притаманне розходження формально-правової та реальної структур прав власності. За твердженнями науковців [110, с.36] в корпораціях, створених шляхом приватизації, це може бути одним із пояснень того, чому емпірично не вдається знайти чіткої кореляції між структурою власності й економічними результатами їх діяльності.

«Ефективність будь-якої моделі корпоративного управління як форми інституціональної угоди відносна і залежить від властивостей

інституціонального середовища. Модель корпоративного управління, яка найбільше підходить для розвинутих фінансових ринків, є недієздатною в ситуації українського корпоративного управління, коли не захищені права власності, не дотримується принцип незалежності судів, не вирішено багато питань, пов'язаних з асиметричним розподілом інформації між зацікавленими особами, і т. ін.» [204, с.104–105].

Проблема управління акціонерною власністю породжує цілу систему відносин між учасниками економічної діяльності, державою і суспільством у зв'язку з привласненням ресурсів, доходів та продукту. Аналіз ефективності типових моделей корпоративного управління у промисловості України дасть змогу визначити особливості структури акціонерної власності та з'ясувати як інтереси домінуючих власників можуть узгоджуватися із забезпеченням СЕЗ.

За даними Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України з метою визначення ефективності моделей корпоративного управління у великих промислових АТ було проведено відповідне дослідження (див. характеристику вибірки п. 2.2). Для з'ясування того, яка саме модель корпоративного управління нині переважає в Україні і кому належить влада під час прийняття стратегічних рішень щодо розвитку великих промислових підприємств України, було проведено аналіз структури власності на цих підприємствах (з 156 наявних даних по 146 великих промислових АТ). Від розміру пакета акцій залежить можливість реалізації акціонером права на управління АТ, ефективність якого визначається рівнем мікроіндексу СЕЗ.

Як видно з даних табл. 3.1, загальна суб'єктна структура власності у великих промислових АТ України розподілена т.ч.: підприємства України – 38,5%; іноземні інвестори – 11,0%; офшорні компанії – 20,6%; банки – 1,0%; фізичні особи – 4,6%; менеджери (адміністрація підприємств) – 5,8%; державна частка – 1,1%; не визначена частка власності – 17,5%. Якщо порівнювати зі структурою акціонерної власності, яка була наявна на початку 2000 р. в Україні (див. табл. 2.2), то спостерігається тенденція до зростання частки підприємств, іноземних інвесторів та значне зменшення частки працівників.

Таблиця 3.1

Суб'єктна структура володіння пакетами акцій великих промислових АТ в Україні у 2008 році (за даними дослідження)

Середній відсоток акцій у власності:	підприємств України	іноземних інвесторів	офшорних компаній	банків	фіз. осіб	менеджерів	держави	не визначено
	38,5	11,0	20,6	1,0	4,6	5,8	1,1	17,5
Чисельність та частка підприємств з пакетом:								
понад 75%	38 (26,0%)	13 (9,0%)	21 (14,4%)	0 (0%)	3 (2,1%)	1 (0,7%)	–	2 (1,4%)
від 50% до 75%	16 (11,0%)	5 (3,4%)	9 (6,2%)	2 (1,4%)	2 (1,4%)	5 (3,4%)	–	6 (4,1%)
від 25% до 50%	25 (17,1%)	1 (0,7%)	8 (5,5%)	0 (0%)	3 (2,1%)	9 (6,2%)	5 (3,4%)	27 (18,5%)
від 10% до 25%	15 (10,3%)	6 (4,1%)	11 (7,5%)	2 (1,4%)	9 (6,2%)	7 (4,8%)	1 (0,7%)	44 (30,1%)
менш як 10%	4 (2,7%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	84 (57,5%)	1 (0,7%)	65 (44,5%)
0%	48 (32,9%)	121 (82,9%)	97 (66,4%)	142 (97,3%)	129 (88,4%)	40 (27,4%)	139 (95,2%)	2 (1,4%)

Джерело: Складено автором за даними: [137].

За даними дослідження у загальній вибірці лише одному підприємству (0,7%) притаманні риси моделі «приватного підприємства» та «колективної власності менеджерів», де частка акцій у власності адміністрації становить понад 75%; підприємств із контрольним пакетом від 50% до 75% у власності адміністрації – 3,4%. Решта підприємств не перебуває під безпосереднім корпоративним контролем керівництва (95,9%). Але слід зазначити, що менеджери долучені до акціонерної власності, особливо з часткою акцій у власності до 10% (57,5%). На нашу думку, це зроблено мажоритарними власниками з метою стимулювання їх професійної діяльності та для того, щоб менеджери, будучи акціонерами, дбали про інтереси інших (мажоритарних) акціонерів, реалізуючи цей інтерес у доходах та інших вигодах.

Тобто можна зробити висновок, що модель «приватного підприємства» та «колективної власності менеджерів» не притаманна великим промисловим підприємствам. Фактично інтереси мажоритарних власників (вітчизняних підприємств) домінують над інтересами менеджерів, що майже виключає конфлікт між акціонерами та найманими менеджерами. Домінуючі власники

або самі керують АТ, або своїм суворим контролем за управлінським процесом та оперативним реагуванням на його недоліки зводять опортунізм менеджерів до мінімуму. Тому в сучасних умовах господарювання в Україні «агентська проблема» практично відсутня.

Модель «розпорошеного володіння» на великих промислових підприємствах України потребує уточнення її економічної сутності. Трактуювання такої моделі деякими вченими [205] передбачає, що менеджери, володіючи 5–10%-ним пакетом акцій, фактично контролюють підприємство, адже інші акції розпорошені серед дрібних акціонерів (фізичних, юридичних осіб, працівників, держави тощо).

Українську модель «розпорошеного володіння» визначимо на основі такої структури власності, при якій пакети акцій кожного із суб'єктів відносин акціонерної власності (підприємств, банків, іноземних інвесторів, офшорних компаній) не перевищують 50%, тобто немає інституційного власника з контрольним пакетом акцій підприємства. За даними дослідження до такої групи належать лише 33 підприємства (22,6%).

Відповідно, модель корпоративного управління «концентроване зовнішнє володіння» є вагомою в промисловості України (77,4%). Вона характеризується наявністю контрольного пакета акцій (понад 50%) у власності зовнішніх щодо підприємства юридичних осіб.

Результати наших досліджень свідчать, що кількість АТ із сукупним пакетом акцій понад 75% у власності підприємств України становить 26,0%, з пакетами від 50% до 75% – 11,0%, з пакетами від 25% до 50% – 17,1%. Зовнішнє володіння невеликими пакетами акцій (менш як 10%) незначне – 2,7%. Фізичні особи (особливо наймані працівники АТ) майже не долучені до власності. Лише на 3,4% АТ вони мають контрольні пакети акцій. Про відчуженість фізичних осіб від власності на акціонерний капітал свідчить їх низька частка у загальному його обсязі (4,6%).

У моделі «концентрованого володіння» виділимо різновид, який характеризується володінням контрольним пакетом акцій підприємства одним

власником – юридичною особою. Таких підприємств у цієї моделі більшість – 36 (24,7%). З двома власниками – 25 (17,1%), з трьома – 23 (15,8%), з чотирма – 21 (14,4%). У середньому на одну юридичну особу припадає пакет акцій в обсязі 31,6%. Тобто юридичні особи намагаються акумулювати якомога більший пакет акцій підприємства, і модель «концентрованого володіння» має тенденцію до переважної власності однієї юридичної особи. Практично підтверджується абсолютне панування власників контрольного пакета акцій у системі управління акціонерною власністю в Україні.

Результати дослідження Л. І. Тараш також підтверджують, що акціонерна власність в Україні є висококонцентрованою. Переважна більшість відкритих акціонерних товариств (понад 88%) контролюється одним-трьома великими власниками акцій, а в окремих видах економічної діяльності акціонерні товариства контролюються групою не більше трьох найбільших акціонерів. Середні розміри пакетів акцій найбільшого акціонера і не більше трьох найбільших акціонерів значно перевищують контрольний пакет (56,6 і 79,95% відповідно) [195, с.13].

В Україні сформувалася своєрідна структура акціонерної власності, а саме: значне переважання частки фізичних осіб у загальній чисельності акціонерів, домінування у статутному капіталі АТ юридичних осіб, висока концентрація акціонерної власності. Висока концентрація акціонерного капіталу у власності чисельно меншої частини акціонерів (юридичних осіб), супроводжується значною розпорошеністю іншої, меншої, частини. Переважна більшість акціонерів-фізичних осіб в Україні є міноритарними.

В умовах поширення практики не виплати дивідендів, основна маса акціонерів є звичайними власниками титулу власності, що відсторонені від управління і розподілу прибутку. Єдиним способом реалізації прав власників для більшості акціонерів є продаж пакета акцій і одержання курсового доходу, однак більшість із них не має можливості гарантовано вийти з акціонерного товариства. Переважна більшість відкритих акціонерних товариств не перебуває у лістингу та не має ринкової ціни акцій і ринкової капіталізації.

Процеси перерозподілу власності здійснюються поза організованим ринком в інтересах великих власників. Тому більшість міноритарних акціонерів не має можливості реалізувати свої права власників [195, с.14].

Нерівномірний розподіл акцій спричиняє конфліктність інтересів між акціонерною меншістю та більшістю. Вигідніші контролюючі позиції у структурі власності окремих акціонерів чи їх групи спроможні переорієнтувати їх інтереси не стільки на підвищення курсу акцій компанії, скільки на відчуження від власності міноритарних акціонерів (через виведення активів, маніпуляцій з цінами, невиплату дивідендів тощо). Чим більший пакет акцій зосереджується в руках мажоритарного власника, тим більше можливостей перед ним для дискримінації дрібних акціонерів, компаній-постачальників, кредиторів, працівників, держави. Тому для підвищення ефективності управління для системи з концентрованою акціонерною власністю є введення в дію і контроль за виконанням законів, що захищають права дрібних власників.

Розглянемо дані регресійного аналізу щодо впливу структури акціонерної власності на її ефективність, що визначається мікроіндексом СЕЗ. В Додатку Н на рис. Н.1 відображено зв'язок між середнім розміром пакету акцій, якими володіють юридичні особи (підприємства України, банки, іноземні інвестори, офшорні компанії), та мікроіндексом СЕЗ в Україні за 2008 рік. Оскільки юридичні особи є власниками більшості (77,4%) акцій досліджуваних АТ, то з'ясування закономірностей впливу ступеня концентрації акціонерної власності на її ефективність є досить важливим завданням. Зауважимо, що отримані дані не ілюструють тісного зв'язку між середнім розміром пакету акцій, власниками яких є юридичні особи, та мікроіндексом СЕЗ, проте динаміка зміни цих показників свідчить, що ефективнішими є АТ, середній розмір пакету акцій, яким володіють юридичні особи, становить 10-30%. Для власників пакету акцій від 30 до 50% та власників контрольного пакету акцій понад 75% характерна така тенденція: чим більшим є пакет акцій, тим гіршими є соціально-економічні показники діяльності АТ! Тобто аналіз сучасних емпіричних даних показав

соціально-економічну неефективність тих АТ, у яких є домінуючі власники, які швидше дбають про свої приватні інтереси, ніж про колективні та суспільні.

Але детальніший аналіз впливу структури акціонерної власності на соціально-економічні показники діяльності АТ показав, що саме для тих АТ, власниками домінуючого пакету акцій яких є іноземні інвестори, мікроіндекс СЕЗ має тенденцію до зниження (Додаток Н рис. Н.4). Це фактично свідчить, що реалізуючи свої приватні інтереси, більшість іноземних інвесторів не сприяють забезпеченню СЕЗ в Україні! Зазначимо, що ефективнішою є структура акціонерної власності, в якій іноземним інвесторам належить пакет акцій від 50 до 75%. При цьому наявність іншого співвласника (підприємства України, держави або офшорної компанії) сприяє підвищенню ефективності діяльності такого АТ.

Мікроіндекс СЕЗ значно зростає для тих АТ, приватними власниками яких (пакет акцій понад 90%) є вітчизняні підприємства або офшорні компанії (Додаток Н рис. Н.2–Н.3). Крім того, цей показник має тенденцію до зростання на АТ, у яких вітчизняні підприємства та офшорні компанії володіють пакетом акцій від 10 до 25%. Отже, фактично підприємства з національним капіталом, маючи у власності пакет акцій від 10 до 25% або будучи одноосібними власниками, більшою мірою орієнтовані на забезпечення СЕЗ в Україні.

З'ясуємо особливості структури власності найефективніших АТ в Україні 2008 року за мікроіндексом СЕЗ (Додаток С). Серед найефективніших АТ в Україні 2008 року за мікроіндексом СЕЗ перші три місця займають такі АТ, як «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат», «Запорізький залізорудний комбінат», «Севастопольський морський завод». Власниками цих підприємств є переважно юридичні особи, але якщо для першого за рейтингом АТ домінуючу частку займає один іноземний інвестор (82,51%), то для двох наступних АТ кількість юридичних осіб вже складає 3–4. Тобто ефективними можуть бути як АТ, домінуюча частка в статутному капіталі якого належить одній юрособі, так і АТ, співвласниками якого є декілька юросіб, які не мають контрольного пакету акцій.

Зазначимо, що якщо для всієї групи досліджуваних підприємств (146 АТ) середній пакет акцій, яким володіє одна юрособа, становив 31,6%, то для двадцятки найефективніших АТ характерним є вища концентрація капіталу – 44,3%. До двадцятки найефективніших підприємств входять також два АТ («Новокраматорський машинобудівний завод», «Українська автомобільна корпорація»), мажоритарними власниками яких є окремі фізособи.

Показовим є те, що шість АТ з високим мікроіндексом СЕЗ є промисловими машинобудівними підприємствами, тобто відносяться до галузі, яка є провідною у забезпеченні інноваційного розвитку в Україні. Такі результати підтверджують ефективність розробленої методики оцінювання впливу АТ на забезпечення СЕЗ, але водночас недосконалим є те, що до групи провідних за рівнем сталості потрапили десять АТ, що відносяться до добувної промисловості, яка не є базовою для розробки та впровадження інновацій. Таку ситуацію ми пояснюємо тим, що, у зв'язку з відсутністю даних про вплив окремих АТ на довкілля, при визначенні мікроіндексу СЕЗ не враховано його екологічну складову.

АТ, які мають високий мікроіндекс СЕЗ, у середньому випереджають інші АТ за такими соціально-економічними показниками, як: продуктивність праці, рентабельність, частка інвестицій в основні засоби, фондівдача, частка сплачених дивідендів, середній рівень заробітної плати, частка відрахувань на соціальні заходи та ін. Однак рентабельність окремих АТ є низькою, що свідчить швидше про штучне зменшення (приховування) прибутку з метою мінімізації оподаткування. Рівень оплати праці і соціального захисту на кращих за рейтингом АТ вищий порівняно з іншими АТ, що свідчить про соціальну спрямованість і створення системи мотивації працівників. Підприємства, де домінуючими власниками є зовнішні вітчизняні інвестори, більш зацікавлені у створенні ефективної системи управління акціонерною власністю і порівняно більше спрямовані на забезпечення СЕЗ.

Ключовою проблемою ефективності управління акціонерною власністю є забезпечення дієвого захисту прав та законних інтересів усіх учасників АТ,

передусім міноритарних акціонерів. Завдяки концентрації прав власності контролюючі власники забезпечують зосередження у своїх руках економічну владу, яку Дж. Гелбрейт визначає як «здатність однієї людини або цілої групи нав'язувати свої цілі іншим» [206, с.126]. Власник контрольного пакету акцій фактично стає приватним власником АТ, зацікавленим у ефективному функціонуванні підприємства. Його економічна влада полягає у реальній можливості формувати керівні органи і визначати стратегію розвитку АТ, розпоряджатися виробленим продуктом та доходом від його реалізації, на власний розсуд наймати менеджерів і контролювати їхню діяльність.

«Вивчення практики показує, що найбільш поширеними *порушеннями прав акціонерів* є ті, що пов'язані з:

- непрозорістю діяльності корпорацій, закритістю інформації про персональний склад акціонерів, розмір належних їм часток капіталу, прийняті рішення акціонерних зборів тощо;

- виплатою дивідендів (установленням термінів, форм виплати та кола акціонерів, яким нараховуються дивіденди);

- обранням органів управління корпораціями;

- участю у прийнятті рішень про відчуження активів корпорації;

- формуванням порядку денного зборів акціонерів;

- підпискою на акції додаткової емісії (порушення переважного права акціонерів на придбання нових акцій);

- процедурою підготовки й проведення зборів акціонерів (зокрема, нерідко акціонерів свідомо дезінформують щодо термінів та порядку денного зборів, практикується також голосування піднятими руками);

- статутними обмеженнями прав акціонерів;

- самочинним (без відому й згоди акціонера) перетворенням звичайних акцій у привілейовані («безголосі»);

- недобросовісним веденням реєстру акціонерів (внесенням незаконних змін і відмовою внести законні зміни, веденням «подвійного» обліку акціонерів);

- проведенням повторної емісії акцій без згоди акціонерів і навіть власника контрольного пакета акцій;
- протидією незалежному аудиту фінансової діяльності корпорацій;
- дробленням чи консолідацією акцій тощо» [207, с.118–119].

Саме «правовий вакуум», який існував до прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» (2009 р.), в управлінні акціонерною власністю зумовив виникнення проблем, пов'язаних із захистом прав власників, переважно працівників підприємств та зовнішніх власників. Зокрема, відсутність чітко унормованих механізмів реорганізації АТ позбавляло акціонерів гарантій щодо збереження їхніх часток у статутному фонді підприємства або отримання відповідної компенсації за акції; кредитори не інформувалися про наміри проведення реорганізації.

Одним з дієвих заходів створення ефективної системи управління акціонерною власністю є здійснення процесу її **демократизації**. На нашу думку, саме ця якісна ознака акціонерної власності є однією з необхідних умов успішного забезпечення СЕЗ в нашій країні, де, на відміну від розвинутих країн, активно відбуваються процеси відчуження праці від власності, а економічне зростання не набуло ознак сталого.

У зв'язку з наявністю проблеми демократизації власності в Україні для нас дуже актуальним є вивчення і використання позитивного досвіду здійснення процесу демократизації акціонерної власності з урахуванням національної специфіки. Демократизація акціонерної власності розширює участь кожного акціонера у процесах привласнення засобів і результатів виробництва. На цій основі, по-перше, досягається гармонізація інтересів між працівниками-акціонерами підприємства і окремим працівником-акціонером та підприємством; по-друге, розвиток акціонерної власності створює механізми демократизації всієї системи господарювання та управління.

Демократизація відносин власності, подолання відчуження праці від власності, зростання ефективності й ініціативності праці – важливі соціально-економічні тенденції ринкового господарства ХХ–ХХІ ст. Як зазначають

В. О. Рибалкін та І. В. Лазня, відбувається подолання відчуження працівника від умов і результатів виробництва на основі акціонерної власності в процесі наростання масштабів робочої власності за допомогою усе більш широкого поширення акцій серед трудящих [56, с.189].

На Заході процеси демократизації власності почали відбуватися ще в 30-ті роки ХХ століття. У цей час з'являється теорія «революції управляючих», відповідно до якої менеджери є головною й активною рушійною силою сучасного виробництва. У 1932 р. була опублікована робота А. Берлі і Г. Мінза «Сучасна корпорація і приватна власність», у якій автори, аналізуючи зміни в розподілі акцій великих корпорацій і в самому контролі над корпораціями, роблять висновок про те, що контроль переходить з рук великих акціонерів у руки найманих менеджерів. Власником, як вважає А. Берлі, можна назвати того, хто не тільки має титул власності, але і фактично володіє і розпоряджається власністю.

У найбільш завершеному вигляді інтеграцію капіталу-власності і капіталу-функції одержано у концепції «народного капіталізму», тобто в процесі безпосередньої демократизації відносин власності. Одним з перших висловив ідею «народного підприємства» у 1958 році Л. Келсо, суть якої зводилася до того, що на зміну розповсюдженій у світі системі найманої праці прийде більш прогресивний тип виробничих відносин – партнерство, при якому працівники володіють засобами виробництва і привласнюють створений продукт.

Початок практичної реалізації цієї ідеї відбувся лише в 1974 році після прийняття Конгресом США ряду законодавчих актів, що передбачають передачу акцій працівникам за системою планів створення акціонерної власності працівників – Employee Stock Ownership Plans (ESOP). Суть цієї системи полягає в тому, що за рахунок кредитів корпорації скуповують частину своїх акцій і створюють на цій основі акціонерний фонд персоналу, з коштів якого формуються акції працівників цієї компанії. Відповідно до рішення Конгресу, компаніям, що здійснюють т.ч. соціалізацію акціонерної власності, надаються податкові преференції та інші пільги.

З кожним роком в США зростає кількість компаній, співвласниками яких є члени трудових колективів. Якщо у 1975 р. таких компаній налічувалось 1601, то наприкінці 1990-х рр. – понад 10 тис. Відповідно виросла кількість їх працівників – з 248 тис. до 10,5 млн. осіб (понад 8% зайнятих). Проте, за даними Національного центру власності працівників працівники компаній контролювали приблизно 8% (800 млрд. дол.) корпоративної власності США. За таких умов працівники спільно можуть впливати на прийняття управлінських рішень лише в тих корпораціях, де вони є власниками переважної частки капіталу.

Крім США, процеси демократизації акціонерної власності активно здійснюються в Англії, Японії, Швеції та інших країнах. Так, в Англії у 1982–1988 рр. близько 1900 компаній були повністю викуплені персоналом. Чисельність власників акцій за цей період зросла від 2 до 9,4 млн. осіб (5 і 23% дорослого населення відповідно). В Японії, за діючим законодавством, майже 25% акцій кожної компанії передаються на пільгових умовах робітникам цих же компаній. У Швеції в 1983 році прийнято закон, згідно з яким частина приватних компаній переводиться у власність трудящих або фондів. Це відбувається за рахунок спеціального податку на їх прибутки, а також додаткових відрахувань з їх фонду заробітної плати.

Зростання частки підприємств, в яких формується власність працівників, зумовлено тим, що наділення останніх власністю дозволяє отримати податкові пільги, зберегти робочі місця і поліпшити роботу компанії, спираючись на реальну заінтересованість у цьому самих працівників. Як показав досвід, наймані працівники, які за допомогою робітничих акцій стають власниками свого підприємства, набувають нового соціального статусу і працюють ефективніше [56, с.185].

«Підприємства, що працюють за програмою ESOP, виявилися ефективнішими порівняно з підприємствами з традиційними відносинами між власниками і найманими робітниками. Дослідження ефективності перетворених таким чином підприємств показують зростання продуктивності праці, зниження

витрат виробництва та інші позитивні економічні зміни» [208, с.45]. Такі підприємства, як правило, забезпечують своїм працівникам більш високий соціальний захист і рівень життя.

Отже, **демократизація акціонерної власності** розуміється нами як об'єктивний процес досягнення СЕЗ, в якому відбувається поєднання праці і власності, специфікації прав власності членів трудового колективу, як діалектична єдність прав і персоніфікації відповідальності у використанні власності, що сприяє підвищенню ефективності діяльності підприємств, узгодженню рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

Світовий досвід демократизації акціонерної власності у західних країнах може бути корисний і для нашої економіки. Пріоритетним для України повинно стати залучення найманих робітників до участі у власності й в управлінні. Ефективна реалізація прав власності неможлива без чіткого визначення і специфікації прав власності, вироблення механізму захисту прав дрібних акціонерів.

На сучасному етапі трансформації економіки України не створено належних умов для реалізації соціально-економічних функцій акціонерної власності, у т.ч. її демократизації. В. Геєць вказує, що за 1998 рік 35–40% громадян України стали власниками акцій, але зауважує: «...це, однак не означає, що вони стали реальними господарями акціонерного капіталу» [209, с.9]. Про це також зазначають В. О. Рибалкін та І. В. Лазня, які стверджують, що не стали реальними власниками акціонованих підприємств більшість акціонерів. «Одна частина цієї більшості – працюючі акціонери – виконує лише функцію використання засобів виробництва своїх акціонерних товариств, на ділі не виконують функції управління їх реальним капіталом, тобто по суті функціонують як наймані робітники. Друга частина цієї більшості – непрацюючі, зовнішні акціонери – не виконує навіть функції використання засобів виробництва – вони є лише одержувачами мізерних дивідендів на акції, що їм належать» [56, с.252].

В результаті сертифікатної приватизації відбулось значне розпорошення акціонерної власності. На думку В. Гейця: «...ми фактично одержали надзвичайне майнове розшарування, а більша частка населення як не володіла, так і не володіє власністю» [210, с.22]. На окремих підприємствах кількість акціонерів досягає 10–17 тис. осіб. Внаслідок існуючих проблем корпоративного управління на підприємствах виникає безліч конфліктів між керівництвом та рядовими акціонерами, між стратегічним інвестором та менеджерами, між дрібними та крупними акціонерами.

На нашу думку, економіко-правові механізми реалізації акціонерної власності, що склалися в Україні, неадекватні її сутності та соціально-економічним функціям, зокрема, у забезпеченні демократизації. Тому, серед існуючих проблем необхідно виділити такі: відсутність необхідних інституційних передумов, які б сприяли утвердженню сучасних механізмів демократизації акціонерної власності, несформованість ефективного власника, концентрація власності в фінансово промислових групах, неможливість впливати на прийняття управлінських рішень, реалізація акціонерної власності в інтересах вузької соціальної верстви (олігархів), непрозорість діяльності АТ, нерозвиненість вторинного ринку цінних паперів, хронічна не виплата дивідендів тощо. Наявність цих проблем потребує розробки та задіяння адекватного механізму реалізації потенціалу акціонерної власності в Україні.

Основними джерелами багатьох існуючих проблем розвитку акціонерної власності в Україні, що негативно позначаються на забезпеченні СЕЗ, залишаються недосконалість управління акціонерною власністю; нав'язування інородної моделі управління, що не відповідає нашій ментальності; незахищеність прав акціонерів і формальність існуючих механізмів захисту таких прав (зокрема, через недосконалу судову систему); відсутність надійних механізмів реєстрації та переходу права власності; низький рівень демократизації акціонерної власності і, як наслідок, загострення суперечностей інтересів між учасниками акціонерних відносин та у всьому суспільстві.

Висновки до третього розділу

1. Інновації безпосередньо впливають на підвищення продуктивності факторів виробництва, зменшення навантаження на довкілля, економію витрат: зниження матеріало-, праце-, фондо-, енергоємності продукції. Провідну роль у фінансуванні та використанні наукових і науково-технічних досліджень відіграють великі акціонерні компанії, здатні мобілізувати значні обсяги капіталу, матеріальних і людських ресурсів, залучати великі обсяги інвестицій для реалізації широкого кола інноваційних проектів.

2. В Україні обсяг фінансування науки і створення нових технологій порівняно низький. Одна з вагомих причин цього – підприємства сировинних галузей, які домінують в структурі вітчизняної економіки, переважно не є наукоємними і не формують високого попиту на наукові знання та технології. Проте, успішне здійснення Україною зовнішньоекономічної діяльності та вступ її до СОТ, змушує сьогодні українські акціонерні компанії здійснювати наукові дослідження, турбуючись про набуття конкурентних переваг.

3. На основі аналізу сучасного стану реалізації акціонерної власності в межах діючого механізму екологізації виробництва в Україні виявлені такі негативні наслідки його дії: загальний високий рівень антропогенного навантаження на територію та забруднення довкілля; нераціональна галузева структура виробництва, в якій надмірно високу частку займають екологічно небезпечні природозатратні та енергоємні галузі виробництва; високий рівень зношеності основних виробничих фондів; нераціональне використання природно-ресурсного потенціалу країни тощо. Удосконалення механізму екологізації виробництва дозволить підвищити ефективність реалізації акціонерної власності та спрямувати її на забезпечення СЕЗ в Україні.

4. Основними напрямками удосконалення механізму екологізації виробництва в Україні є: «озеленення» податкової системи; посилення системи економічного стимулювання підприємств щодо екологічно безпечного

природокористування; удосконалення методики визначення нормативів екологічних зборів і штрафів з підвищенням їх компенсаційної ролі у відновленні навколишнього природного середовища; посилення моніторингу техногенного впливу підприємств на довкілля; розвиток екологічного менеджменту та аудиту. Збалансоване поєднання стимулюючо-компенсаційних та примусово-обмежувальних інструментів дозволить підвищити ефективність реалізації акціонерної власності.

5. Дослідження характерних особливостей структури акціонерного капіталу 146 великих промислових АТ (за даними 2008 р.) дозволило виявити вплив суб'єктної структури акціонерної власності на ефективність її реалізації в контексті забезпечення СЕЗ в Україні, а саме: у найефективніших АТ (за мікроіндексом СЕЗ) вищою є концентрація акціонерного капіталу, що належить юридичним особам; для тих АТ, власниками домінуючого пакету акцій якого є іноземні інвестори, мікроіндекс СЕЗ має тенденцію до зниження, що свідчить про те, що, реалізуючи свої приватні інтереси, більшість іноземних інвесторів не сприяють забезпеченню СЕЗ в Україні; вітчизняні підприємства та офшорні компанії, маючи у власності пакет акцій від 10 до 25%, або будучи одноосібними власниками, більшою мірою орієнтовані на забезпечення СЕЗ в Україні.

6. Одним з дієвих заходів підвищення ефективності управління акціонерною власністю є здійснення процесу її демократизації. Демократизація акціонерної власності забезпечить приведення у відповідність колективного характеру виробництва з адекватною йому формою привласнення. Вона розширює участь кожного акціонера у процесах привласнення засобів і результатів виробництва, що сприятиме підвищенню ефективності виробництва, продуктивності праці і стає вагомим резервом для забезпечення СЕЗ в Україні.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [213–223].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено узагальнення і запропоновано нове вирішення наукової задачі щодо визначення теоретико-методологічних засад дослідження акціонерної власності як фактора СЕЗ, розробки практичних рекомендацій щодо напрямів її розвитку в умовах трансформаційної економіки України. На підставі проведеного теоретико-методологічного дослідження зроблено наступні висновки:

1. Стале економічне зростання (з англ. «sustainable economic growth») – стабільне збільшення обсягів і якості суспільного продукту, зумовлене якісними перетвореннями продуктивних сил і соціально-економічних відносин суспільства при повному і ефективному використанні ресурсів та непогіршенні стану природного середовища з метою найбільш повного задоволення зростаючих потреб нинішнього та майбутніх поколінь з урахуванням зміни стандартів життя людей. Визначені характерні ознаки СЕЗ дають можливість ідентифікувати це явище, змоделювати його та визначити фактори і механізми, дія яких забезпечує підвищення його рівня.

2. Розроблена класифікація факторів СЕЗ за критерієм їх відповідності елементам економічної системи, що дозволило обґрунтувати місце акціонерної власності як впливового фактора СЕЗ, який виражає роль соціально-економічних відносин у розвитку національної економіки та через зміну організаційно-економічних відносин впливає на продуктивні сили. Акціонерна власність, обумовлюючи економічні відносини, є активним фактором СЕЗ за умови ефективної реалізації її потенціалу і переваг (зокрема, значних можливостей у залученні інвестицій та висококваліфікованих працівників, впровадженні інновацій та збереженні довкілля, підвищенні продуктивності праці та конкурентоспроможності продукції).

3. На основі методики оцінювання впливу АТ на забезпечення СЕЗ визначено загальну тенденцію до зміни показників, які є визначальними в

оцінці рівня забезпечення СЕЗ (зокрема, продуктивності праці, рентабельності операційної діяльності, фондівдачі, частки витрат на оплату праці). Аналіз результатів застосування цієї методики дозволив виявити загальну позитивну тенденцію впливу АТ на забезпечення СЕЗ в Україні за період 1999–2010 рр. Впровадження системи моніторингу і рейтингування соціально-економічної ефективності діяльності АТ дозволить виявити чинники, які сприяють або перешкоджають досягненню СЕЗ, розробити заходи щодо підвищення ефективності функціонування акціонерної власності та визначити пріоритетні завдання здійснення економічної політики.

4. Аналіз способів формування і зміни структури акціонерного капіталу дозволив визначити основні етапи формування акціонерної власності в Україні: перший етап (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.) – зародження акціонерної власності в процесі первісного нагромадження капіталу в умовах роздержавлення та «малої» приватизації в інтересах бувшої партійно-господарської номенклатури; другий етап (1995–1998 рр.) – масове формування розпорошеної та інсайдерської акціонерної власності в процесі сертифікатної приватизації; третій етап (з 1999 р.) – перерозподіл акціонерного капіталу у зв'язку зі зміною його суб'єктного складу в напрямку від працівників і менеджерів до зовнішніх інвесторів (переважно вітчизняних фінансово-промислових груп, «наближених» до державної влади) на фоні загальної концентрації акціонерної власності в процесі грошової приватизації та «реприватизації».

5. Дослідження особливостей формування і розвитку акціонерної власності у трансформаційній економіці України дозволило визначити характер суперечностей у відносинах акціонерної власності: між асоційованою природою акціонерної власності і спрямованістю механізму її реалізації на інтереси вузького соціального прошарку; між номінальним та реальним статусом міноритарних і формальних акціонерів як власників акціонерного капіталу; між тенденцією до зростання концентрації акціонерного капіталу та

його дезінтеграцією; між соціально-економічним потенціалом акціонерних товариств та вузькими межами реалізації акціонерної власності.

6. Акціонерна власність має значний потенціал у забезпеченні СЕЗ в Україні. Зокрема, про це свідчать такі дані за 2003 р.: значна концентрація капіталу (30,1% основних засобів), велика кількість зайнятих (1,811 млн. осіб або 53,0% всієї середньорічної кількості працівників, зайнятих у промисловості), значна частка АТ у загальному обсязі промислового виробництва (65,7%). Здійснюючи найбільший внесок у ВВП (майже 75%), акціонерна власність займає домінуючі позиції у суспільному виробництві.

7. Негативними чинниками, що перешкоджають ефективній реалізації акціонерної власності в напрямі забезпечення СЕЗ, є: загострення інвестиційної, інноваційної та екологічної проблем; недостатнє державне регулювання соціальної та екологічної відповідальні АТ; високий рівень тінізації економіки; відсутність достатньої підтримки з боку держави тих АТ, які сприяють забезпеченню СЕЗ; масовість рейдерства та його підтримка корумпованими чиновниками; спрямування приватизації на перерозподіл державної власності, а не на формування ефективного власника; масове відчуження робітників від власності; нерозвиненість фондового ринку; низький рівень сплачених дивідендів та систематичне порушення прав міноритарних акціонерів; неефективне управління акціонерною власністю.

8. На сучасному етапі основними напрямками розвитку акціонерної власності в Україні в контексті забезпечення СЕЗ є: розвиток матеріально-технічної основи акціонерної власності; підвищення ступеня концентрації акціонерного капіталу; здійснення масштабних інвестицій у людський та фізичний капітал; забезпечення найповнішого використання потенціалу акціонерної власності у формуванні інноваційної моделі розвитку національної економіки; створення ефективної системи управління акціонерною власністю; демократизація власності; посилення корпоративної соціальної та екологічної відповідальності; удосконалення механізму реалізації акціонерної власності та підвищення в ньому ролі держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дейлі Г. Поза зростанням: Економічна теорія сталого розвитку / Г. Дейлі. К.: Інтелсфера, 2002. – 297 с.
2. Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток / Л. Корнійчук // Економіка України. – 2008. – №4. – С. 82–90.
3. Оскольський В. Раціональне природокористування – важлива умова ноосферного розвитку України / В. Оскольський // Економіка України. – 2011. – №11. – С. 4–13.
4. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття» / переклад з англ.: ВГО «Україна. Порядок денний на ХХІ століття». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
5. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; Нац. ін.-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
6. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2623-14>
7. Указ Президента України «Про ліквідацію Національної ради з питань науки, інновацій та сталого розвитку України та її секретаріату» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=492%2F2010>
8. Указ Президента України «Про скасування Указів Президента України від 19 грудня 2008 року N 1177 та від 2 березня 2009 року N 118» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=795%2F2010>
9. Політична економія: Навч. посібник / К. Т. Кривенко, В. С. Савчук, О. О. Беляєв та ін.; за ред. К. Т. Кривенка. – 2-ге вид., без змін. – К. : КНЕУ, 2008. – 512 с.

10. Мочерний С. В. Економічна теорія: навч. посіб. / С. В. Мочерний. – К.: Академія, 2008. – 640 с.
11. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ. – Т. 1. – 2005. – 616 с.
12. Майер Дж. М. Основні проблеми економіки розвитку / Дж. М. Майер, Дж. Е. Раух, А. Філіпенко. – К.: Либідь, 2003. – 624 с.
13. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007. – 719 с.
14. Єфремов О. Сталий чи гармонійний (з екосистемою) розвиток – чому віддати перевагу? / О. Єфремов // Економіка України. – 2008. – №2. – С. 85–90.
15. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку. Історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К.: Знання, 2007. – 670 с.
16. Корнійчук Л. Сталий розвиток і глобальна місія України / Л. Корнійчук, В. Шевчук // Економіка України. – 2009. – №4. – С. 4–13.
17. Макконнелл К. Р. Экономика: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю; пер. с англ. 11-го изд. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 786 с.
18. Самуэльсон Пол А. Экономика / Пол А. Самуэльсон, В. Д. Нордхауз; пер. с англ. – М.: БИНОМ, 1997. – 800 с.
19. Бурда М. Макроекономіка: Європейський контекст / М. Бурда, Ч. Виплош. – К.: Основи, 1998. – 682 с.
20. Мікроекономіка і макроекономіка: Підруч. для студентів екон. спец. закл. освіти / С. Будаговська, О. Кілієвіч, І. Луніна та ін.; за заг. ред. С. Будаговської. – К.: Основи, 2001. – 517 с.
21. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підруч. / за ред. Г. Н. Климка, В. П. Нестеренка. – К.: Вища шк.; Знання, 1997. – 743 с.
22. Економічний словник-довідник / за ред. С. В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
23. Панчишин С. Макроекономіка: Навч. посібник. Вид. 2-ге, стереотипне / С. Панчишин. – К.: Либідь, 2002. – 615 с.

24. Гальчинський А. С. Основи економічної теорії / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К.: Вища школа, 1995. – 471 с.
25. Ковальчук В. М. Загальна теорія економіки. – Тернопіль: ТАНГ – Астон, 1998. – 310 с.
26. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Наука, 1993. – 514 с.
27. Экономическая энциклопедия / Науч.-ред. совет изд-ва «Экономика»; Ин-т Экон. РАН; гл. ред. Л. И. Абалкин. – М.: Экономика, 1999. – 1055 с.
28. Шишкин, А. Ф. Экономическая теория : в 2 т. : учебник / А. Ф. Шишкин. – 2-е изд. – М. : ВЛАДОС, – Т.1. – 1996. – 655 с.
29. Курс экономической теории / под ред. М. Н. Чепурина, Е. А. Киселовой. – М.: ИНФРА. 1998. – 624 с.
30. Базилевич В. Д. Макроекономіка: Підручник / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, Л. О. Баластрик; за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 851 с.
31. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли: пер. с англ. – М.: Прогресс, 1968. – 600 с.
32. Курінець Л. Інструменти екологічної безпеки у міжнародній торгівлі / Л. Курінець, С. Харічков // Економіка України. – 2006. – №4. – С. 66–73.
33. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень / О. Шубравська // Економіка України. – 2005. – №1. – С.36–42.
34. Чистилін Д. До питання стратегії економічного зростання України / Д. Чистилін // Економіка України. – 2003. – №1. – С.52–59.
35. Тихомирова Е. И. Комплексный подход к оценке устойчивости экономического роста и конкурентоспособности регионов Российской Федерации / Е. И. Тихомирова // Вопросы статистики. – 2006. – №2. – С. 9–19.
36. Рівень життя населення та механізми його регулювання: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.09.01 / В. О. Мандибуря; НАН України. Ін-т економіки. – К., 1999. – 36 с.
37. Єщенко П. Відновлення соціально-економічного розвитку – пріоритет номер один у світі та в Україні / П. Єщенко, А. Арсеєнко // Економіка України. – 2012. – №1. – С. 36–50.

38. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ. – Т. 2. – 2006. – 568 с.
39. Єщенко П. С. Економіка для всіх / П. С. Єщенко. – К.: Вища шк., 2009. – 478 с.
40. Радіонова І. Ф. Макроекономіка: теорія та політика: Підручник / І. Ф. Радіонова. – К.: Таксон, 2004. – 348 с.
41. Lucas R. On the Mechanism of Economic Development. – Journal of Monetary Economics, 1998, vol. 22, p. 3–42.
42. Mankiw G., Romer D., Weil D. A Contribution to the Empirics of Economic Growth. – Quarterly Journal of Economics, 1992, vol. 107 № 2, p. 407–437.
43. Endogenous innovation in the theory of growth // The Journal of Economic Prospective, Vol. 8, No. 1 (Winter, 1994), p. 23-44.
44. Solow R. A Contribution to the Theory of Economic Growth. – Quarterly Journal of Economics, 1956, February, p. 65–94.
45. Радіонова І. Ф. Економічне зростання з участю людського капіталу / І. Ф. Радіонова // Економіка України. – 2009. – №1. – С.19–30.
46. Майбуров И. А. Эффективность инвестирования и человеческий капитал в США и России / И. А. Майбуров // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №4. – С. 3–13.
47. Human Development Reports [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org> (31.10.11). – Назва з екрана.
48. Маркс К. Твори : в 50-ти тт. Т.12. Квітень 1856-січень 1859 р. / К. Маркс, Ф. Енгельс. – 2-ге вид. – К.: Держполітвидав, 1963. – 830 с.
49. Мочерний С. Власність і особливості її розвитку в розвинутих країнах світу / С. Мочерний // Економіка України. – 1994. – №4. – С. 48–57.
50. Радченко В. В. Роль агропромислової інтеграції в розвитку соціалістическої власності / В. В. Радченко. – М.: Мысль, 1987. – 174 с.
51. Радченко В. В. Власність та соціально-економічні перетворення в Україні і утвердження суб'єктивізму / В. В. Радченко // Науковий часопис НПУ імені

- М. П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – № 4. – С. 90–99.
52. Єщенко П. С. Подолання ринкового романтизму і фундаменталізму – економічний імператив сучасності / П. С. Єщенко, А. Г. Арсеєнко // Економіка і прогнозування. – 2010. – №2. – С. 7–25.
53. Аметов Р. Виробнича функція в економічному зростанні / Р. Аметов // Економіка України. – 2003. – №12. – С. 40–45.
54. Dow Jones Sustainability Index [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://www.sustainability-indexes.com> (31.10.11). – Назва з екрана.
55. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: Навч. посіб. – 3-тє вид., випр. і доп. / Г. В. Савицька. – К.: Знання, 2007. – 668 с.
56. Рибалкін В. О. Теорія власності / В. О. Рибалкін, І. В. Лазня. – К.: Логос. 2000. – 279 с.
57. Гальчинський А. Власність, яка вона є. Чи зможемо подолати глибоку деформованість? [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/vlasnist,_yaka_vona_e_chi_zmozhemo_podolati_gliboku_deformovanist-22087.html (31.10.11). – Назва з екрана.
58. Маркс К. Сочинения : пер. с нем. Т.46. ч. 1 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1968. – 656 с.
59. Маркс К. Сочинения : пер. с нем. Т.12 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1968. – С. 709–738.
60. Маркс К. Сочинения : пер. с нем. Т.4 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1968. – С. 65–185.
61. Маркс К. Твори : в 50-ти тт. Т.13. Січень 1859-лютий 1860 р. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-ге вид. – К.: Держполітвидав, 1963. – 727 с.
62. Маркс К. Сочинения : пер. с нем. Т.3 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1968. – С. 7–544.
63. Маркс К. Твори : в 50-ти тт. Т.25. Ч.1. «Капітал», т.3 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-ге вид. – К. : Держполітвидав, 1963. – 507 с.
64. Собственность в экономической системе России / под ред. В. Н. Черковца, В. М. Кулькова. – М. : Экономический факультет, ТЕИС, 1998. – 556 с.

65. Основи економічної теорії / Посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. О. Рибалкін, М. О. Хмелевський, Т. І. Біленко, А. Г. Прохоренко та ін. – К.: Академія, 2003. – 352 с.
66. Цінні папери: підручник / В. Д. Базилевич, В. М. Шелудько, Н. В. Ковтун та ін.; за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2011. – 1094 с.
67. Тараш Л. І. Економічний зміст і механізм реалізації акціонерної власності / Л. І. Тараш // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія»: зб. наук. праць. – Луцьк: ЛНТУ, 2008. – С. 217–237.
68. Дорогунцов С. І. Політична економія: науковий курс / С. І. Дорогунцов, О. П. Гош – К.: Оріяни, 2004. – 560 с.
69. Господарський кодекс України [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (31.10.11). – Назва з екрана.
70. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / Л. І. Федулова, В. Л. Осецький, Ю. В. Гончаров, О. Ю. Рудченко, Ю. М. Бажал; Інститут економіки та прогнозування НАН України. – К.: УкрІНТЕІ, 2007. – 812 с.
71. Корпоративна власність: формування і функціонування в сучасній економіці: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.01 / О. С. Тарасенко; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 20 с.
72. Хохлов М. Про економічний зміст категорії власності в транзитивній економіці / М. Хохлов // Економіка України. – 2002. – №1. – С. 36–43.
73. Акціонерний капітал в умовах ринкової трансформації економіки України: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01 / І. О. Ревак; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2002. – 20 с.
74. Корпоративний сектор у трансформаційній економіці: особливості становлення і тенденції розвитку: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01 / Ю. В. Єгорова; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2006. – 16 с.
75. Чухно А. А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. А. Чухно // Економіка України. – 2010. – №2. – С. 4–13.
76. Тарасенко Г. Д. Тенденції відносин власності з переходом до постіндустріальної економіки / Г. Д. Тарасенко, О. С. Тарасенко // Наукові

праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – 2008. – Вип. 34-2. – С. 72–78.

77. Мандибура В. О. Закономірності ієрархічного та мережевого структурування корпоративного капіталу в умовах глобалізації / В. О. Мандибура, Г. Ю. Потапчук // Економіка і управління. – 2007. – №3. – С. 14–24.

78. Бицюра Ю. До проблеми визначення понять сталого економічного зростання та розвитку / Ю. Бицюра // Економіст. – 2006. – № 5. – С. 62–65.

79. Бицюра Ю. В. Фактори сталого економічного зростання / Ю. В. Бицюра // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – № 4. – С. 20–28.

80. Бицюра Ю. В. Інвестиції в людський капітал корпораціями як фактор сталого економічного зростання / Ю. В. Бицюра // Економічна організація та економічна освіта : взаємообумовленість стратегій розвитку : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. Бухала С. М., 7–8 лют. 2007 р. / відп. за вип. А. П. Наливайко. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 104–107.

81. Бицюра Ю. Інституціональні аспекти власності як фактора сталого економічного зростання / Ю. Бицюра // Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво. – 2007. – № 3. – С. 22–27.

82. Бицюра Ю. В. Характерні ознаки та потенційні можливості акціонерної власності у забезпеченні сталого економічного зростання / Ю. В. Бицюра // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : зб. наук. пр. звітно-наукової конф. викладачів університету за 2010 рік, 9–10 лютого 2011 р. / укл. Г. І. Волинка, О. В. Уваркіна, О. П. Симоненко, О. П. Ємельянова. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 28–29.

83. Бицюра Ю. В. Методика визначення впливу акціонерних товариств на забезпечення сталого економічного зростання / Ю. В. Бицюра // Україна у ХХІ ст. : проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку : зб. наук. пр.

за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 квітня 2008 р. / М-во освіти і науки України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т. – Кам'янець-Подільський : Мошарко М. І., 2008. – С. 192–196.

84. Бицюра Ю. В. Показники діяльності акціонерних товариств, що визначають їх внесок у стале економічне зростання / Ю. В. Бицюра // Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю : матеріали четвертої Міжнар. наук.-практ. конф., 11–13 квітня 2007 р. / відп. ред. В. М. Яценко. – Черкаси : Черкаський держ. технол. ун-т, 2007. – С. 127–129.

85. Бицюра Ю. В. Особливості взаємозв'язку економічного зростання та інвестицій в Україні / Ю. В. Бицюра // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – № 3. – С. 22–27.

86. Бицюра Ю. В. Відносини власності як основа механізму забезпечення сталого економічного зростання / Ю. В. Бицюра // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 12. – С. 297–306.

87. Бицюра Ю. Загальна модель розширеного відтворення як основа сталого економічного зростання / Ю. Бицюра // Економіст. – 2006. – № 11. – С. 54–58.

88. Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии / М. И. Туган-Барановский – Пг. : Право, 1917. – С. 315.

89. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество: пер. с англ. / Дж. Гэлбрейт. – М.: Издательство АСТ: Транзиткнига; СПб.: Terra Fantastica, 2004. – 602 с.

90. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1964. – 843с.

91. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз. – Нью-Йорк: Телекс, 1991. – 190 с.

92. Майбутнє України: стратегія поступу: Монографія. – Донецьк: Юго-Восток, Лтд, 2008. – 304 с.

93. Державна служба статистики України [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> (19.02.12). – Назва з екрана.

94. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Держкомстат України. – К.: Консультант, 2002. – С. 175.

95. Статистичний щорічник України за 2003 рік / Держкомстат України. – К.: Консультант, 2004. – 631 с.
96. Статистичний щорічник України за 2004 рік / Держкомстат України. – К.: Консультант, 2005. – 592 с.
97. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Держкомстат України. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2009. – 566 с.
98. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держкомстат України. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2010. – 566 с.
99. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України. – К.: Август Трейд, 2011. – 559 с.
100. Вітчизняна модель корпоративного управління: інституційно-еволюційний аналіз: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01 / Н. А. Супрун; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. – К., 2010. – 34 с.
101. Сірко А. В. Первісне нагромадження капіталу – економічна основа спонтанного переділу суспільного багатства / А. В. Сірко // Економіка і прогнозування. – 2004. – №2. – С. 31–47.
102. Нуреев Р. М. Россия: неизбежна ли деприватизация? (феномен власти собственности в исторической перспективе) / Р. М. Нуреев, А. Б. Рунов // Вопросы экономики. – 2002. – №6. – С. 10–31.
103. Крищенко К. Є. Роздержавлення власності в умовах України / К. Є. Крищенко // Фінанси України – 2003. – №3. – С. 10–21.
104. Завершальний етап приватизації в Україні / О. Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, Т. Є. Воронкова, Н. В. Терещенко; Центр економічного розвитку. – К.: Міленіум, 2003. – 78 с.
105. Рибалкін В. Механізм і форми реалізації акціонерної власності / В. Рибалкін, Л. Мамичева // Економіка України. – 1999. – №4. – С.67–74.
106. Ледомська С. Підсумки сертифікатної приватизації в Україні (1995–2000 рр.) / С. Ледомська, В. Ларцев // Економіка України. – 2001. – № 5. – С. 14–22.
107. Барабаш О. Л. Приватизацію стримували не погані закони, а політичні амбіції / О. Л. Барабаш // ДІБ «Про приватизацію». – 2000. - № 7. – С. 80.

108. Покритан А. Ринкова трансформація і проблема пріоритетів у економіці України / А. Покритан // Економіка України. – 1997. – №12. – С. 18–27.
109. Звіти Фонду державного майна України за 2002–2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spfu.gov.ua/ukr/reports_spfu.php (31.10.11). – Назва з екрана.
110. Сірко А. Постприватизаційний перерозподіл та концентрація прав власності у перехідній економіці / А. Сірко // Економіст. – 2004. – №9. – С. 34–37.
111. Крупка М. І. Фінансовий механізм реформування державної власності / М. І. Крупка // Фінанси України. – 2002. – №3. – С. 70–80.
112. Гальчинський А. Демократизація власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/demokratizatsiya_vlasnosti-43636.html (31.10.11). – Назва з екрана.
113. Біла С. Приватизаційні процеси та проблеми реформування соціальної сфери в Україні / С. Біла // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2000. – № 1. – С.72–78.
114. Лукінов І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І. Лукінов. – К.: Книга, 1997. – 456 с.
115. Чечетов М. Методологічні засади приватизації в Україні / М. Чечетов // Економіка України. – 2004. – №12. – С. 4–17.
116. Указ Президента України №1405/98 від 30 грудня 1998 р. «Про затвердження державної програми приватизації на 1999 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1405/98> (31.10.11). – Назва з екрана.
117. Пасхавер О. Й. Великий український капітал: взаємовідносини з владою і суспільством / О. Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, К. М. Агеєва; Центр економічного розвитку. – К.: Дух і літера, 2007. – 130 с.
118. Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році» // Урядовий кур'єр. – 2006. – 10 лютого. – С. 2.

119. Основні фінансові показники підприємств різних форм власності за окремими видами діяльності за 2003 рік / Держкомстат України. – К.: Інформаційно-аналітичний центр Держкомстату України, 2004. – 586 с.
120. Національний банк України [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua> (31.10.11). – Назва з екрана.
121. Звіти Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://www.ssmc.gov.ua/activities/annual> (31.10.11). – Назва з екрана.
122. Старк Д. Рекомбинированная собственность и рождение восточноевропейского капитализма / Д. Старк // Вопросы экономики. – 1996. – №6. – С. 13–16.
123. Рейтинг финансово-промышленных групп // Всеукраинская рейтинговая программа «Гвардия». – К.: Галицкие контракты, ноябрь 2005. – С. 74-75.
124. Инвестгазета. Рейтинг лучших компаний Украины (ТОП–100). – [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://investgazeta.net/kompanii-i-rynki/top-100-159472> (31.10.11). – Назва з екрана.
125. Беліков О. О. Великий рейдерський словник. Превентивні методи захисту, або як протистояти рейдерському захопленню / О. О. Беліков, А. В. Грайворонський, О. М. Хольченков – К.: Юстініан, 2009. – 296 с.
126. Всесвітній огляд динаміки економічної злочинності. Загроза кіберзлочинності [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://www.pwc.com/ua/uk/press-room/release113.jhtml> (31.10.11). – Назва з екрана.
127. Сафронова О. М. Пріоритетні завдання державної політики протидії рейдерству в корпоративному секторі економіки України / О. М. Сафронова // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип. Державне антикризове управління національною економікою: світовий досвід та проблеми в Україні. – К.: КНЕУ, 2010. – 502 с.
128. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств: Закон України від 17.11.2009 р. № 1720-ІУ [*Електронний ресурс*]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1720-17>

129. Звіти Світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development/reports> (31.10.11). – Назва з екрана.
130. Данько М. С. Формування корпоративних структур в Україні / М. С. Данько // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 4. – С. 50–66.
131. Ватаманюк З. Г. Права власників простих акцій в Україні / З. Г. Ватаманюк, М. М. Самбірський // Фінанси України. – 2004. – № 3. – С. 123–125.
132. Глобальний договір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unglobalcompact.org> (31.10.11). – Назва з екрана.
133. Механізм формування корпоративної соціальної відповідальності в управлінні підприємством: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / Л. А. Грицина; Хмельницький національний ун-т. – Хмельницький, 2009. – 20 с.
134. Соболева И. Социальная ответственность бизнеса: глобальный контекст и российские реалии / И. Соболева // Вопросы экономики. – 2005. – №10. – С. 90–102.
135. Балацкий Е. Социальные инвестиции компаний: закономерности и парадоксы / Е. Балацкий // Экономист. – 2005. – №1. – С. 64–80.
136. Міністерство промислової політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://industry.kmu.gov.ua> (31.10.11). – Назва з екрана.
137. Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку України «Система розкриття інформації на фондовому ринку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.smida.gov.ua> (31.10.11). – Назва з екрана.
138. Гейдонас Ю. Акционерных обществ станет меньше / Ю. Гейдонас // Инвестгазета. – 2005. – № 42. – С. 16.
139. Данько М. Реорганізація підприємств у контексті формування корпоративних структур / М. Данько // Економіка України. – 2007. – №1. – С. 64–70.
140. Інформаційно-аналітичного довідника бізнес-фінансової діяльності підприємств України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istock.com.ua> (12.11.07). – Назва з екрана.

141. Розвиток сектора чорної металургії в Україні. – К.: Міленіум, 2004. – 110 с.
142. Веклич О. «Екологічна оцінка» економічного зростання України / О. Веклич, М. Шлапак // Економіка України. – 2012. – №1. – С. 51–60.
143. Бицюра Ю. В. Акціонерна власність та етапи її формування в Україні / Ю. В. Бицюра // Проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку України в XXI столітті : Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки (за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф.). – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2010. – С. 226–229.
144. Бицюра Ю. В. Формування акціонерної власності в Україні / Ю. В. Бицюра // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право : зб. наук. пр. – 2007. – № 5. – С. 16–23.
145. Бицюра Ю. В. Вплив акціонерної власності на стале економічне зростання в Україні / Ю. В. Бицюра // Економічний вісник університету : зб. наук. пр. учених та аспірантів. У 2 т. Т. 2. Спеціальний випуск. – 2010. – С. 185–191.
146. Бицюра Ю. В. Рівень соціальної спрямованості акціонерних товариств в Україні / Ю. В. Бицюра // Економічний вісник університету : зб. наук. пр. учених та аспірантів. – 2008. – Вип. 5. – С. 315–319.
147. Бицюра Ю. В. Розвиток акціонерної власності в умовах глобалізації / Ю. В. Бицюра // Соціально-економічні фактори розвитку України в умовах глобалізації : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 квітня 2008 р. / упоряд. І. С. Каленюк. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 62–64.
148. Бицюра Ю. В. Розвиток акціонерних товариств як передумова сталого економічного зростання в Україні / Ю. В. Бицюра // Формування та проблеми розвитку підприємництва в Україні : матеріали п'ятої Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених ВНЗ, 23–24 листопада 2006 р. / Національний технічний ун-т України «Київський політехнічний інститут» – К. : ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2006. – С. 92–93.

149. Бицюра Ю. В. Проблеми законодавчого регулювання діяльності акціонерних товариств в Україні / Ю. В. Бицюра // П'яті юридичні читання : матеріали Міжнар. наук. конф., 23–24 квітня 2009 р. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 441–444.
150. Шумпетер Й. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер; пер. с нем. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
151. Бодров В. Г. Інноваційно-інвестиційна модель сталого розвитку національної економіки : навч.-метод. матеріали / В. Г. Бодров, В. О. Гусєв, В. Ф. Мартиненко. – К. : НАДУ, 2009. – 60 с.
152. Конкурентоспроможність національної економіки / за ред. Б. Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2005. – 582 с.
153. Solow R.M. Growth Theory // Companion to Contemporary Economic Thought. – L., 1991, p. 393–415.
154. Aghion F., Howitt P. A Model of Growth through Creative Destruction // *Econometrica*. – 1992. – Vol. 60, No. 2, p. 323–351.
155. Лагутіна К. В. Антикризові пріоритети державного регулювання корпоративної інтеграції / К. В. Лагутіна // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип. Державне антикризове управління національною економікою: світовий досвід та проблеми в Україні. – К.: КНЕУ, 2010. – С. 227.
156. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер; пер. з англ. В. Ружицького та П. Таращука. – К.: Основи, 1995. – 528 с.
157. Федулова Л. І. Корпоративні структури в інноваційній діяльності: світовий досвід та можливості для України / Л. І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2004. – №4. – С. 9–27.
158. Амоша О. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення / О. Амоша // Економіст. – 2005. – №6. – С.28–32.
159. Баляснікова Є. В. Передумови створення інноваційної моделі розвитку економіки України / Є. В. Баляснікова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 10. – С.127–134.

160. Попович З. Економічне зростання і перспективи інноваційного розвитку / З. Попович // Економіка України. – 2004. – № 12. – С. 41–47.
161. Рихтюк В. Інноваційне підприємництво як складова сталого економічного зростання / В. Рихтюк // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 10. – С. 135–142.
162. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / за ред. В. М. Гейця. – К. : Логос, 1999. – 500 с.
163. Інвестиційно-інноваційна модель розвитку економіки України в умовах ринкової трансформації: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.01 / В. Л. Осецький; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 40 с.
164. Радченко В.В. Проблема переходу до інноваційної моделі розвитку та приватизаційний процес у промисловому виробництві України / В. В. Радченко // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 2. – С. 235–241.
165. Петрина М. Базові умови створення інноваційної моделі розвитку економіки України / М. Петрина // Економіка України. – 2006. – №8. – С. 35–40.
166. Глушко О. О. Активізація НДДКР у корпораціях: світовий досвід і Україна / О. О. Глушко // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 4. – С. 67–80.
167. Захарін С. Стимулювання інноваційної активності корпоративних структур / С. Захарін // Економіка України. – 2006. – №8. – С. 41–47.
168. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / за ред. Л. І. Федулової. – К. : Основа, 2005. – 552 с.
169. Осінь. Наука активізується // Урядовий кур'єр. – 2005. – 3 листопада. – С. 4.
170. Економіка України 1999–2008: втрачене десятиліття [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/ekonomika_ukrayini_19992008_vtrachene_desyatylittya-58867.html?print (31.10.11). – Назва з екрана.
171. Геоекономічні сценарії розвитку і Україна: монографія / М. З. Згуровський, Ю. М. Пахомов, А. С. Філіпенко та ін. – К.: Академія, 2010. – 328 с.

172. Чечетов М. Інноваційна складова ринкової трансформації / М. Чечетов // Економіка України. – 2004. – №11. – С.4–16.
173. Чухно А. Нова економічна політика (теоретико-методологічні засади) / А. Чухно // Економіка України. – 2005. – № 6. – С. 4–10.
174. Гахович Н. Стан і проблеми екологізації промислового виробництва / Н. Гахович // Економіка України – 2008. – №4. – С. 73–81.
175. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навчальний посібник / за заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.
176. Забарная Э.Н. Современная эк. политика / Э. Н. Забарная, С. Р. Харичков. – Одесса. Ин-т пробл. рынка и эк.-экол. иссл.-й НАНУ, 2003. – 337 с.
177. Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак; НАН Украины; Совет по изучению производительных сил Украины. – К., 1999. – 367 с.
178. Об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/201> (31.10.11). – Назва з екрана.
179. Екологічна інспекція в Луганській області [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://dei.lg.ua> (25.05.10). – Назва з екрана.
180. Екологічна інспекція в Сумській області [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://www.dei.sumy.ua> (25.05.10). – Назва з екрана.
181. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/all/herald/2002-02/7.htm> (31.10.11). – Назва з екрана.
182. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / С. І. Дорогунцов, Л. Г. Чернюк, П. П. Борщевський, Б. М. Данилишин, М. І. Фащевський. – К.: Нічлава, 2002. – 690 с.
183. Світова економіка: Підручник / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков та ін. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 582 с.

184. Закони та інші нормативні акти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua> (31.10.11). – Назва з екрана.
185. Міщенко В. Дієвість економічних підойм екологічної політики (чи «забруднювач платить»?) / В. Міщенко // Економіка України. – 2002. – №7. – С.62–69.
186. Веклич О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання / О. Веклич // Економіка України. – 2003. – №10. – С. 62–70.
187. Веклич О. Удосконалення економічних інструментів екологічного управління в Україні / О. Веклич // Економіка України. – 1998. – №9. – С. 65–74.
188. Біла С.О. Державне регулювання екологізації виробництва в Україні: реалії та перспективи / С. О. Біла // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – 2008. – Вип. 33–2. – С. 19–25.
189. Міщенко В. Екоресурсні платежі в Україні / В. Міщенко // Економіка України. – 1998. – №10. – С. 59–63.
190. Довідник з питань економіки та фінансування природокористування і природоохоронної діяльності / В. Шевчук, М. Пилипчук, Н. Карпенко та ін. – К. : Геопринт, 2000. – 411 с.
191. Серов Г. П. Экологический аудит. Концептуальные и организационно-правовые основы / Г. П. Серов. – М.: Экзамен, 2000. – 768 с.
192. Галушкіна Т. Екологічний менеджмент в Україні / Т. Галушкіна // Економіка України. – 1999. – №6. – С. 78–83.
193. Лисенко Ю. Екологічний підхід до управління підприємством: проблеми і перспективи / Ю. Лисенко, А. Садеков // Економіка України. – 2003. – №5. – С. 33–40.
194. Удосконалення корпоративного управління в Україні в контексті світового досвіду: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.02 / Д. М. Русак; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 21 с.

195. Методологічні основи управління акціонерною власністю: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.03 / Л. І. Тараш; НАН України; Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2009. – 32 с.
196. Чечетов М. Соціально-економічний аспект трансформації відносин власності в Україні / М. Чечетов, І. Жадан // Економіка України. – 2004. – №10. – С. 4–16.
197. Назарова Г. В. Структура власності в моделях корпоративного контролю промисловості / Г. В. Назарова // Фінанси України. – 2003. – № 9. – С.62–70.
198. La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A. Corporate Ownership around the World // The Journal of Finance. – 1999. – V. 54. – № 2. – p. 471–517.
199. Долгопятова Т. Концентрация акционерной собственности и развитие российских компаний (эмпирические свидетельства) / Т. Долгопятова // Вопросы экономики. – 2007. – № 1. – С. 84–97.
200. Капелюшников Р. Влияние характеристик собственности на результаты экономической деятельности российских промышленных предприятий / Р. Капелюшников, Н. Демина // Вопросы экономики. – 2005. – №2. – С. 53–68.
201. Российская промышленность: институциональное развитие / под ред. Т. Г. Долгопятовой. М.: ГУ-ВШЭ, 2002. – Вып. 1. – 239 с.
202. Структурные изменения в российской промышленности / под ред. Е. Г. Ясина. М.: ГУ-ВШЭ, 2004. – 57 с.
203. Взаємодія неурядових організацій для розвитку корпоративного управління // Цінні папери України. – 2001. – С.12.
204. Венгер Л. А. Особливості структури власності у промисловості України / Л. А. Венгер // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – 2007. – Вип. 31–2. – С. 101–105.
205. Долгопятова Т. Модели и механизмы корпоративного контроля в российской промышленности / Т. Долгопятова // Вопросы экономики. – 2001. – №5. – С. 47–60.
206. Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества / Дж. К. Гэлбрейт; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1979. – 406 с.

207. Сірко А. В. Інституційно-правове забезпечення діяльності корпорацій та його проблеми в Україні / А. В. Сірко, Н. М. Найдич // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – 2005. – Вип. 89–2. – С. 115–121.
208. Покритан А. Деякі питання аналізу і реформування відносин власності / А. Покритан, В. Гринчук // Економіка України. – 2003. – №11. – С. 40–46.
209. Геєць В. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні / В. Геєць // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 4–13.
210. Геєць В. М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток / В. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 9–36.
211. Чухно А. А. Твори: у 3 т. / НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України. – К. : ВІПОЛ. – Т. 1. – 2006. – 592 с.
212. Окремі показники діяльності акціонерних товариств // Додаток до листа Державної служби статистики України № 13/04-12/12 від 10.02.2012 р.
213. Бицюра Ю. Акціонерна власність як фактор формування інноваційної моделі розвитку економіки України / Ю. Бицюра // Економічний вісник університету : зб. наук. пр. учених та аспірантів. – 2009. – Вип. 9–10 : матеріали другої Міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 квітня 2009 р. – Переяслав-Хмельницький : Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди, 2009. – С. 126–134.
214. Бицюра Ю. В. Підвищення ефективності реалізації акціонерної власності шляхом удосконалення механізму екологізації виробництва в Україні / Ю. В. Бицюра // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 22. – С. 236–242.
215. Бицюра Ю. В. Конкурентоспроможність національної економіки – шлях до сталого економічного зростання / Ю. В. Бицюра // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2007. – С. 67.

216. Бицюра Ю. В. Корпоративні цінні папери як інструмент залучення інвестицій для сталого економічного зростання / Ю. В. Бицюра // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2007. – Вип. III, Т. 2. – С. 292–300.
217. Бицюра Ю. Перші кроки на шляху до економічного зростання України / Ю. Бицюра // Економіст. – 2005. – № 3. – С. 38–40.
218. Бицюра Ю. Проблеми забезпечення сталого економічного зростання та розвитку в Україні / Ю. Бицюра // Географія та основи економіки в школі. – 2006. – № 5. – С. 10–17.
219. Бицюра Ю. Проблеми економічного зростання в Україні на сучасному етапі / Ю. Бицюра // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – №1. – С. 7–15.
220. Бицюра Ю. В. Економічне зростання в Україні : порівняльний аналіз / Ю. В. Бицюра // Актуальні проблеми перехідної економіки України : матеріали спільного семінару, 29 жовтня 2003 р. / укл. О. С. Падалка, В. В. Радченко, В. Я. Бобров – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – С. 13–16.
221. Бицюра Ю. В. Проблеми сталого економічного зростання в контексті економічних та політичних реформ в Україні / Ю. В. Бицюра // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі : матеріали Міжнар. наук.-теоретич. конф., 8–9 лютого 2006 р. / укл. Г. О. Нестеренко; за ред. В. П. Беха. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 249–251.
222. Бицюра Ю. В. Ефективність управління акціонерною власністю в Україні / Ю. В. Бицюра // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 9. – С. 3–11.
223. Бицюра Ю. В. Демократизація акціонерної власності як фактор сталого економічного зростання в Україні / Ю. В. Бицюра // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер. : Економічні науки. – 2007. – Вип. 17. – С. 72–78.

ДОДАТКИ

Додаток А

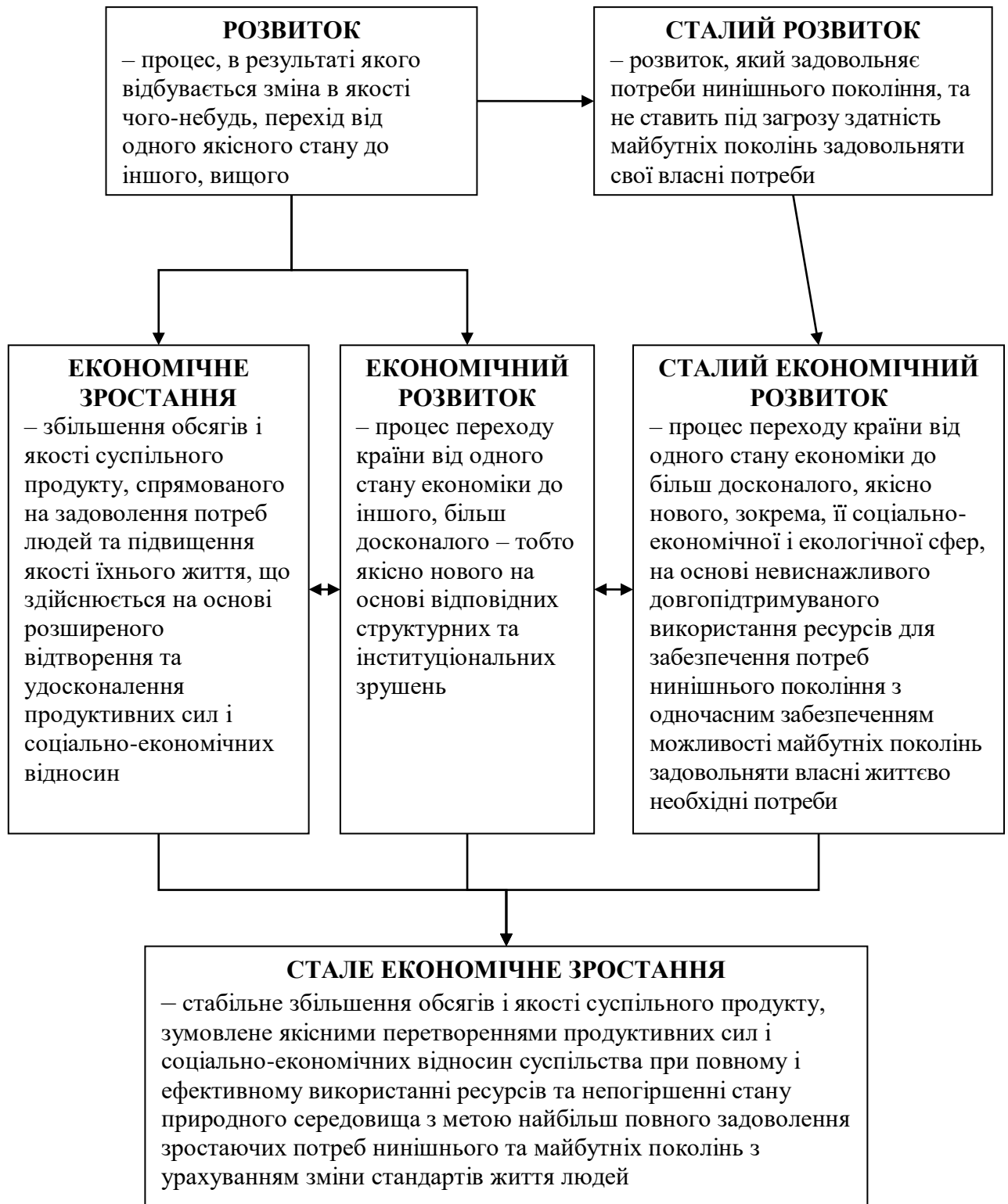

Рис. А.1. Логічна схема визначення сутності категорії «стале економічне зростання»

Джерело: Складено автором самостійно.

Додаток Б

Таблиця Б.1

**Основні показники діяльності АТ, що визначають інтегральний
мікроіндекс сталого економічного зростання за економічною, соціальною
та екологічною складовими**

Складова інтегрального мікроіндексу СЕЗ	Показники	Розрахункова формула
Економічна	Темп зміни реального доходу від реалізації продукції	$\frac{\text{Індекс зміни доходу від реалізації продукції}}{\text{Індекс цін виробників промислової продукції}} - 1$
	Темп зміни продуктивності праці	$\frac{\text{Індекс зміни доходу від реалізації продукції}}{\text{Індекс цін виробників промислової продукції} \cdot \text{Індекс зміни чисельності працівників}} - 1$
	Рентабельність реалізованої продукції	$\frac{\text{Валовий прибуток}}{\text{Собівартість реалізованої продукції}}$
	Рентабельність операційної діяльності	$\frac{\text{Прибуток до оподаткування від звич. д-ті}}{\text{Загальний обсяг операційних витрат}}$
	Частка інвестицій в основні засоби	$\frac{\text{Капітальні інвестиції}}{\text{Основні засоби}}$
	Частка чистих інвестицій в капітальних інвестиціях	$\frac{\text{Капітальні інвестиції} - \text{Амортизація}}{\text{Капітальні інвестиції}}$
	Зношеність основних засобів	$\frac{\text{Знос}}{\text{Первісна вартість основних засобів}}$
	Фондовіддача	$\frac{\text{Дохід від реалізації продукції}}{\text{Основні засоби}}$
	Коефіцієнт фінансової незалежності	$\frac{\text{Власний капітал}}{\text{Баланс}}$
	Частка нематеріальних активів у необоротних активах	$\frac{\text{Нематеріальні активи}}{\text{Необоротні активи}}$
Соціальна	Середня заробітна плата	$\frac{\text{Асоддсє і а і і еасо і дао³ са д'є}}{12 \cdot \text{епаєиі³ п'иіі дао³аі еє³а}}$
	Темп зміни реальної середньої заробітної плати	$\frac{\text{Індекс зміни середньої заробітної плати}}{\text{Індекс споживчих цін}} - 1$
	Частка витрат на оплату праці	$\frac{\text{Витрати на оплату праці}}{\text{Загальний обсяг операційних витрат}}$
	Частка відрахувань на соціальні заходи	$\frac{\text{Відрахування на соціальні заходи}}{\text{Загальний обсяг операційних витрат}}$
	Зміна загальної чисельності працівників	$\frac{\text{Загальна чисельність працівників поточного року}}{\text{Загальна чисельність працівників попереднього року}} - 1$
	Частка дивідендів на прості акції у чистому прибутку	$\frac{\text{Дивіденди на одну просту акцію}}{\text{Чистий прибуток на одну просту акцію}}$

Продовження табл. Б.1

Екологічна	Частка матеріальних витрат у загальному обсязі операційних витрат (матеріаломісткість)	<u>Матеріальні витрати</u> <u>Загальний обсяг операційних витрат</u>
	Водомісткість виробництва продукції	<u>Всього фактично використано води з поч. року</u> <u>Реальний дохід від реалізації продукції</u>
	Частка нормативно-очищених зворотних вод у загальному обсязі використаної води у виробництві	<u>Відведено зворотних вод нормативно-очищених</u> <u>Всього фактично використано води з поч. року</u>
	Обсяг забруднювальних речовин та парникових газів на 1 млн. грн. реалізованої продукції	<u>Сумарні викиди забруднювальних речовин та парникових газів</u> <u>Реальний дохід від реалізації продукції</u>
	Темп зміни наявних відходів у спеціально відведених місцях чи об'єктах та на території підприємства	<u>Всього наявно на початок наступного року відходів у спеціально відведених місцях чи об'єктах та на території підприємства</u> <u>Всього наявно на початок поточного року відходів у спеціально відведених місцях чи об'єктах та на території підприємства</u>
	Частка капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища у загальному обсязі операційних витрат	<u>Всього фактично витрачено на капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища</u> <u>Загальний обсяг операційних витрат</u>

Джерело: Складено автором самостійно.

Додаток В

Таблиця В.1

**Динаміка загальної кількості рахунків власників цінних паперів та їхньої
номінальної вартості в Україні**

Показники	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Загальна кількість рахунків власників цінних паперів, млн. шт.	16,151	15,634	14,950	13,497	12,328	11,856	11,227	8,401
у т.ч. у власності нерезидентів-юридичних осіб	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,001
у т.ч. у власності нерезидентів-фізичних осіб	0,0034	0,004	0,0041	0,005	0,005	0,005	0,005	0,003
у т.ч. у власності резидентів-юридичних осіб	0,064	0,062	0,062	0,059	0,095	0,052	0,049	0,036
у т.ч. у власності резидентів-фізичних осіб	16,082	15,566	14,882	13,431	12,226	11,797	11,171	8,361
Номінальна вартість пакетів іменних цінних паперів, млрд. грн.	85,00	105,64	124,73	136,73	167,97	193,30	219,31	196,7
у т.ч. у власності нерезидентів-юридичних осіб	5,64	6,21	7,21	7,36	11,96	21,40	30,26	26,55
у т.ч. у власності нерезидентів-фізичних осіб	0,13	0,16	0,16	0,17	0,23	0,27	0,29	0,23
у т.ч. у власності резидентів-юридичних осіб	66,73	85,30	101,06	113,93	136,18	152,13	168,63	154,44
у т.ч. у власності резидентів-фізичних осіб	12,5	13,97	16,30	15,27	19,60	19,50	20,13	15,48
Структура номінальної вартості пакетів іменних цінних паперів, %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
у т.ч. у власності нерезидентів-юридичних осіб	6,64	5,88	5,78	5,38	7,12	11,07	13,80	13,50
у т.ч. у власності нерезидентів-фізичних осіб	0,15	0,15	0,13	0,12	0,14	0,14	0,13	0,12
у т.ч. у власності резидентів-юридичних осіб	78,51	80,75	81,02	83,32	81,07	78,70	76,89	78,52
у т.ч. у власності резидентів-фізичних осіб	14,71	13,22	13,07	11,17	11,67	10,09	9,18	7,87
Номінальна вартість пакетів іменних цінних паперів у розрахунку на один відкритий рахунок, тис. грн.	5,263	6,757	8,343	10,130	13,625	16,304	19,534	23,414
у т.ч. у власності нерезидентів-юридичних осіб	2820	3105	3605	3680	5980	10700	15130	26550
у т.ч. у власності нерезидентів-фізичних осіб	38,235	40	39,024	34	46	54	58	76,667
у т.ч. у власності резидентів-юридичних осіб	1042,66	1375,81	1630	1931,02	1433,47	2925,58	3441,43	4290
у т.ч. у власності резидентів-фізичних осіб	0,777	0,897	1,095	1,137	1,603	1,653	1,802	1,851

Джерело: Складено автором за даними: [121].

Додаток Д

Таблиця Д.1

**Моніторинг корпоративних прав держави у статутних фондах ВАТ,
створених шляхом приватизації та корпоратизації в Україні**

Дата		01.01.02	01.01.03	15.01.04	01.01.05	29.12.05	28.12.06	28.12.07	01.01.09	01.01.10	01.01.11
Загальна кількість		1699	1561	1295	1078	954	777	602	497	434	367
у тому числі з часткою:	до 10%	371	306	266	243	203	158	112	99	82	72
	від 10% до 25%	213	222	219	197	176	136	107	80	71	57
	від 25% до 50%	778	702	534	410	345	270	203	159	135	114
	від 50% до 75%	139	133	115	92	89	73	62	159	146	124
	від 75% до 100%	117	123	114	91	88	86	68			
	100%	81	75	47	45	53	54	50			

Джерело: Складено автором за даними: [109].

Додаток Е

Таблиця Е.1

Найбільші компанії України за обсягом чистого доходу та окремі показники їх господарської діяльності у 2008 р.

№	Назва	Чистий дохід, млн. грн.	Чистий прибуток млн. грн.	Активи, млн. грн.	Чисельність співробітників, осіб	Рентаб. продажу, %
1	НАК «Нафтогаз України»	61968,5	11670,3	72692,8	682	23,22
2	Енергоринок	40527,2	183,4	19158,9	26	0,75
3	ДК «Газ України» НАК Нафтогаз України»	31179,0	128,3	10492,3	—	0,96
4	Метінвест Холдинг	30185,2	1410,6	16751,9	408	5,85
5	Арселор Міттал Кривий Ріг	22102,9	4676,5	14575,9	42094	26,32
6	Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча	21727,1	1362,1	13173,3	54945	8,58
7	Металургійний комбінат «Азовсталь»	21235,3	1959,1	19166,1	20518	10,15
8	Алчевський металургійний комбінат	15322,1	-350,4	11801,0	17900	-1,69
9	ТНК-ВР Коммерс	14816,9	-484,0	1049,5	427	-3,56
10	Лисичанська нафтова інвестиційна компанія	14485,7	-794,1	2161,4	3743	-5,39
41	Інгулецький ГЗК	6441,4	4722,9	8426,2	10588	89,53

Джерело: Складено автором за даними: [124].

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

**Середньомісячна заробітна плата та темпи зміни реальної заробітної плати
в АТ, промислових підприємствах та в цілому в Україні**

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Середньомісячна заробітна плата в Україні, грн.	230	311	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239
Середньомісячна заробітна плата працівників у промисловості, грн.	302	406	485	591	743	967	1212	1554	2017	2117	2580
Середньомісячна заробітна плата в цілому в АТ, грн.	290	374	458	564	737	987	1256	1645	2134	2213	2725
<i>Середньомісячна заробітна плата в досліджуваних АТ, грн.</i>	<i>313</i>	<i>421</i>	<i>516</i>	<i>648</i>	<i>848</i>	<i>1108</i>	<i>1360</i>	<i>1721</i>	<i>2194</i>	<i>2138</i>	<i>2771</i>
Темп зміни реальної заробітної плати в Україні, %	-0,9	19,3	18,2	15,2	23,8	20,3	18,3	12,5	6,3	-9,2	10,2
Темп зміни реальної середньомісячної заробітної плати в АТ, %	–	21,4	23,2	13,9	16,2	21,5	14,0	12,3	6,0	-7,6	12,9
<i>Темп зміни реальної середньомісячної заробітної плати в досліджуваних АТ, %</i>	<i>17,3</i>	<i>30,7</i>	<i>24,1</i>	<i>14,1</i>	<i>20,3</i>	<i>20,4</i>	<i>12,1</i>	<i>11,1</i>	<i>5,2</i>	<i>-13,5</i>	<i>22,9</i>

Джерело: Складено автором за даними: [93], [137], [212].

Додаток 3

Таблиця 3.1

**Показники, що характеризують обсяги і частку сплачених дивідендів
промисловими підприємствами та досліджуваними АТ у чистому прибутку
в Україні**

Роки	2004			2005			2006			2007			2008	2009
	ВАТ	ЗАТ	Разом	ВАТ	ЗАТ	Разом	ВАТ	ЗАТ	Разом	ВАТ	ЗАТ	Разом	Разом	Разом
Кількість АТ, які звітувались перед ДКЦПФР за виключенням емітентів-банків та емітентів-суб'єктів малого підприємництва	6009	3326	9335	5526	3175	8701	4772	2991	7763	4434	3052	7486	6583	4183
Чистий прибуток, млрд. грн.	18,232	11,133	29,365	22,032	11,734	33,766	23,904	13,458	37,362	26,515	36,687	63,202	65,313	23,22
у т.ч. промислових підприємств	14,49	3,815	18,305	16,566	3,6626	20,229	16,743	3,65	20,393	15,865	4,548	20,413	28,275	—
Сума нарахованих дивідендів, млрд. грн.	1,485	0,3864	1,8714	5,15	0,6973	5,8473	6	1,89	7,89	2,27	1,34	3,61	15,34	6,12
у т.ч. промислових підприємств	0,3055	0,292	0,5975	4,07	0,2866	4,3566	5,526	1,168	6,694	1,324	0,976	2,3	8,315	—
Частка сплачених дивідендів промисловими підприємствами у загальній сумі нарахованих дивідендів, %	20,6	75,6	31,9	79,0	41,1	74,5	92,1	61,8	84,8	58,3	72,8	63,7	83,8	61,1
Частка сплачених дивідендів промисловими підприємствами у чистому прибутку, %	2,1	7,7	3,3	24,6	7,8	21,5	33,0	32,0	32,8	8,4	21,5	11,3	29,4	16,1
Частка дивідендів на прості акції, сплачених досліджуваними АТ, у чистому прибутку, %			1,6			2,7			2,4			4,9	3,1	2,2

Примітка:

У зв'язку з відсутністю даних щодо сплати дивідендів промисловими АТ у 2009 р., зазначена частка даних стосується усіх АТ в Україні, що звітували, без урахування банків та суб'єктів малого підприємництва

Джерело: Складено автором за даними: [121].

Додаток И

Таблиця И.1

Впровадження інновацій на промислових підприємствах в Україні

Показники	1994	1995	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість промислових підприємств, що впроваджують інновації	2181	2202	1376	1491	1503	1506	1120	958	810	999	1186	1160	1180	1217
Питома вага промислових підприємств, що впроваджували інновації, у загальній їх кількості, %	26,0	22,9	13,5	14,8	14,3	14,6	11,5	10,0	8,2	10,0	11,5	10,8	10,7	11,5
Кількість впроваджених нових видів техніки	1181	1000	469	631	610	520	710	769	657	786	881	758	641	663
Кількість впроваджених нових технологічних процесів	3559	2936	1203	1403	1421	1142	1482	1727	1808	1145	1419	1647	1893	2043
у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	-	-	-	430	469	430	606	645	690	424	634	680	753	479
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	-	-	-	-	6,8	7,0	5,6	5,8	6,5	6,7	6,7	5,9	4,8	3,8

Джерело: Складено автором за даними: [93].

Таблиця И.2

Кількість акціонерних товариств та промислових підприємств в Україні, що реалізовували інноваційну продукцію, од.

Організаційно-правові форми підприємств	2006	2007	2008	2009	2010
Акціонерне товариство	—	—	—	2	30
Відкрите акціонерне товариство	349	364	329	298	251
Закрите акціонерне товариство	172	185	168	159	115
<i>Всього:</i>	<i>521</i>	<i>549</i>	<i>497</i>	<i>459</i>	<i>396</i>
<i>Всього серед промислових підприємств:</i>	<i>918</i>	<i>1035</i>	<i>993</i>	<i>994</i>	<i>964</i>
Частка АТ у загальній кількості промислових підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію, %	56,8	53,0	50,1	46,2	41,1

Джерело: Складено автором за даними: [97, с.330], [99, с.325], [212].

Таблиця И.3

**Загальний обсяг реалізованої інноваційної продукції в Україні
та частка у ній АТ**

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Загальний обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн. грн.	18784,0	24995,4	30892,7	40188,0	45830,2	31432,3	33697,6
Обсяг реалізованої інноваційної продукції АТ, млн. грн.	14942,2	18830,1	25557,8	34534,4	37099,6	23213,4	23137,7
<i>Частка реалізованої інноваційної продукції АТ у загальному її обсязі, %</i>	<i>79,5</i>	<i>75,3</i>	<i>82,7</i>	<i>85,9</i>	<i>81,0</i>	<i>73,9</i>	<i>68,7</i>

Джерело: Складено автором за даними: [70, с.525], [99, с.325], [212].

Таблиця И.4

**Загальний обсяг витрат на інноваційну діяльність у промисловості в
Україні та частка у них АТ**

Показники	2006	2007	2008	2009	2010
Загальний обсяг витрат на інноваційну діяльність, млн. грн.	6160,0	10821,0	11994,2	7949,9	8045,5
Обсяг витрат АТ на інноваційну діяльність, млн. грн.	4686,667	8101,566	9789,741	4950,747	3808,854
<i>Частка витрат на інноваційну діяльність АТ у загальному їх обсязі, %</i>	<i>76,1</i>	<i>74,9</i>	<i>81,6</i>	<i>62,3</i>	<i>47,3</i>

Джерело: Складено автором за даними: [97, с.329], [99, с.324], [212].

Додаток К

Таблиця К.1

**Інноваційна активність промислових підприємств в Україні за напрямками
здійснених інновацій**

Роки	Питома вага пром. підприємств, що займалися інноваціями %	Загальна сума витрат	У тому числі за напрямками:				
			дослідження і розробки ¹	придбання інших зовнішніх знань ²	підготовка виробництва для впровадження інновацій ³	придбання машин та обладнання пов'язані з упровадженням інновацій ⁴	інші витрати
		млн. грн.					
2000	18,0	1760,1	266,2	72,8	163,9	1074,5	182,7
2001	16,5	1979,4	171,4	125,0	183,8	1249,4	249,8
2002	18,0	3018,3	270,1	149,7	325,2	1865,6	407,7
2003	15,1	3059,8	312,9	95,9	527,3	1873,7	250,0
2004	13,7	4534,6	445,3	143,5	808,5	2717,5	419,8
2005	11,9	5751,6	612,3	243,4	991,7	3149,6	754,6
2006	11,2	6160,0	992,9	159,5	954,7	3489,2	563,7
2007	14,2	10850,9	986,5	328,4	X	7471,1	2064,9
2008	13,0	11994,2	1243,6	421,8	X	7664,8	2664,0
2009	12,8	7949,9	846,7	115,9	X	4974,7	2012,6
2010	13,8	8045,5	996,4	141,6	X	5051,7	1855,8

Примітка:

¹ з 2007 року сума внутрішніх та зовнішніх НДР;² до 2007 року придбання нових технологій;³ з 2007 року показник віднесено до інших витрат;⁴ до 2007 року придбання машин та обладнання пов'язані з упровадженням інновацій.

Джерело: [93].

Таблиця К.2

Джерела фінансування інноваційної діяльності в Україні

Рік	Загальна сума витрат	У тому числі за рахунок коштів			
		власних	державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
млн. грн. (в % до загальної суми витрат)					
2000	1757,1	1399,3 (79,6)	7,7 (0,4)	133,1 (7,6)	217,0 (12,3)
2001	1971,4	1654,0 (83,9)	55,8 (2,8)	58,5 (3,0)	203,1 (10,3)
2002	3013,8	2141,8 (71,1)	45,5 (1,5)	264,1 (8,8)	562,4 (18,7)

Продовження табл. К.2

2003	3059,8	2148,4 (70,2)	93,0 (3,0)	130,0 (4,2)	688,4 (22,5)
2004	4534,6	3501,5 (77,2)	63,4 (1,4)	112,4 (2,5)	857,3 (18,9)
2005	5751,6	5045,4 (87,7)	28,1 (0,5)	157,9 (2,7)	520,2 (9,0)
2006	6160,0	5211,4 (84,6)	114,4 (1,9)	176,2 (2,9)	658,0 (10,7)
2007	10850,9	7999,6 (73,6)	144,8 (1,3)	321,8 (3,0)	2384,7 (22,0)
2008	11994,2	7264,0 (60,6)	336,9 (2,8)	115,4 (1,0)	4277,9 (35,7)
2009	7949,9	5169,4 (65,0)	127,0 (1,6)	1512,9 (19,0)	1140,6 (14,4)
2010	8045,5	4775,2 (59,4)	87,0 (1,1)	2411,4 (30,0)	771,9 (9,6)

Джерело: Складено автором за даними: [93].

Таблиця К.3

**Обсяг та частка фінансування витрат на інноваційну діяльність за джерелами в АТ в Україні, млн. грн.
(в % до загальної суми інноваційних витрат АТ)**

Рік	За рахунок						
	власних коштів	коштів бюджету	коштів позабюджетних фондів	коштів вітчизняних інвесторів	кошти іноз. інвесторів	кредитів	кошти інших джерел
2006	4109,750 (87,7)	5,572 (0,1)	0 (0,0)	23,509 (0,5)	81,781 (1,7)	449,837 (9,6)	16,216 (0,4)
2007	6263,491 (77,3)	3,273 (0,0)	0,120 (0,0)	20,186 (0,3)	175,191 (2,2)	1625794,4 (20,1)	13,509 (0,2)
2008	6118,488 (62,5)	5,669 (0,1)	0 (0,0)	4,634 (0,1)	34,002 (0,4)	3595,063 (36,7)	31,886 (0,3)
2009	3556,551 (71,8)	8,627 (0,2)	0 (0,0)	26,710 (0,5)	647,944 (13,1)	686,205 (13,9)	24,710 (0,5)
2010	2911,326 (76,4)	2,032 (0,1)	0 (0,0)	18,943 (0,5)	232,557 (6,1)	599,721 (15,8)	44,278 (1,2)

Джерело: Складено автором за даними: [212].

Додаток Л

Таблиця Л.1

Динаміка зборів за спеціальне використання природних ресурсів, зборів за забруднення навколишнього природного середовища, позовів за збитків, заподіяних природі та штрафи, пред'явлені за порушення природоохоронного законодавства в Україні

Показники	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Збори за спеціальне використання природних ресурсів, млн. грн. (% у доходах держбюджету)	–	–	–	2449,8 (3,95)	2780,3 (3,69)	3383,9 (3,70)	3981,0 (2,97)	4746,7 (2,76)	5948,2 (2,70)	9292,0 (3,12)	–	–
Збори за забруднення навколишнього природного середовища, млн. грн. (% у доходах держбюджету)	340,5 (1,13)	228,8 (0,47)	235,0 (0,43)	221,9 (0,36)	265,0 (0,35)	330,6 (0,36)	374,6 (0,28)	863,5 (0,50)	955,7 (0,43)	1065,3 (0,36)	1198,7 (0,44)	1361,2 (0,43)
Позови за збитки, заподіяні природі та штрафи, пред'явлені за порушення природоохоронного законодавства, млн. грн. (% у доходах держбюджету)	12,7 (0,042)	5,6 (0,011)	4,1 (0,007)	4,3 (0,007)	7,2 (0,010)	9,3 (0,010)	5,2 (0,004)	7,9 (0,005)	24,6 (0,011)	6,1 (0,002)	10,9 (0,004)	147,5 (0,047)
Частка фактично сплачених екологічних зборів у загальній сумі пред'явлених, %	18,3	36,2	64,2	68,6	86,0	88,7	97,6	85,4	102,7	97,8	92,4	90,3
Доходи зведеного держбюджету, млн. грн.	30219	49118	54935	61954	75286	91529	134183	171812	219937	297893	272967	314506

Джерело: Складено автором за даними: [99, с.54, 527], [98 с.54, 534], [97, с.54, 536].

Таблиця Л.2

**Капітальні інвестиції та поточні витрати
на охорону навколишнього природного середовища в Україні**

Показники	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Всього, млн. грн.	2699	3224	3676	3827	4509	5988	7089	7367	9691	12176	11074	13128
у т.ч. поточні витрати	2178	2618	2904	3080	3362	4152	5314	5172	6610	8445	8033	10367
у т.ч. капітальні інвестиції	521	606	772	760	1147	1836	1776	2194	3081	3731	3041	2762
Частка витрат на охорону довкілля за рахунок коштів Держбюджету												
у поточних витратах	1,3	1,3	2	2	2	2,1	2,1	1,8	2,2	2,4	4,1	2,7
у капітальних інвестиціях	7,5	7,9	17	11,8	29,1	12,9	8,5	10,3	9,7	19	20,5	8,7

Джерело: Складено автором за даними: [99, с.525].

Додаток М

Таблиця М.1

**Рейтинг великих промислових АТ в Україні за мікроіндексом СЕЗ (2008 р.)
та суб'єктна структура акціонерного капіталу, %**

№ п/п	Назва АТ	Юридичні особи					Фіз. особи	Мене-джери	Мікро-індекс СЕЗ
		Підприємства України	Іноземні інвестори	Офшорні комп.	Всього	Кількість юросіб			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат	0,00	82,51	0,00	82,51	1	0,00	0,0344	0,547
2	Запорізький залізорудний комбінат	29,23	70,23	0,00	99,46	3	0,00	0,0000	0,512
3	Севастопольський морський завод	27,71	0,00	61,29	89,00	4	0,00	0,0000	0,476
4	Суша Балка	0,00	0,00	97,85	97,85	4	0,00	0,0000	0,462
5	Херсонський нафтопереробний комплекс	60,00	0,00	28,68	88,68	3	0,00	0,0000	0,440
6	Українська автомобільна корпорація	17,91	0,00	0,00	17,91	1	79,67	0,0017	0,438
7	Новотроїцьке рудоуправління	0,00	0,00	99,95	99,95	1	0,00	0,0000	0,422
8	Шахта «Комсомолец Донбасу»	50,00	0,00	44,64	94,64	2	0,00	0,0009	0,420
9	Комсомольське рудоуправління	99,67	0,00	0,00	99,67	1	0,00	0,0000	0,415
10	Міттал Стіл Кривий Ріг	0,00	95,02	0,00	95,02	1	0,00	0,0000	0,414
11	Вугільна компанія «Шахта «Красноармійська-західна» №1	95,99	0,00	0,00	95,99	2	0,00	0,0000	0,408
12	Харцизький трубний завод	5,00	91,79	0,00	96,79	2	0,00	0,0000	0,396
13	Північний гірничо-збагачувальний комбінат	36,15	0,00	63,30	99,45	2	0,00	0,0000	0,395
14	Південний гірничо-збагачувальний комбінат	25,78	0,00	66,52	92,31	4	0,00	0,0000	0,395
15	Криворізький завод гірничого обладнання	75,07	0,00	24,93	100,00	2	0,00	0,0000	0,394
16	Донецький металургійний завод	0,76	0,00	60,96	61,72	4	0,00	0,0025	0,385
17	Кременчуцький сталеливарний завод	29,03	0,00	48,44	77,47	3	0,00	0,0000	0,384
18	Новокраматорський машинобудівний завод	23,46	0,00	0,00	23,46	1	76,54	0,0000	0,382
19	Єврокар	89,71	10,00	0,00	99,71	4	0,00	0,0000	0,381
20	Кременчуцький завод дорожніх машин	49,47	0,00	0,00	49,47	2	0,00	19,7791	0,380
21	Луцький автомобільний завод	0,99	63,49	0,00	64,48	2	0,00	0,0220	0,367
22	Первомайський електромеханічний завод ім. Карла Маркса	0,00	0,00	0,00	0,00	0	0,00	58,5960	0,363

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
23	Криворізький центральний гірничо-збагачувальний комбінат	23,52	0,00	75,96	99,48	2	0,00	0,0000	0,361
24	Крюківський вагонобудівний завод	29,44	0,00	0,00	29,44	2	0,00	1,5815	0,359
25	Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат	0,00	87,84	0,00	87,84	1	0,00	0,0055	0,355
26	Дніпроважмаш	49,92	0,00	0,00	49,92	1	0,00	33,3280	0,354
27	Дніпрококс	0,00	0,00	98,65	98,65	4	0,00	0,0002	0,352
28	Електротермометрія	0,00	0,00	0,00	0,00	0	84,78	5,7639	0,350
29	Запоріж-трансформатор	0,00	0,00	98,62	98,62	4	0,00	0,0000	0,349
30	Насосенергомаш	83,00	0,00	0,00	83,00	1	0,00	0,0766	0,349
31	Кіндратівський вогнетривкий завод	82,20	0,00	0,00	82,20	1	0,00	0,0000	0,348
32	Херсонський суднобудівний завод	76,99	0,00	0,00	76,99	2	0,00	0,8383	0,347
33	Полтавський автоагрегатний завод	39,80	0,00	0,00	39,80	4	14,31	0,0000	0,346
34	Запорізький абразивний комбінат	64,94	0,00	0,00	64,94	1	0,00	0,0000	0,346
35	Марганецький гірничо-збагачувальний комбінат	0,00	0,00	95,67	95,67	4	0,00	0,0006	0,344
36	Дрогобицький завод автомобільних кранів	96,51	0,00	0,00	96,51	4	0,00	0,3819	0,343
37	Бердичівський машинобудівний завод «Прогрес»	85,30	0,00	0,00	85,30	4	0,00	0,0168	0,340
38	Мотор Січ	0,00	0,00	0,00	0,00	0	0,00	15,0105	0,339
39	Великоанадольський вогнетривкий комбінат	25,09	0,00	36,03	61,13	2	0,00	15,7896	0,339
40	Запорізький завод високовольтної апаратури	0,00	0,00	0,00	0,00	0	24,80	66,1223	0,337
41	Слов'янський завод важкого машинобудування	58,91	0,00	24,99	83,90	3	0,00	0,0000	0,335
42	Уманьферммаш	91,38	0,00	0,00	91,38	1	0,00	1,4508	0,333
43	Донбаскабель	0,00	75,01	12,46	87,47	2	0,00	0,0000	0,332
44	Концерн Стирол	90,38	0,00	0,00	90,38	1	0,00	0,0040	0,332
45	Часівоярський вогнетривкий комбінат	24,99	0,00	0,00	24,99	1	24,57	26,4299	0,331
46	Ватутінський комбінат вогнетривів	0,00	86,26	0,00	86,26	1	0,00	0,4292	0,331
47	Донецькокс	61,29	16,04	15,09	92,42	6	0,00	0,0000	0,331
48	Укртатнафта	19,45	10,00	0,00	29,45	2	0,00	0,0000	0,330
49	Кременчуцький колісний завод	15,41	0,00	0,00	15,41	1	13,53	22,8909	0,329
50	Дніпровагонмаш	46,28	0,00	45,02	91,30	3	0,00	0,0019	0,325
51	Чернігівський завод радіоприладів	0,00	52,33	0,00	52,33	3	0,00	0,8571	0,325
52	Азот	95,04	0,00	0,00	95,04	3	0,00	0,0010	0,325
53	Краматорський завод важкого верстатобудування	96,81	0,00	0,00	96,81	3	0,00	0,5366	0,324
54	Гідросила МЗТГ	91,40	0,00	0,00	91,40	4	0,00	0,0060	0,324
55	РівнеАзот	0,00	79,87	13,00	92,87	3	0,00	0,0000	0,324
56	Автрамат	70,34	0,00	0,00	70,34	1	10,00	0,1934	0,319

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
57	Красноармійський динасовий завод	0,00	0,00	38,57	38,57	1	0,00	43,9062	0,318
58	Кримський содовий завод	0,00	89,99	0,00	89,99	1	0,00	0,0376	0,317
59	Кременчуцький завод технічного вуглецю	19,27	0,00	0,00	19,27	1	0,00	30,7493	0,314
60	Концерн «Галнафтогаз»	0,00	0,00	79,74	79,74	2	0,00	0,3397	0,313
61	Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім.Фрунзе	26,05	0,00	44,63	70,68	4	0,00	0,0041	0,313
62	Укрелектроапарат	0,00	0,00	0,00	0,00	0	47,59	47,4648	0,311
63	Старокраматорський машинобудівний завод	0,00	24,97	0,00	24,97	1	22,63	22,6941	0,311
64	Пантелеймонівський вогнетривкий завод	32,49	0,00	20,00	52,49	3	0,00	19,8888	0,311
65	Харківський підшипниковий завод	34,10	0,00	45,39	79,48	7	0,00	0,0000	0,310
66	Єнакієвський металургійний завод	0,00	85,63	0,00	85,63	2	0,00	0,0000	0,309
67	Івано-Франківськцемент	17,23	0,00	0,00	17,23	1	36,60	26,6649	0,308
68	Орджонікідзевський гірничо-збагачувальний комбінат	99,73	0,00	0,00	99,73	1	0,00	0,0004	0,308
69	Дніпровський машинобудівний завод	18,90	0,00	0,00	18,90	1	0,00	0,1256	0,307
70	Червона зірка	94,38	0,00	0,00	94,38	1	0,00	1,5003	0,307
71	Кривбасвибхпром	0,00	0,00	93,16	93,16	1	0,00	0,0010	0,305
72	Черкаське хімволокно	63,02	10,29	11,98	85,29	7	0,00	0,0001	0,305
73	Ленінська Кузня	87,32	0,00	0,00	87,32	2	0,00	0,0870	0,304
74	ДніпроАЗОТ	88,86	0,00	0,00	88,86	4	0,00	0,0680	0,304
75	Завод коксохімобладнання	22,70	0,00	0,00	22,70	1	71,28	0,0032	0,304
76	Південкабель	44,04	0,00	13,06	57,10	4	0,00	0,0000	0,304
77	Красногорівський вогнетривкий завод	89,15	0,00	0,00	89,15	3	0,00	0,3047	0,302
78	Авдіївський коксохімічний завод	0,00	60,53	24,79	85,33	2	0,00	0,0000	0,302
79	Запорізький металургійний комбінат «Запоріжсталь»	70,27	11,56	0,00	81,83	5	0,00	0,6413	0,301
80	Суднобудівний завод «Залів»	37,94	0,00	0,00	37,94	1	0,00	0,0230	0,301
81	Дніпродзержинський коксохімічний завод	0,00	0,00	93,86	93,86	4	0,00	0,0003	0,300
82	Ясинівський коксохімічний завод	91,00	0,00	0,00	91,00	3	0,00	0,0038	0,299
83	Енергомашпецсталь	36,97	0,00	20,00	56,97	3	0,00	2,8433	0,298
84	Істіл (Україна)	99,50	0,00	0,00	99,50	1	0,00	0,0000	0,298
85	Лисичанська нафтова інвестиційна компанія	0,00	0,00	95,21	95,21	1	0,00	0,0000	0,297
86	Металургійний комбінат «Азовсталь»	0,00	92,11	0,00	92,11	2	0,00	0,0000	0,297
87	Запорізький сталепрокатний завод	0,00	0,00	0,00	0,00	0	48,35	30,6991	0,295
88	Закарпатгаз	60,23	0,00	0,00	60,23	1	0,00	0,4684	0,295

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
89	Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча	90,41	0,00	0,00	90,41	1	0,00	0,0490	0,293
90	Гідросила	80,12	0,00	0,00	80,12	1	0,00	5,2021	0,293
91	Перетворювач	74,08	0,00	0,00	74,08	2	0,00	0,3202	0,290
92	Дніпровський металургійний комбінат ім. Ф. Е. Дзержинського	99,12	0,00	0,00	99,12	1	0,00	0,0000	0,290
93	Перечинський лісохімічний комбінат	48,91	51,00	0,00	99,91	2	0,00	0,0030	0,288
94	Стахановський завод феросплавів	0,00	0,00	97,95	97,95	4	0,00	0,0996	0,287
95	Корюківська фабрика технічних паперів	76,90	0,00	0,00	76,90	2	0,00	3,2990	0,283
96	Ковельськільмаш	78,19	0,00	0,00	78,19	2	0,00	0,0362	0,282
97	Стахановський вагонобудівний завод	15,58	0,00	0,00	15,58	2	0,00	1,5079	0,282
98	Красилівський машинобудівний завод	91,12	0,00	0,00	91,12	3	0,00	0,5434	0,281
99	Інтерпайп нижньодніпровський трубопрокатний завод	12,06	0,00	81,84	93,90	3	0,00	3,7407	0,279
100	Гостомельський склозавод	0,00	75,10	0,00	75,10	1	0,00	8,4459	0,277
101	Алчевський коксохімічний завод	97,99	0,00	0,00	97,99	1	0,00	0,0090	0,275
102	Баглійкокс	0,00	0,00	94,37	94,37	4	0,00	0,0000	0,273
103	Алчевський металургійний комбінат	96,13	0,00	0,00	96,13	1	0,00	0,0000	0,273
104	Запоріжкокс	41,81	0,00	51,00	92,81	4	0,00	0,0001	0,272
105	Дамен Шіпярдс Океан	0,00	98,74	0,00	98,74	1	0,00	0,0173	0,272
106	Нафтопереробний комплекс - Галичина	59,72	0,00	0,00	59,72	3	0,00	0,0000	0,270
107	Точмаш	56,16	0,00	0,00	56,16	2	0,00	0,0104	0,270
108	Лисичанська сода	0,00	0,00	98,65	98,65	1	0,00	0,0005	0,270
109	Дружківський завод металевих виробів	0,00	0,00	0,00	0,00	0	14,99	25,2769	0,269
110	Дніпрометиз	0,00	0,00	96,81	96,81	1	0,00	0,0064	0,269
111	Стальканат	0,00	0,00	0,00	0,00	0	0,00	50,0000	0,268
112	Азовзагальмаш	76,81	0,00	19,71	96,52	3	0,00	0,1240	0,266
113	Нікопольський завод нержавіючих труб	90,01	0,00	0,00	90,01	3	0,00	0,0080	0,264
114	Лукойл-одеський нафтопереробний завод	0,00	99,57	0,00	99,57	1	0,00	0,0004	0,264
115	Новомосковський трубний завод	0,00	0,00	87,64	87,64	1	0,00	0,0082	0,264
116	Електромотор	0,00	0,00	0,00	0,00	0	0,00	62,1860	0,262
117	Демітекс	66,50	0,00	0,00	66,50	1	0,00	5,8040	0,262
118	Укрелектромаш	56,00	0,00	0,00	56,00	6	0,00	0,0002	0,260
119	Запорізький автомобілебудівний завод	0,00	24,8948	0,00	24,89	1	74,705	0,0000	0,260
120	Запорізький автомобілебудівний завод	0,40	49,80	0,00	50,20	3	0,00	0,0000	0,260

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
121	«Дніпроспецсталь», електрометалургійний завод ім. А. М. Кузьміна	0,00	0,00	85,54	85,54	6	0,00	0,0268	0,258
122	Дніпропетровський лакофарбовий завод	14,19	0,00	51,52	65,71	3	0,00	0,0000	0,257
123	Луганський трубний завод	91,48	0,00	0,00	91,48	3	0,00	0,0000	0,256
124	Дніпрощина	78,09	0,00	0,00	78,09	1	0,00	0,0598	0,256
125	Ясинуватський машинобудівний завод	0,00	0,00	0,00	0,00	1	0,00	57,1316	0,254
126	Холдингова компанія АвтоКрАЗ	32,43	0,00	0,00	32,43	5	0,00	0,0000	0,253
127	Росава	29,10	0,00	0,00	29,10	3	0,00	0,0000	0,253
128	Запорізький завод феросплавів	0,00	0,00	82,43	82,43	4	0,00	0,0000	0,252
129	Донецький металопрокатний завод	91,79	0,00	0,00	91,79	1	0,00	2,4688	0,249
130	Дрогобицький долотний завод	97,36	0,00	0,00	97,36	1	0,00	0,6870	0,242
131	Дніпропетровський трубний завод	18,66	0,00	56,33	74,99	2	0,00	0,0033	0,241
132	Нікопольський завод феросплавів	0,00	0,00	90,48	90,48	6	0,00	0,0000	0,240
133	Маріупольський завод важкого машинобудування	69,47	0,00	0,00	69,47	2	0,00	0,0010	0,240
134	Росс	19,71	0,00	0,00	19,71	1	0,00	79,3138	0,238
135	Алчевський металургійний комбінат	44,78	0,00	0,00	44,78	3	0,00	33,3485	0,234
136	Дніпропетровський металургійний завод ім. Петровського	0,00	0,00	95,57	95,57	5	0,00	0,0000	0,232
137	Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат	0,00	0,00	97,55	97,55	1	0,00	0,0000	0,227
138	Сілура	59,94	0,00	0,00	59,94	3	0,00	0,0000	0,222
139	Нафтохімік Прикарпаття	46,68	0,00	0,00	46,68	2	0,00	0,0008	0,220
140	Токмацький ковальсько- штампувальний завод	49,96	0,00	0,00	49,96	5	0,00	0,0000	0,219
141	Чернігівське хімволокно	89,22	0,00	0,00	89,22	4	0,00	0,0004	0,216
142	Красноперекопський завод «Бром»	78,85	3,78	0,00	82,63	2	0,00	0,0159	0,213
143	Дніпропетровський металургійний завод імені Комінтерну	79,04	0,00	0,00	79,04	2	0,00	0,0014	0,205
144	Возко	0,00	0,00	60,97	60,97	1	15,04	0,0000	0,204
145	Артемівський завод по обробці кольорових металів	49,10	0,00	0,00	49,10	1	11,59	11,8516	0,187
146	Київгума	0,00	0,00	66,72	66,72	4	0,00	0,0000	0,169
В середньому:		38,46	10,95	20,60	70,01	2,25	4,60	5,82	0,31

Примітка:

Дані по іноземних інвесторах наведені без урахування інвесторів з офшорних зон.

Джерело: Складено автором за даними: [137].

Додаток Н

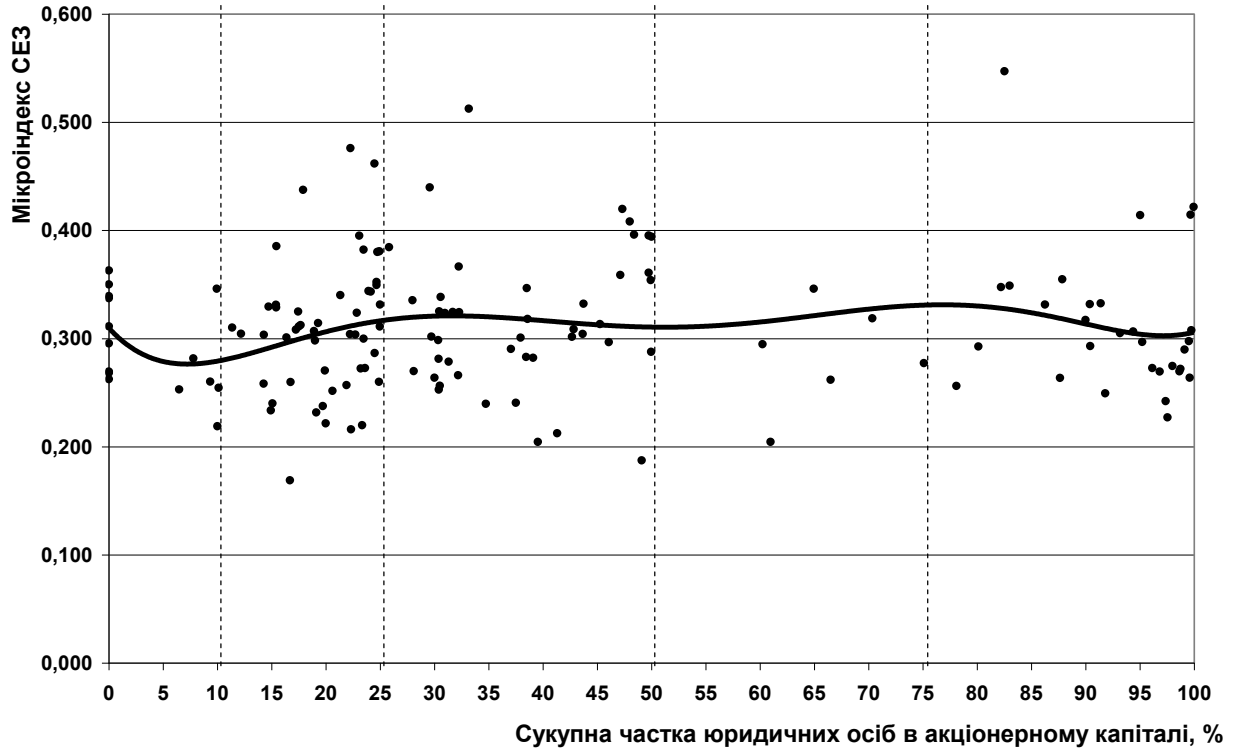

Рис. Н.1. Залежність між середнім пакетом акцій, яким володіють юридичні особи в досліджуваних АТ, та мікроіндексом СЕЗ в Україні
Джерело: Складено автором за даними: [137].

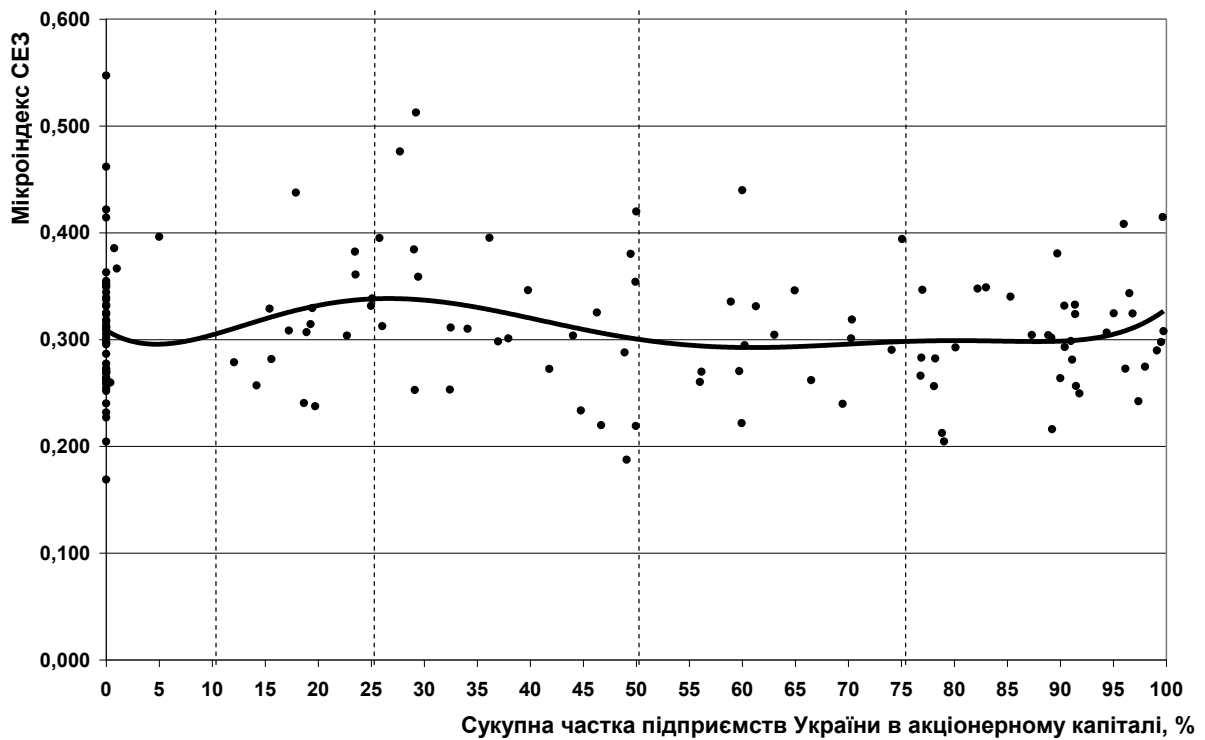

Рис. Н.2. Залежність між сукупним розміром пакету акцій, яким володіють вітчизняні підприємства в досліджуваних АТ, та мікроіндексом СЕЗ в Україні
Джерело: Складено автором за даними: [137].

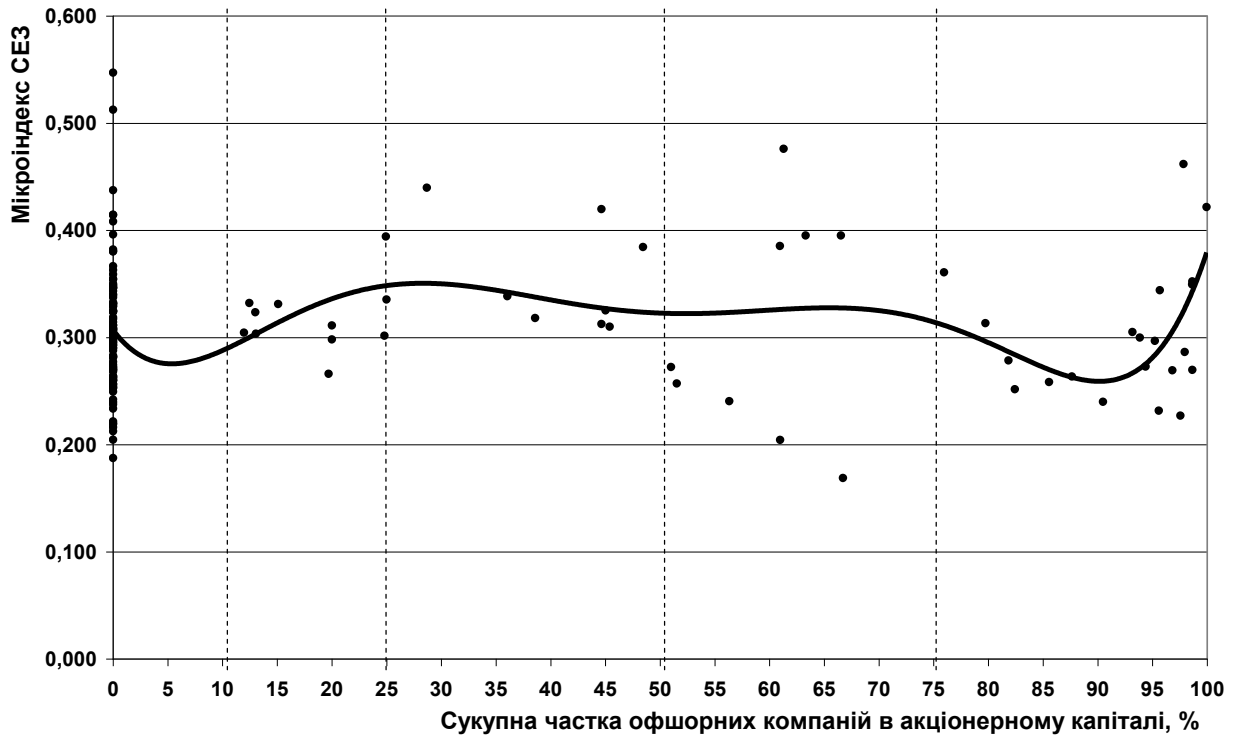

Рис. Н.3. Залежність між сукупним розміром пакету акцій, яким володіють офшорні компанії в досліджуваних АТ, та мікроіндексом СЕЗ в Україні
Джерело: Складено автором за даними: [137].

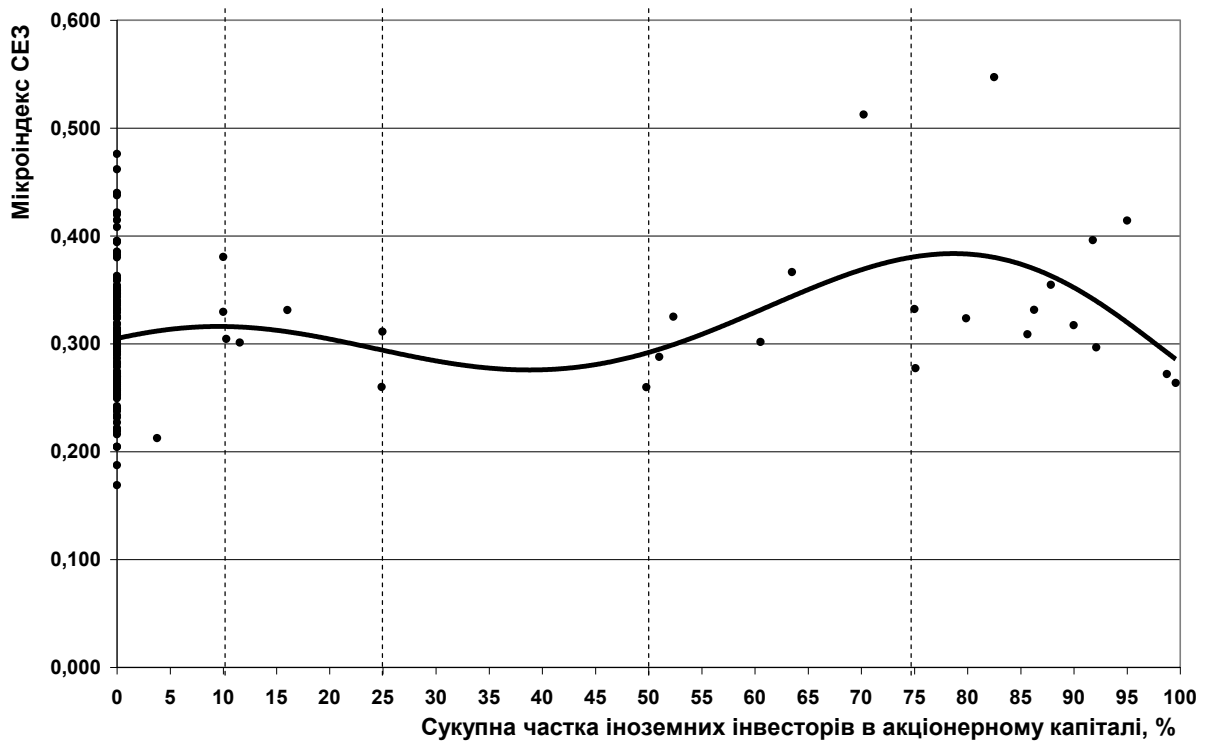

Рис. Н.4. Залежність між сукупним розміром пакету акцій, яким володіють іноземні інвестори в досліджуваних АТ, та мікроіндексом СЕЗ в Україні
Джерело: Складено автором за даними: [137].

Додаток П

Таблиця П.1

Окремі показники діяльності акціонерних товариств в Україні

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млрд. грн.	190,36	222,53	239,57	310,25	457,27	489,01	577,68	734,98	931,731	792,952	1043,51
Первісна вартість основних засобів ¹ , млрд. грн.	238,616	270,732	298,394	314,597	433,192	485,309	476,489	571,424	665,400	888,748	959,960
Знос основних засобів, млрд. грн.	118,403	140,886	164,861	183,112	264,470	290,595	279,496	331,632	376,894	547,714	606,925
Власний капітал, млрд. грн.	136,689	160,682	167,780	181,173	269,327	316,326	316,091	423,930	463,409	513,994	511,417
Баланс, млрд. грн.	288,652	332,653	352,628	389,265	564,324	651,186	646,781	842,999	1086,687	1219,386	1313,005
Кількість найманих працівників, млн. осіб	3,973	3,774	3,510	3,095	3,129	3,055	2,925	2,761	2,626	2,277	2,076
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн.	290,33	373,82	457,9	564,49	736,86	987,41	1256,1	1645,1	2133,54	2212,99	2725,41
Операційні витрати з реалізованої продукції (робіт, послуг) ² , млрд. грн.	127,46	143,58	154,77	186,22	421,59	451,12	536,55	672,44	876,113	774,072	999,875
у тому числі за складовими:											
матеріальні витрати, млрд.грн.	74,537	88,838	94,927	122,407	182,022	212,978	258,905	334,430	427,268	344,541	462,253
амортизація, млрд. грн.	7,560	9,791	10,588	10,920	13,030	15,347	18,176	22,362	28,123	35,374	37,354
витрати на оплату праці, млрд. грн.	13,005	16,970	19,333	20,984	26,874	35,082	42,791	53,148	65,169	59,869	66,265
відрахування на соціальні заходи, млрд. грн.	4,364	5,937	6,956	7,397	9,906	13,130	15,511	19,781	23,941	21,995	24,778
Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування, млрд. грн.	15,352	16,044	13,999	19,744	40,026	47,986	53,379	98,179	94,995	52,102	76,626

Примітка:

¹ Дані наведено на кінець звітного року.² За 2000 – 2003 роки наведено дані щодо операційних витрат на виробництво продукції (робіт, послуг).
Джерело: Складено автором за даними: [212].

Додажок Р

Таблиця Р.1

Окремі індикатори діяльності акціонерних товариств в Україні

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Темп зміни реального доходу від реалізації продукції, %	-	15,9	1,9	16,6	18,8	-2,3	3,5	3,2	3,1	-25,5	10,9
Темп зміни продуктивності праці, %	-	22,0	9,5	32,2	17,4	0,0	8,1	9,3	8,3	-14,2	21,6
Рентабельність операційної діяльності, %	12,0	11,2	9,0	10,6	9,5	10,6	9,9	14,6	10,8	6,7	7,7
Зношеність основних засобів, %	49,6	52,0	55,2	58,2	61,1	59,9	58,7	58,0	56,6	61,6	63,2
Фондовіддача, %	158,4	171,4	179,4	236,0	271,0	251,1	293,2	306,5	323,0	232,5	295,6
Коефіцієнт фінансової незалежності, %	47,4	48,3	47,6	46,5	47,7	48,6	48,9	50,3	42,6	42,2	39,0
Темп зміни реальної середньої заробітної плати, %	-	21,4	23,2	13,9	16,2	21,5	14,0	12,3	6,0	-7,6	12,9
Частка витрат на оплату праці, %	10,2	11,8	12,5	11,3	6,4	7,8	8,0	7,9	7,4	7,7	6,6
Частка відрахувань на соціальні заходи, %	3,4	4,1	4,5	4,0	2,3	2,9	2,9	2,9	2,7	2,8	2,5
Зміна загальної чисельності працівників, %	-	-5,0	-7,0	-11,8	1,1	-2,3	-4,3	-5,6	-4,8	-13,3	-8,8

Джерело: Складено автором за даними: [212].

Додаток С

Таблиця С.1

Динаміка усереднених результатів діяльності досліджуваних промислових АТ в Україні

Показники	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	У середн.
темпи зміни реального доходу від реалізації продукції, %	–	30,5	31,1	12,3	32,5	30,0	20,2	7,1	5,5	5,3	-25,1	23,7	14,4
темпи зміни продуктивності праці, %	–	27,4	30,7	5,8	29,2	23,2	17,2	7,6	10,2	13,5	-14,0	26,2	15,3
рентабельність реалізованої продукції, %	23,8	24,6	17,5	18,2	19,9	22,5	22,5	18,7	21,9	26,3	19,0	22,2	21,4
рентабельність операційної діяльності, %	-8,7	-2,0	5,4	-0,5	3,0	5,1	6,4	2,4	6,9	6,5	-4,2	1,9	1,9
частка інвестицій в основні засоби, %	–	6,1	7,7	9,2	13,7	17,4	20,2	24,3	24,4	24,1	12,9	14,9	15,9
частка чистих інвестицій в капітальних інвестиціях, %	–	-114	-79,5	-58,4	-35,4	-15,9	12,1	5,8	20,7	8,2	-82,5	-88,7	-38,9
зношеність основних засобів, %	53,3	55,1	55,9	56,7	55,3	55,7	56,2	57,3	56,3	56	56,4	58,4	56,1
фондовіддача, %	100,9	159,7	205	217	320	456	451	491	546	584	353	446	361
коефіцієнт фінансової незалежності, %	66,8	64,1	64,6	61,5	58,1	55,7	55,9	53,2	52,7	45,3	37,8	42,7	54,9
частка нематеріальних активів у необоротних активах, %	0,5	0,4	0,2	0,5	0,9	0,8	0,9	0,7	0,9	0,7	0,6	0,7	0,6
середня заробітна плата, грн./міс.	249	313	421	516	648	848	1108	1360	1721	2194	2138	2771	–
темпи зміни реальної середньої заробітної плати, %	–	17,3	30,7	24,1	14,1	20,3	20,4	12,1	11,1	5,2	-13,5	22,9	14,4
частка витрат на оплату праці, %	10,9	10,9	11,9	13,6	13,2	12,9	13,2	14	13,6	13,1	14,0	13,8	12,9
частка відрахувань на соціальні заходи, %	4,0	3,9	4,4	5,1	4,9	4,9	5,1	5,3	5,3	5,1	5,5	5,5	4,9
зміна загальної чисельності працівників, %	–	0,3	-2,2	-3,9	1,2	2,1	1,0	-4,9	-2,8	-5,5	-15,5	-8,8	-3,7
частка дивідендів на прості акції у чистому прибутку, %	3,1	3,2	3,1	3,6	3,4	1,6	2,7	2,4	4,9	3,1	2,2	3,3	3,1
матеріаломісткість продукції, %	60,3	60,8	62,9	64,1	65,2	67,2	67,2	66,4	67,2	66,8	61	63,2	64,4

Джерело: Складено автором за даними: [137].

Додаток Т

Таблиця Т.1

Динаміка індексу реального ВВП у розрахунку на одну особу, мікроіндексу СЕЗ та його складових,

визначених за результатами господарської діяльності досліджуваних АГ в Україні

Складові індексу СЕЗ	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Показники												
Індекс темпу зміни реального доходу від реалізації продукції	–	0,964	0,974	0,649	1	0,956	0,786	0,559	0,530	0,527	0	0,847
Індекс темпу зміни продуктивності праці	–	0,927	1	0,445	0,968	0,833	0,699	0,485	0,542	0,617	0	0,899
Індекс рентабельності реалізованої продукції	0,708	0,798	0	0,079	0,27	0,562	0,563	0,141	0,493	1	0,165	0,532
Індекс рентабельності операційної діяльності	0	0,425	0,902	0,523	0,75	0,883	0,964	0,711	1	0,972	0,289	0,675
Індекс частки інвестицій в основні засоби	–	0	0,085	0,170	0,417	0,618	0,768	0,995	1	0,983	0,372	0,483
Індекс частки чистих інвестицій в капітальних інвестиціях	–	0	0,257	0,414	0,584	0,728	0,937	0,890	1	0,908	0,235	0,189
Індекс зношеності основних засобів	1	0,640	0,485	0,326	0,605	0,532	0,434	0,206	0,408	0,470	0,383	0
Індекс фондівдачі	0	0,122	0,215	0,24	0,454	0,736	0,726	0,808	0,922	1	0,522	0,715
Індекс коефіцієнту фінансової незалежності	1	0,907	0,926	0,817	0,700	0,619	0,625	0,533	0,513	0,259	0	0,169
Індекс частки нематеріальних активів у оборотних активах	0,333	0,245	0	0,394	1	0,805	0,961	0,751	0,968	0,712	0,568	0,734
Мікроіндекс СЕЗ за економічною складовою	0,51	0,5	0,48	0,41	0,68	0,73	0,75	0,61	0,74	0,75	0,25	0,52
Індекс темпу зміни реальної середньої заробітної плати	–	0,696	1	0,85	0,625	0,765	0,766	0,578	0,556	0,422	0	0,823
Індекс частки витрат на оплату праці	0	0,006	0,33	0,874	0,732	0,636	0,733	1	0,871	0,696	0,98	0,928
Індекс частки відрахувань на соціальні заходи	0,003	0	0,309	0,751	0,624	0,623	0,731	0,866	0,834	0,704	1	0,974
Індекс зміни загальної чисельності працівників	–	0,9	0,755	0,657	0,947	1	0,935	0,604	0,723	0,569	0	0,381
Індекс частки дивідендів на прості акції у чистому прибутку	0,469	0,482	0,451	0,604	0,546	0	0,34	0,263	1	0,445	0,193	0,525
Мікроіндекс СЕЗ за соціальною складовою	0,16	0,42	0,57	0,75	0,7	0,61	0,7	0,66	0,8	0,57	0,44	0,73
Загальний мікроіндекс СЕЗ	0,33	0,46	0,53	0,58	0,69	0,67	0,72	0,64	0,77	0,66	0,34	0,63
Індекс реал. ВВП у розрах. на одну особу, разів до 1999 р.	1	1,067	1,185	1,26	1,392	1,573	1,629	1,76	1,912	1,967	1,684	1,763

Джерело: Складено автором за даними: [137].